

XXV ОБИКНОВЕНО НАРОДНО СЪБРАНИЕ

ПЪРВА РЕДОВНА СЕСИЯ

Стенографски дневникъ

НА

10. заседание

Срѣда, 13 мартъ 1940 г.

(Открито въ 15 ч. 20 м.)

Председателствувалъ подпредседателѣтъ Никола Захарневъ. Секретари: Александъръ Загоровъ и Ангелъ Долапчиевъ.

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е:

	Стр.		Стр.
Съобщения:		Случки:	
Отпуски	171	Лични обяснения: 1. Отъ народния представителъ д-ръ Атанасъ Поповъ, по поводъ пререканията между него и народния представителъ Александъръ Цанковъ, че първиятъ билъ комунистъ	178
По дневния редъ:		Говорилъ: Д-ръ А. Поповъ	178
Проектоотговоръ на тронното слово (първо четене — продължение разискванията)	171	2. Отъ народния представителъ Дени Костовъ, по поводъ обидата отъ страна на народния представителъ Александъръ Цанковъ, че първиятъ билъ осѣжданъ и не му е мѣстото въ Народното събрание	179
Говорили: А. Цанковъ	171	Говорилъ: Д. Костовъ	179
Х. Статевъ	179	Дневенъ редъ за следващото заседание	179
Д-ръ Н. Сакаровъ	183		

Председателствувашъ Никола Захарневъ: (Звъни) При-
сѣдствуватъ нуждния брой народни представители. Обя-
вявамъ заседанието за открито.

(Отсѣдствуватъ следнитъ народни представители: Ата-
насъ Поповъ, Атанасъ Каншевъ, Гаврилъ Ленковъ, Георги
Чалбуровъ, Дичо Тодоровъ, Дѣлчо Тодоровъ, д-ръ Иванъ
Вазовъ, Милети Начевъ, Найдень Андреевъ, Обрешко Сла-
вовъ, Петко Димитровъ, Петъръ Дограмаджиевъ и Цеко
Вълчевъ)

Председателството съобщава, че е разрешило отпускъ
на следнитъ г-да народни представители:

на г-нъ Деню Георгиевъ — 1 день, за 12 т. м.;
на г-нъ Петъръ Дограмаджиевъ — 1 день, за 13 т. м.;
на г-нъ Маринъ Грозевъ — 2 дена, за 14 и 15 т. м.;
на г-нъ Георги Сынаровъ — 2 дена, за 12 и 13 т. м.;
на г-нъ Найдень Андреевъ — 2 дена, за 13 и 14 т. м., и
на г-нъ Атанасъ Г. Поповъ — 3 дни, за 13, 14 и 15 т. м.

Минаваме къмъ точка първа отъ дневния редъ:

**Първо четене проектоотговора на тронното слово —
продължаване разискванията.**

Има думата народниятъ представителъ г-нъ Алексан-
дъръ Цанковъ.

Александъръ Ц. Цанковъ: (Отъ трибуната) Г-да народни
представители! На 9 декемврий 1923 г. азъ възстановихъ
една дотогава преустановена функция на Държавния
глава — да открива Народното събрание. Въ единъ крат-
тъкъ интервалъ отъ нѣколко години тази прерогатива на
Короната мълчаливо бѣше отнѣнена. Азъ бѣхъ обвиненъ,
или по-право менъ се направи упѣкъ, че възстановявамъ
една практика антидемократична, отживѣла вече времето
си и противна на духа и на идеитъ на епохата. Този
упѣкъ ми биде направенъ отъ водителя на социал-демо-
кратитъ, сподѣлятъ и отъ една частъ отъ по-крайната лѣ-
вица. Азъ не възстановихъ една отживѣла практика, но въз-
становихъ една отъ най-сѣщественитъ функции на Ко-
роната, предвидена въ самата конституция — да открива
и закрива Народното събрание.

Откриването на Народното събрание не е едно тър-
жествено зрелище за публиката, а изпълнение на едно
право, на единъ дългъ на Короната. Откриването отъ Дър-
жавния глава на Народното събрание е една манифестация
на взаимна почитъ, на взаимно уважение на двата важни

фактора: държавата — въ лицето на Държавния глава, и
народа — въ лицето на народното представителство; под-
чертаване равенството на тия два фактора въ общественния
и политическия животъ на всѣки народъ. Равенството
между Парламента и между Короната е извоювано съ
дълги и упорити борби и утвърдено като резултатъ на
дветъ велики революции: английската и французката,
които ликвидираха не само цѣлия сръдновѣковенъ строй,
но ликвидираха и абсолютната монархия. Отъ тогава на-
самъ, вѣкове, въ всички конституционно парламентарни
монархии короната открива парламента. Открива го съ
тронно слово. Това постановление е изрично предвидено
и въ нашата конституция, чл. 130.

Тронното слово е единъ важенъ държавенъ актъ, за-
щото въ него се мотивиратъ причинитъ, по които се свиква
Народното събрание; въ него се посочва работата, която
има да извърши Народното събрание; въ него се правятъ
констатации или се излага положението на държавата, или,
както ние обичаме да казваме, вътрешната и външната по-
литика на управлението.

Всички тронни слова у насъ си приличатъ поне по
форма. По съдържание, разбира се, тѣ се доста различа-
ватъ. Тронното слово, съ което се откри XXV-то обик-
новено Народно събрание, по съдържание, поне за мене,
не е задоволително, защото не ни обяснява въпроситъ,
които интересуватъ не само насъ политичитъ и държав-
ничитъ, но които интересуватъ и обществото. Напримѣръ:
защо се разтури XXIV-то обикновено Народно събрание?
Защо си отидоха г-нъ Кьосеивановъ и г-нъ Недевъ? Какъ
станаха изборитъ, при какви условия, съ какви методи, при
каква обстановка се извършиха тѣ?

И наистина, г-да народни представители, защо се разтури
Народното събрание? Може би ще кажете вие: тронното
слово, както и декларацията на седмия кабинетъ на г-нъ
Кьосеивановъ, обяснява това: разтури се, казватъ, за да се
консултира, при международно създадената вече обстановка,
наново народътъ. Е добре, резултатитъ се знаатъ. Нека упо-
трѣбъ изрази, който вие, болшинството, бихте употребили:
резултатитъ сж за правителството блестящи — грамадно
болшинство можѣ да избере г-нъ Недевъ. Защо си отиде
тогава министъръ-председателѣтъ, чиято политика, ако въ
името на нѣкаква политика е ставала тѣя консултация, е
одобрена отъ вота на народа? На тия въпроси тронното
слово не отговаря. Може би г-да министритъ ще ни отго-

ворятъ. Азъ, обаче, искамъ да дамъ моитѣ разбирания защо се разтури XXIV-то Народно събрание и защо си отиде министър-председателятѣ Георги Кюсеивановъ. Азъ не педирамъ съдбата на XXIV-то Народно събрание. То вече принадлежи на историята. Но все пакъ е важно да знаемъ защо се разтури Народното събрание. По моему то се разтури за това, защото министър-председателятѣ или последниятъ кабинетъ на г-нъ Кюсеивановъ бѣше бламиранъ предварително въ втората сесия на XXIV-то Народно събрание. Въ първата сесия още той бѣ два пѣти бламиранъ. Ония, които бѣха народни представители и въ миналото Народно събрание, ще си спомнятъ, че то отказа да вотира единъ кредитъ, предвиденъ въ бюджета на министъра на финанситѣ, обаче предназначенъ за така наречената печатница на правителственитѣ вестници, която бѣше при Върхното министерство. Кабинетътъ на г-нъ Кюсеивановъ биде бламиранъ и втори пѣти, когато се отказа кредитъ на г-нъ министъра на благоустройството.

Г-нъ Кюсеивановъ бѣше антипарламентаристъ. Той имаше и другари въ управлението, които бѣха противъ парламентарното управление. И азъ го разбирамъ: живѣтъ повече въ странство, въ кариерата, необременяванъ съ много тежки грижи, той нѣмаше вкусъ къмъ парламентарната система на управление. Когато се явяваше тукъ, като чели получаваше нѣщо като парализа. Рѣдко се явяваше, но когато се явяваше, гледахме го съ часове прикованъ, неподвиженъ, не реагира и безучастенъ. Той изпуща изъ ржководството си и самия Парламентъ. Министър-председателятѣ е лидеръ не само на правителството, той е лидеръ и на болшинството. Той не го обединяваше, той не се стараше да го обедини. И азъ се питамъ: дали действително той можеше да го обедини идейно и политически? Самъ недостъпненъ за никакви политически идеи, той не прави този опитъ и не можеше да обедини едно болшинство, което и безъ това бѣше доста хетерогенно, доста разнообразно, тъй както и сега, когато виждамъ васъ, принадлежащи на всички политически партии на миналото, азъ не знамъ какво ще ви обедини. Но по тоя въпросъ азъ ще имамъ възможностъ да кажа нѣколко думи малко по-късно.

Ето и причинитѣ, по които се разтури XXIV-то Народно събрание. Не можеше г-нъ Кюсеивановъ да се яви вече втори пѣти въ Народното събрание. Е добре, но г-нъ Кюсеивановъ прави избори. Защо се правиха тия избори въ едно време, когато никой не прибѣгва до избори? Изборитѣ не сѣ много желани за едно управление, особено пѣкъ въ критични и съдбоносни дни, каквито живѣтъ днесъ народитѣ, въ това число и България. Изборитѣ борби сѣ единъ отъ най-страстнитѣ, най-ожесточенитѣ борби, защото се касае до овладяването не само на едно депутатско мѣсто, но се касае до овладяването на властятъ. И въ тия тревожни дни ние се изправихме наистина предъ законодателни избори. Г-нъ Кюсеивановъ спечели изборитѣ. Тогава защо си отиде той? За мене този въпросъ е неясенъ, и азъ не мога да му дамъ никакъвъ отговоръ. Шоми народътъ е далъ нему болшинство, народътъ е одобрилъ неговата политика. Защо има нужда, както е казано въ комуникето на самия министър-председателъ отъ 15 декември м. г., при създадената международна обстановка, да се консултира народътъ дали сподѣля политиката, която той води — политика на миръ и неутралитетъ? Може ли народътъ да не сподѣля една такава политика? Кой е противъ нея? Бихте ли ни убедили, че Камарата се разтурва само за това, за да се консултира народътъ, дали сподѣля политиката на миръ и неутралитетъ?

Г-нъ Кюсеивановъ спечели изборитѣ, но трѣбваше на февруарий месецъ да си отиде. И си отиде. Защо г-нъ Кюсеивановъ, заедно съ г-нъ Недевъ, трѣбваше да опразднятъ ония мѣста, които заемаха до неотдавна тамъ? Дали за това, че той има достатъчно прослужени години, или се провини нѣщо въ службата и заедно съ г-нъ Недевъ трѣбваше да си отидатъ? Или той трѣбваше да си отиде по напреднала възраст: 4-5 години седѣ тамъ, може би е изморенъ? Може би, както се казва, той биде уволненъ „въ интереса на службата“? Да, възможно е г-нъ Кюсеивановъ съ г-нъ Недевъ да сѣ свързани по съдба и въроятно намъ ще ни се каже: и двамата си отидоха, защото станяха работи нередни въ последнитѣ законодателни избори. Но азъ тогава се питамъ: съ какво спокойствие и хладнокрѣвие понесоха това отиване господата, които до вчера бѣха негови другари и които носятъ солидарна отговорностъ? Макаръ и да не сѣ парламентарно отговорни, все пакъ тѣ сѣ солидарно отговорни за управлението и за това, което стана по време на изборитѣ.

Г-да народни представители! Това, което стана при избора за бюро на Народно събрание, повдигна малко крайцеца на завесата, за да разберемъ, или да се убедимъ,

че въпрѣки законодателнитѣ избори и новия съставъ на Парламента, и сегашното правителство все пакъ не е сигурно и не може като чели да разчита на самия Парламентъ. Азъ ще си позволѣ да имитирамъ г-нъ министър-председателя и ще си послужа съ неговия хуморъ, ще си послужа съ изявлението, което той е направилъ още на 17 февруарий предъ журналиститѣ, които сѣ съ оплакали, че между изпълнителната власт, администрацията и журналиститѣ има недоразумение, има триене — това е най-мекиятъ изразъ, който г-да журналиститѣ сѣ могли да употребятъ. Г-нъ министър-председателятѣ е далъ следния отговоръ: (Чете) „Отъ страна на журналиститѣ се изказва пожелание да се обмислятъ методитѣ за едно целесъобразно сътрудничество между администрация и печатъ и да се избѣгнатъ нѣкои триения между печатъ и нѣкои правителствени органи, съ които представителитѣ на печата сѣ въ ежедневенъ контактъ. Министър-председателятѣ отговори шеговито, че за съществуването на всѣко триене сѣ необходими най-малко двама души и че съ добра воля отъ дветѣ страни сътрудничеството може да бѣде пѣлно и полезно“. Като резултатъ отъ триенето между г-нъ Багряновъ и г-нъ Кюсеивановъ, единъ отъ двамата трѣбваше да си отиде. Но казвамъ, че крайцецътъ на завесата биде повдигнатъ при избора за бюро на Камарата и се оказа, че много двамата по двамата тукъ се „триятъ“, и азъ мисля и съмъ убеденъ, че нѣма да мине много време, когато и г-нъ министър-председателятѣ Филовъ и г-нъ Багряновъ ще започнатъ пакъ да се „триятъ“, и тогава, струва ми се, че ние ще изпаднамъ въ много деликатно положение. (Оживление) Азъ съмъ загриженъ за съдбата на Парламента, защото знаа, че той има много врагове. И тъкмо ония, които най-много се кълнатъ въ върностъ на парламентаризма, тъкмо тѣ сѣ най-подозрителнитѣ.

И знайте едно, г-да народни представители, че Парламентътъ се е разлагалъ не отъ опозицията; Парламентътъ се е разлагалъ отъ собственото си мнозинство, като резултатъ на боричкания и борби, които се водятъ въ срѣдата на мнозинството. Внимание, внимание, защото ние не можемъ да си позволимъ лукса да имитираме която и да е система и да държимъ нашия народъ, така чувствителенъ, така демократиченъ, така привързанъ къмъ съдбата на държавата си, настрана отъ управлението и настрана отъ устройството на държавата.

Г-да народни представители! Азъ съмъ единъ отъ най-обвиняванитѣ противници на парламентарната система на управление. Едно време поискахъ да обнародвамъ всички мои речи — като казвамъ всички, разбирамъ речитѣ, които съмъ произнесълъ като министър-председателъ и като народенъ представителъ тукъ, въ Парламента — за да се види какъвъ стѣнникъ и какъвъ противникъ съмъ на Парламента. Азъ бѣхъ и съмъ противникъ на онзи Парламентъ въ миналото, който се разяждаше отъ партизанството, отъ корупцията, отъ деморализацията. Срещу този Парламентъ съмъ се борилъ съ много мои другари, които и днесъ сѣ тукъ (Сочи въ дѣсно), макаръ и не съ мене. Азъ съмъ се борилъ за парламентаренъ дееспособенъ, активенъ, върно отражение, както се казва, на социалнитѣ, на общественитѣ сили на нацията; малкъ, но дееспособенъ парламентъ, отъ компетентни, отъ дѣлови хора. За такъвъ парламентъ съмъ билъ, а не изобщо противъ Парламента. Ние не можемъ да имитираме системи, които не сѣ присѣци на нашия менталитетъ, на нашата социална структура. Но мене не ми биде позволено да направя това, което искахъ — да обнародвамъ наново речитѣ си.

Г-да народни представители! Изборитѣ за XXV-то обикновено Народно събрание, които станяха неотдавна, станяха при една съдбоносна, опасна международна обстановка. Отъ 1 септември м. г. човѣчеството е пакъ съ пушки при нозе. Не само това, една грамадна маса хора отъ около 250 милиона души се сражаватъ, сѣ на бойна нога. Въ такива съдбоносни дни ние живѣемъ днесъ, живѣе и България. Защо човѣчеството наново прибѣгна до оръжие? Баналенъ е отговорътъ. Мирнитѣ договори. Да, мирнитѣ договори и послѣдствитѣ, съ които тѣ бѣха съпроводени. Мирнитѣ договори предизвикаха страшна социална криза, грамадна безработица; 35—40 милиона народъ бедствуваше. Мирнитѣ договори раздѣлиха свѣта на враждуващи лагери; мирнитѣ договори тласнаха свѣта въ едно ненормално развѣтие: аномално разпредѣление на богатствата и главно едностранчиво отпращане капитала, стимултѣ, който днесъ и въ миналото, а може би и въ бъдещето ще движи не само икономическия животъ, но ще движи и икономическия напредѣкъ.

Създаде се една военна конюнтура. Всички се приготвляваха за война. И тя най-после избухна. Причинитѣ за тази борба? Попитали единъ пѣтъ Клемансо, когато се сключваше мирътъ — билъ замисленъ — какво мисли:

„Мисля, казала той, какъ да се продължи войната и следъ мира“. И действително, 20 години следъ мира, войната-биде продължена. Съ конвенции, съ спогодби, съ комбинации, съ пактове, съ Обществото на народитѣ — срещу което най-малко ние българитѣ и България имаме право да роптаемъ; напротивъ, ние дължимъ почитъ и уважение къмъ Женевския институтъ, защото не единъ пътъ той е билъ намъ въ помощъ — всичко това бѣше насочено действително да продължи войната. Мирнитѣ договори раздѣлиха свѣта на две голѣми групи: групитѣ на статиката, ония, които искаха да запазятъ създаденото положение отъ диктатитѣ въ Парижкитѣ предградия, и ония, които искаха да съборятъ това статукво, установено тогава — държавитѣ на динамиката. И действително, следъ 20 години, по единъ нагледъ католически нищоженъ поводъ, войната избухна.

Какви цели има войната? Какви цели ѝ поставятъ ония, които воюватъ? Всѣки чрезъ своята пропаганда отговаря различно, или различно поставя целитѣ на това страшно кървопролитие, което днесъ се разиграва предъ очитѣ на цѣлия културенъ свѣтъ. За мене тая война е не само продължение на голѣмата война отъ 1914 г., но тая война е нова социална революция. Това сѣ два колоса отъ народи, които сѣ се изправили единъ срещу другъ и воюватъ, всѣки за своитѣ цели, както ги разбира, които иска да постигне. Какъвъ ще бѣде резултатътъ, не зная, но въ всѣки случай едно можемъ да кажемъ, че свѣтътъ отива къмъ преустройство, че новъ свѣтъ се гради, че нова карта на свѣта се чертае, новъ младеженъ се ражда; ражда се съ страшни и кървави родилни мъки; трепетъ и ужасъ сѣ обладали хората. Какво ще стане? Каква е съдбата на Европа? Ще загине ли тя и ще се изправи ли срещу нея Азия и събуждащиятъ се азиатски свѣтъ? Ще загине ли следъ 2.000 години християнството, въ което ние бѣхме възпитани? Ще загине ли културата, ще загине ли капитализмътъ?

Азъ не съмъ песимистъ, макаръ и да не зная какъвъ ще бѣде резултатътъ отъ това кървопролитие. Азъ съмъ убеденъ, че като легендарната птица фениксъ Европа ще възкръсне отново, подмладена, възродена, но, може би, капитализмътъ ще сѣлзе отъ сцената или ще залѣзне — азъ съмъ готовъ и тая теза да приема. Въ всѣки случай иде новъ свѣтъ.

Какъвъ ще бѣде резултатътъ отъ тая война, мѣчно може да се предвиди, но ние едно можемъ да предвидимъ, че свѣтътъ отново ще бѣдне страшно, мизерията ще се задълбочи, ще обхване всички слоеве на народитѣ. И не само това, нови фактори, нови социални сили ще излѣзатъ на сцената. Ония социални сили, които сега се само мъркаха, като се завърнаха отъ бойнитѣ полета — грамадната частъ отъ тѣхъ сѣ работници и селяни, които днесъ сѣ въ окопитѣ — ще станатъ новитѣ доминиращи фактори и тѣ ще решаватъ съдбата на човѣчеството. Отиваме къмъ новъ строй. Не зная какъ ще бѣде нареченъ, може би е още преждевременно да му даваме име. Азъ го наричамъ социалистически, не за да угоди на господата отъ крайната лѣвица, защото не смѣтамъ, че бъдещиятъ строй ще бѣде на социалната демокрация, нито пъкъ ще бѣде строй на фашизма, болшевизма или хитлеризма; азъ смѣтамъ, че ще бѣде единъ строй, оплоденъ отъ идентѣ на всички тия социални движения, които днесъ възпуватъ човѣчеството и се ширятъ въ свѣта.

Ще се създаде нѣщо ново. Новиятъ общественъ строй ще бѣде съ силно подчертани националистически тенденции. Държавата и нацията — това, за което ние днесъ пасираме, да бѣдатъ равни — действително ще станатъ равни. Този новъ общественъ строй — спирамъ се на този въпросъ, понеже вчера нѣкои господа го засегнаха — възпуваша васъ, възпуваша мене, възпуваша всички ни, затова всички пожелаемъ да проникнемъ въ тайнитѣ на бъдещето, въ мрака на бъдещето и да видимъ каква участъ ни очаква. Капиталътъ въ този строй, както съмъ казвалъ и другъ пътъ, нѣма да загуби своето значение. Напразно се води борба срещу единъ инструментъ. Ние можемъ да водимъ борба срещу ония, които неправилно го използватъ, неправилно го употребяватъ и които егостично го използватъ, но срещу това натрупано богатство, създадено съ сътрудничеството на всички фактори и всички обществени сѣрди, ние не можемъ да бѣдемъ. Затуй азъ употребявамъ израза, че бъдещиятъ общественъ строй ще почива на единъ капитализмъ, който ще бѣде по-социаленъ и че капиталътъ ще стане по-социаленъ, че той нѣма да бѣде само инструментъ, използванъ за частни интереси, но че той ще бѣде въ услуга повече на обществото; че печалбата, която печели капитализмътъ, нѣма да бѣде само негова, че той ще трѣбва воленъ-ноленъ да я сподѣли съ всички ония, които участвуватъ въ нейното създаване. Тѣй както капиталътъ е общественъ продуктъ,

така и печалбата е общественъ продуктъ. Тя е създадена на капиталиста, на работника, на държавата, на обществото — всички тѣ ще взематъ участие въ разпредѣлението на печалбата. Това азъ нарекохъ демократизиране на печалбата. Подробности — какъ ще стане, кога ще стане — това ще бѣдатъ щастливи да видятъ ония поколѣния, които ще доживѣятъ този начинъ на уреждане живота.

Г-да народни представители! Като оставямъ въпроса за бъдещето, азъ пакъ се връщамъ върху нашето време, върху въпроситѣ, които ни възпуватъ и които ни интересуватъ. Какви цели се поставятъ днесъ и какви цели има да разрешава новата, страшната, голѣмата война на народитѣ? Азъ казахъ, че това не е само една война, че това е една социална революция. Ако националитѣ революции въ миналото и днесъ ставатъ, за да се постигне едно по-равномѣрно и по-справедливо разпредѣление на националитѣ богатства, международната социална революция, която се развива предъ нашитѣ очи, става за смѣтитѣ цели — за още по-справедливо, по-равномѣрно разпредѣление на интернационалитѣ, на международнитѣ богатства, на международнитѣ възможности за съществуване и за стопански напредѣкъ. Тя става въ името на това, всѣки да получи своитѣ жизнени пространства. Понятието жизнено пространство не е случайно, нито е измислено по капризъ. То е единъ реаленъ фактъ, то е една необходимостъ. Ония, които най-много пострадаха отъ войната — въ това число бѣхме, разбира се, и ние, българитѣ — искаха да добиетъ по-добри условия за съществуване и напредѣкъ. Тѣ искатъ по-справедливо, по-хармонично разпредѣление на възможноститѣ за напредѣкъ и съществуване. За илюстрация на тая моя мисль азъ винаги съмъ си служилъ съ Русия. Ще си послужи и въ този случай съ нея.

Русия е грамадна империя, единъ материкъ самъ за себе си, който нѣма нужда отъ никакви нови територии, но която империя е систематически отблъсквана и измѣствана отъ свободнитѣ морета, отъ свободнитѣ простори за развитие. Отъ 1914 г. до 1918 г., презъ голѣмата война, Русия бѣ съвършено затворена и отстранена отъ всѣкакви морета. Вземете картата на Русия и погледнете геополитическото ѝ положение. Не се искатъ никакви голѣми умувания, за да се разбере, че въ този грамаденъ материкъ, всѣка частъ отъ него има една естествена гравитация къмъ свободно море. Северна Русия — къмъ Северното нѣмско море, Източна Русия и Централна Русия — къмъ Тихия океанъ, къмъ Персийския заливъ, Южна Русия — къмъ свободно Сръдиземно море. Това сѣ жизненитѣ пространства на тая велика империя.

Не се касае, следователно, само до териториални придобивки, но до възможности за съществуване и за напредѣкъ. Всѣка държава има своитѣ жизнени пространства. Въ това число, разбира се, и ние, българитѣ, имаме наши жизнени пространства.

Г-да народни представители! Шомъ целитѣ на войната сѣ поставени за по-правилно разпредѣление на международнитѣ богатства и за разпредѣление на жизненитѣ пространства изобщо, очевидно е, че войната нѣма така лесно да бѣде ликвидирана. Общо е убеждението, че тази война ще бѣде не само кървопролитна, но тя ще бѣде и дълготрайна, а всѣка война, която е по-дълготрайна, тя е изтощителна и деморализираща; тя деморализира и изтощава нервитѣ и прави душата неиздръжлива. И затова всички държави, всички народи, независимо отъ това, дали воюватъ или не, сѣ подготвяватъ и икономически. Създава се наново онова, което бѣше създадено отъ голѣмата война, но което ние, въ тѣчение на повече отъ 20 години, бѣхме го позабравили — създава се военното стопанство. Когато свѣтътъ е подъ знака на една война, безразлично дали известни народи ще воюватъ или не, всички се организиратъ стопански, било за да посрещнатъ войната, ако имъ се наложи, било за да изтраятъ времетраенето на войната, ако тя става извънъ тѣхъ, било да се приспособятъ къмъ новитѣ условия, които войната неминуемо ще създаде. Азъ трѣбва да призная, че въ нашето тронно слово сѣ упоменати грижитѣ, които правителството взема и ще взема, за да организира и нашето народно стопанство, за да посрещнемъ всѣка евентуалностъ. Сключенитѣ неотдавна конвенции съ Русия и съ Румъния, това, което става съ нашата западна съседка, конвенцията съ Испания, административнитѣ мѣрки, които се предприематъ за борба съ спекулата — всичко това, наистина, показва, че не сме безгрижни. И азъ, ако се спирамъ на този въпросъ, не е да обвинявамъ или оправдавамъ правителството, но да засиля, ако можѣ, борбата въ това направление.

Въ тронното слово се казва, че правителството взема всички мѣрки, за да държи въ нуждната хармония пенитѣ съ доходитѣ, съ сръдствата за съществуване. Г-нъ министърътъ на търговията, който е добъръ икономистъ, знае

сигурно, че тази хармония е винаги флотантна, че тя се мѣни отъ день на день, че тя е въ свързка съ всички промѣни, които ставатъ на бойното поле. Днесъ нѣма свободна търговия, днесъ моретата сѫ блокирани, а, отъ друга страна, ще трѣбватъ грамадни сръдства за издръжката на държавата и армията, която всѣкога трѣбва да бѣде въ бойна готовност. Ние тукъ отъ нѣколко години насамъ гласувахме много закони, които имаха за целъ да намѣрятъ сръдства за финансово подпомагане на държавата. Всички тѣ сѫ насочени къмъ увеличение на данѣцитѣ. Данѣцитѣ сѫ въ една безспирна тенденция на растежъ. Тѣ се взематъ отъ дохода, а въ сѣщото време и ценитѣ, и тежеститѣ на живота се увеличаватъ и увеличаватъ.

Не ще съмнение, че всички мѣрки трѣбва да се взематъ. Борбата съ спекулата трѣбва да бѣде жестока, защото нищо не деморализира така тѣла, както спекулата. Но само административни, полицейски мѣрки, г-да народни представители, не сѫ достатъчни. Азъ мисля и съмъ убеденъ, че организирането на цѣлия икономически животъ въ една стройна система, за да се посрещне една война, да се изтрае траенето на войната, ще стане и че всичко годно за работа, компетентно и пр. и пр. ще бѣде въпрегнато и организирано въ работа. Ето ви една главоломна и сѣщевременно много отговорна работа. Много усилия, много сръдства ще трѣбва да се използватъ и да се организиратъ.

Г-да народни представители! Въ каква обстановка ни завари войната? Какво е нашето международно положение въ тия страшни дни, които живѣе свѣтътъ, живѣемъ и ние? Какво е международното и междубалканското положение на нашата държава? Какви сѫ отношениата ни съ голѣми и малки държави? Азъ ще се спра само върху отношениата на България съ нѣкои отъ нашитѣ съседи — не само съ тѣхъ, разбира се, но преди всичко съ тѣхъ — съ които смѣтамъ, че трѣбва да бѣдемъ въ най-искрени, въ най-чистосърдечни, въ най-добросъвестни отношения.

Започвамъ, преди всичко, съ Югославия. Какви сѫ нашитѣ отношения съ Югославия? Разбира се, тѣ не сѫ тамъ, гдето бѣха преди години, тѣ сѫ днесъ по-добри. Между двата народа — българскиятъ и сръбскиятъ — има сърдечност, добро желание, и двата народа сѫ проникнати отъ добри чувства за братство, за побратимяване. Това е, що се касае до народа, но що се касае до официалната политика, азъ все виждамъ, че има — какъ да кажа — обтегнатост не, хладина не, но, все пакъ, довѣрието, пълното, искреното довѣрие между насъ и нашата съседка, въпрѣки всички опити, все пакъ не е възстановено. Защо? Г-нъ министъртъ на външнитѣ работи, идвайки отъ нашия дипломатически постъ въ Бѣлградъ, сигурно ще ни направи честта да ни обясни отношениата между насъ и Югославия, ще ни посочи, ако това е възможно, на какво се дължатъ и какъ ще си обяснимъ нѣкои работи — перенни работи — които ставатъ между дветѣ държави. Напримѣръ, азъ си спомнямъ това, което стана презъ лѣтото. Какво става, напримѣръ, съ прословутата българска книга? Ако се разходите въ София, вие ще намѣрите по всички будки рускитѣ „Известия“. Въ вестникарскитѣ будки срещу казармитѣ на 1 и 6 полкове ще ги намѣрите свободно да се продаватъ. Въ Югославия българската книга, българскиятъ вестникъ нѣматъ още свободенъ достъпъ.

Какво става съ нашитѣ икономически отношения? Отиваме много напредъ, говоримъ даже за митническа уния — единъ идеалъ много желанъ, но, при все това, много мъченъ за осъществяване. Азъ съмъ убеденъ, че, най-сетне, единъ день и това ще стане, но докато дойдемъ до това, има да се измине доста труденъ пътъ, за да се изравнятъ отношениата между дветѣ държави. Азъ все виждамъ, че между насъ и Югославия има известно недовѣрие и самъ си задавамъ въпроса: на какво се дължи то? Защо е това недовѣрие? Азъ не мога да кажа, че това недовѣрие е само отъ тѣхна страна къмъ насъ. Трѣбва да бѣдемъ справедливи: има го и въ насъ. И ние не сме много довѣрчиви. Все пакъ има нѣщо, което не е въ редъ. И азъ се мъча да отгатна причинитѣ, напримѣръ, защо нашитѣ западни съседи не ни вѣрватъ, защо не ни довѣряватъ? Имахме двама министри на външнитѣ работи, които бѣха неоспорвани приятели на такава една политика, политика, сподѣляна отъ цѣлия български народъ. И азъ пакъ се питамъ: дали не е за Македония? Пакъ Македония! Дали страхътъ отъ нѣкакви наши претенции не охлажда и засилва подозрението и недовѣрието между дветѣ държави?

Азъ съмъ казвалъ, казвалъ съмъ го много пѣти, ще го кажа и сега и ще повтора: за Македония война нѣма да водимъ. Но ако отъ насъ се иска да се откажемъ, да се отречемъ отъ роднитѣ си братя, това честенъ българинъ нѣма да го направи. (Ръкоплѣскания) Въ жилитѣ на моитѣ деца тече и македонска кръвъ. И азъ разбирамъ македон-

цитѣ, разбирамъ тѣхната трагедия: тѣ страдатъ, тѣ гинатъ за България, тѣ гниха по турскитѣ зандани за България, тѣ обичатъ повече България, отколкото ние, свободнитѣ българи, можемъ да си представимъ и можемъ да ги разберемъ. Но ние искаме македонцитѣ да бѣдатъ лоялни, патриотични югославски граждани. И азъ въ това отношение съмъ оптимистъ. Това, което става въ Югославия, новата държавна организация ми дава основание да вѣрвамъ, че нашитѣ отношения ще бѣдатъ не само разяснени, но тѣ ще бѣдатъ и улеснени и че наистина между насъ и западната съседка ще настѣпи истинско братство — братство на искреностъ, братство на равенство, братство на признаване ствободи и права на нашитѣ българи въ Македония. (Ръкоплѣскания)

Г-да народни представители! Въ тронното слово се прави констатация, че нашата политика на миръ и на неутралитетъ намира всеобщо одобрение. Да. За мира и неутралитета сме всички. Нѣма българинъ съ здравъ разумъ, който да е за война съ когото и да било. Но твърде много се спекулираше съ тоя девизъ: „миръ и неутралитетъ“. Въ току-що произведенитѣ избори агентитѣ на властѣта агитираха, че ония, които не гласуватъ за приобщенитѣ къмъ правителството кандидати, гласуватъ за война и нѣщо повече даже — гласуватъ и противъ царъ Борисъ. Такава злокачествена агитация се водѣше. Въ България нѣма военнлюбци. Ние всички сме за миръ и неутралитетъ, но ако не дай, Боже, при ликвидацията на тая война и при установяването на последната карта на свѣта и на Европа ние проиграемъ нашитѣ идеали и интереси, бѣдете сигурни, че тоя народъ ще поиска смѣтка. За мира и неутралитета сме всички. Нашето миролюбие е било лѣйтмотивътъ на външната политика на България отъ 1918 г. до днесъ. Генералната линия на нашата външна политика бѣше миръ и неутралитетъ. Още отъ другия день следъ подписването на мирнитѣ договори тя бѣше обща политика, и тая политика не бѣше монополъ на никого. Всички кабинети отъ Малиновъ, Тодоръ Тодоровъ, Стамболийски и до днесъ имаха тая политика: политика на миръ и неутралитетъ. И тя даде резултатъ, тя издигна престижа на България, довършето къмъ нея. И правителствата отъ 19 май получиха една авторитетна България, България, ползуваща се съ довѣрие, резултатъ на тая политика, която се водѣше отъ 1918 г. и до днесъ.

Политиката на миръ и неутралитетъ имаше за максима коректностъ и искреностъ къмъ голѣмитѣ, лоялностъ къмъ нашитѣ съседи. И въ това направление всички правителства до 1923 г. и правителството отъ 1923 г., което азъ представлявахъ, усвоиха тая политика: да се изравни пѣтътъ на приятелство преди всичко между насъ и всички наши съседи. На 1923 г. правителството, което азъ представлявахъ, пристѣпни къмъ сключване на една спогодба съ западната съседка, за да се ликвидиратъ недоразуменията между насъ и Югославия, останали още отъ войната. Въ 1925 г. правителството, което азъ представлявахъ, сключи конвенция съ Турция за приятелство и ненападение. Ние сърдечно поздравихме пакта за вѣчно приятелство между насъ и Югославия. Ние поздравихме и Солунската спогодба, макаръ тя само да оформяваше едно вече съществуващо положение на равенство. Но ние сме се държали винаги настрана отъ комбинацитѣ, които се правѣха около насъ, и предложениата, които ни се правѣха да влѣземъ въ тѣхъ. Ние бѣхме подканвани не единъ пътъ да влѣземъ въ Балканската антанта. Не отъ омраза, не, а въ защита на нашитѣ интереси нѣмаше защо наново да приподписваме мирнитѣ договори и съ конвенции да признаваме наново онова, което сме вече признали.

Но, г-да народни представители, азъ ще се върна малко по-късно на този въпросъ, а сега нека се изясня върху въпроса: какви сѫ целитѣ на нашата външна политика?

Ние сме преди всичко ревизионисти, защото нѣма държава, която така тежко да пострада отъ мирнитѣ договори, както пострадахме ние. Целитѣ на нашата външна политика, г-да народни представители, се опредѣлятъ отъ нашето геополитическо положение. Бидейки въ центъра на Балканския полуостровъ, ние имаме една историческа мисия, аналогична на тая на Русия. И каква е съдбата! Какъ е предопредѣлила ние съ Русия да играемъ — всѣки споредъ силитѣ си и размѣритѣ си — една и сѣща роля: Русия да бѣде звеното, връзката между Централна и Западна Европа и Азия, а България да бѣде връзката, звеното между Източна Европа и предна Азия. Ние имаме една и сѣща историческа мисия. Руската историческа мисия е да свърже двата колоса: европейския свѣтъ и азиатския миръ. Мисията на Русия не е въ болшевизирането на свѣта, не е въ революционизирането на свѣта. Свѣтътъ е революционизиранъ. Мисията на Русия е да създаде равновесие между

двата свѣта, двата колоса — Европа и надигащата се Азия, да предаде чрезъ преработката на своята широка душа европейската култура и да обуздае силитѣ, които напиратъ отъ Далечния Изтокъ къмъ Европа, да запази европейската култура и цивилизация, да утвърди равновесието въ свѣта. Това е великата мисия на Русия. Нашата мисия е по-скромна. Нашата мисия е да запазимъ равновесието тукъ на Балканитѣ и да бъдемъ проводници на европейското влияние въ Близкия Изтокъ. Огразено презъ нашата призма, презъ нашия мирогледъ — тази е нашата мисия, тази е нашата историческа задача, предопредѣлена ни отъ бъдещето. И тукъ е връзката и еднаквостта въ ролитѣ на двѣтъ славянски страни, на двата славянски народа, предопредѣлени да държатъ везнитѣ на равновесие.

Но за да изпълнимъ, г-да народни представители, нашата историческа мисия като срѣдишна държава, като държава въ сърдцето на Балканския полуостровъ, ние трѣбва да бъдемъ преди всичко силни, национално обединени, единни, добре организирани. А за да бъдемъ това, ние трѣбва да получимъ нашитѣ жизнени пространства. Кои сѫ нашитѣ жизнени пространства? Първо — Добруджа. Добруджа е първото наше жизнено условие за напредѣкъ. (Ръкоплѣскания отъ всички страни) Геополитически тя е нераздѣлна частъ отъ Дунавската равнина, икономически тя ни е необходима, защото прехранва България. Тя даваше земеделския обликъ на България. Силистра и Тутраканъ — това сѫ крепоститѣ, които пазятъ източната частъ на нашето отечество. Ние трѣбва да имаме Добруджа. Тя бѣше наша. Тя ни бѣ отнета съ мирнитѣ договори. Нека се надѣваме, че тя пакъ ще бѣде наша, че ние ще я имаме, защото тя е жизнена необходимостъ за насъ.

Г-да народни представители! Каква е съдбата на славянството? Ние всички славяни сме орисани да бъдемъ далечъ отъ свободнитѣ морета. И последната война не можа да разреши нашитѣ въпроси. На насъ, славянитѣ, жизненитѣ пространства сѫ и на морето. И Петъръ Велики, и Симеонъ, и Стефанъ Душанъ, всички сѫ се борили, сѫ водили упорити борби и войни да проникнатъ на свободно море, да откриятъ нови хоризонти, нови перспективи, да осъществятъ напредѣка на своитѣ народи. Славянитѣ сѫ най-големата компактна маса въ Европа. Следъ Индия, Китай и пр., иде голѣмиятъ славянски блокъ. Но този блокъ е отрязанъ отъ море, той се бори и смислятъ на вѣковнитѣ му борби е стремлението на славянитѣ да проникнатъ на свободно море. Нашитѣ вѣковни борби съ Византия сѫ целѣли да се закрепимъ на Егея, на Бѣлото море. Този е нашиятъ вѣковенъ блянъ.

Дълги, упорити борби! Борбитѣ за обединението, Балканската война, нашата намѣса въ голѣмата война, всичко това бѣше, за да получимъ това необходимо жизнено пространство за насъ. И то не е отъ вчера, то не е отъ днесъ, то е отъ вѣкове. Съ този блянъ живѣе българскиятъ народъ. Какъ сърдечно, какъ топло се е откликналъ този блянъ въ душата на народния пѣвецъ:

„Приветъ вамъ, класични таланти,
Приветъ вамъ отъ нашия Балканъ!
Не идемъ катъ гости на вази,
А стигаме скѣпий си блянъ“.

Да, нашиятъ заветенъ блянъ — Бѣлото море! И въ този мигъ сигурно и въ вашата паметъ, и въ вашия споменъ възкрѣсва възторгътъ, съ който българскиятъ войникъ поздравяваше слънчевитѣ брѣгове на Бѣлото море. (Ръкоплѣскания) Ние не искаме нищо чуждо. Ние сме въ това щастливо положение да имаме въ нашата държава нищо нечия чужда земя. Ние искаме това, което бѣ наше, което трѣбва да бѣде наше, което е признато и съ мирнитѣ договори, че трѣбва да бѣде дадено на България. (Ръкоплѣскания)

Г-да народни представители! Държавитѣ отъ Балканския полуостровъ, като частъ отъ Източна Европа, не могатъ да бѣдатъ отдѣлени отъ общата карта на Европа. Макаръ че ние, балканцитѣ, имаме по-специални интереси, години подрѣдъ се правятъ усилия балканскитѣ народи да се споразумѣятъ помежду си и да създадатъ нѣщо трайно, едно. Опити въ това направление се направиха. Тѣ, обаче, бѣха безрезультатни. Всички комбинации на Балканския полуостровъ, въ които не участвува България, автоматически въ края на краищата се обръщатъ противъ нея. — Противъ насъ. И затова ние не можехме да участвуваме въ Балканския пактъ, когато по времето на г-нь Мушиановъ бѣхме подканвани. Правѣха ни се внушения дори да приобщимъ нашитѣ усилия въ името на общитѣ балкански интереси въ тази комбинация.

Председателствуващъ Никола Захариевъ: (Звъни)

Александъръ Ц. Цанковъ: Ние можемъ да участвуваме наистина, ако получимъ това, което ни се припада, това,

което е наше жизнено пространство. При тия условия наистина можемъ да участвуваме.

Председателствуващъ Никола Захариевъ: Времето Ви изтече.

Александъръ Ц. Цанковъ: Извинявайте, азъ има още да говоря. — Но, г-да народни представители, тази комбинация е много мъчна. Вѣрно е, че едно време покойниятъ Никола Пашичъ бѣше казалъ максимата: „Балканитѣ за балканцитѣ“. Азъ мислѣхъ, че тази максима е спонтанно излязла отъ самитѣ балкански народи и за нея ние си спомняме винаги, когато нѣщо ни сполети. Да, това е единъ идеалъ, много желателенъ идеалъ, но който е мъченъ за осъществяване. И при все това ще трѣбва да се направятъ усилия за неговото осъществяване, защото съдбата ни е обща. Но този блокъ е възможенъ само тогава, когато България бѣде задоволена и бѣде поставена наравно съ всичкитѣ, когато ние получимъ това, което ни се припада. Тогава ние можемъ да координираме нашитѣ интереси и можемъ да приобщимъ нашитѣ усилия къмъ този блокъ, който ще представлява една сила отъ 60 милиона души и 2—3 милиона първокласна армия, първокласни щикове. Но така, както сме, ние не сме единни, всѣка една отъ балканскитѣ държави има свои интереси и се наклонява споредъ тѣхъ къмъ тая или оная групировка. И бихме ли били ние оставени на мира, ако наистина създадохме Балканския блокъ, както мислѣха нѣкои? Сега всички ни хвалятъ за нашия неутралитетъ, всички сѫ доволни, че ние, балканцитѣ, сме неутрални. Да, неутрални сме и неутрални ще останемъ, но ако не дай, Боже, единъ денъ събитията се развиятъ така, че и ние ще трѣбва да вземемъ участие въ тѣхъ, дали ще можемъ да се явимъ като единна сила, съмнявамъ се. Съмнявамъ се, защото и въ тия 20 години, които изживѣхъме, не можахме да изравнимъ пътя на нашето сближение, да намѣримъ допирнитѣ точки и да изравнимъ нашитѣ интереси.

При все това, казвамъ, добре е да се работи въ това направление. Ето, неотдавна, отъ 2 до 4 февруарий въ Бѣлградъ се състоя конференция на представителитѣ на Балканската антанта. Ние не знаемъ какви въпроси сѫ се разисквали тамъ. Сигурно г-нь министърътъ на външнитѣ работи, или тукъ въ пленума, или въ комисията по външнитѣ дѣла, ще ни направи честта да ни запознае съ работитѣ на конференцията доколко, доколкуто, разбира се, нему е било възможно да ги узнае. Но това, което считамъ, че е единъ единственъ резултатъ отъ тази конференция, е фактътъ, че Балканското споразумение се продължава за още 7 години. Значи, още 7 години обръчатъ около насъ ще се стѣга отъ нашитѣ съседи.

Г-да народни представители! Даже, както казвахъ, ако бѣде създаденъ Балканскитѣ блокъ, ако не бѣдатъ разграничени правата на отдѣлнитѣ балкански държави, той не може да бѣде единенъ. Всѣка отъ тия държави ще гравитира тамъ, гдето го изискватъ нейнитѣ интереси.

И наистина, интереситѣ на балканскитѣ държави, при това разпредѣление на жизненитѣ пространства, на възможноститѣ за напредѣкъ и съществуване, не сѫ еднакви, не ни обединяватъ, ние не можемъ да се обединимъ. Volens-nolens всѣки, ще не ще, ще гравитира или най-малкото ще има симпатии къмъ тая или оная групировка. За нещастие, свѣтътъ по-рано бѣ разпредѣленъ на две голѣми групи: остьта Берлинъ—Римъ—Будапеща и остьта Парижъ—Лондонъ—Москва. Това бѣше до 1 септемврий. Отъ 1 септемврий трансформацията е съвсемъ радикална: остьта Берлинъ—Москва и остьта Парижъ—Лондонъ. Италия се мъчи да бѣде неутрална и да групира около себе си неутралнитѣ държави, и доколкуто разбираме, не съ много голѣми успѣхъ поне досега. А намъ се налага, при това разпредѣление на силитѣ, да запазимъ нашия неутралитетъ, да запазимъ хладнокървието си, еднаквото, най-добросъсѣдно и чистосърдечно отношение къмъ тия голѣми групи. Ще можемъ ли? Трѣбва да можемъ! Намъ не ни е позволено и не бива да манифестираме симпатии и антипатии. Всѣки отъ насъ — хора сме — а вѣрвамъ и всѣки народъ, има свои симпатии и антипатии къмъ тая или оная голѣма групировка, но неутралитетътъ, това е алфата и омегата на нашата външна политика, па и на политиката на всички държави, които се боятъ, които се пазятъ да се намѣсятъ въ свѣтовния пожаръ.

Ще си позволя да кажа вѣколко думи за неутралитета. Неутралитетътъ на всѣка страна е двоенъ: официалниятъ неутралитетъ, политиката на неутралитетъ на държавата и настроението на народа, на обществото. Не всѣкога настроението на народа, настроението на обществото се покрива съ официалната политика, съ официалния неутралитетъ. Всички държави, безъ изключение, декларираха още на 2 септемврий, че оставатъ неутрални, ...

Председателстващ Никола Захариев: (Звъни)

Александър Ц. Цанков: ... но всички тѣ си иматъ своитѣ симпатии къмъ тая или оная страна. Неутралитетътъ се мотивира отъ политиката на държавата да не се намѣсва, да се държи еднакво къмъ всички. Но народитѣ иматъ свои чувства, обществото си има свои разбирания. И за тая страна на неутралитета азъ искамъ да кажа нѣколко думи, за да се предвидимъ да манифестираме нашитѣ симпатии или антипатии къмъ която и да е страна.

Председателстващ Никола Захариев: Г-нъ Цанковъ! 20 минути говорите повече. Трѣбва да завършите.

Александър Ц. Цанковъ: Съгласенъ съмъ. Ще свърша най-много въ 20 минути.

Какъ ще се координира, какъ ще се хармонизира общественото настроение съ официалния неутралитетъ — да нѣма раздвоение, да не ни подозиратъ, като се пазимъ да даваме атестация, да манифестираме нашитѣ симпатии и антипатии къмъ която и да е страна?

Азъ, като човѣкъ на науката, като човѣкъ, който се занимава и съ наука, не само съ политика, като черпя знания отъ ученитѣ представители на голѣмитѣ народи, право ви казвамъ, че имамъ еднаква адмиранция къмъ всички тѣхъ и не мога да си представя какъвъ ужасъ, какво помрачение би било на боговетѣ, ако, не дай, Боже, ние единъ денъ осъмнемъ съ единъ миръ, наложенъ отъ озлобения победителъ, който и да е той, а не миръ, продиктуванъ отъ разума на народитѣ, ако една отъ голѣмитѣ културни държави бѣде ликвидирана или пострада, тъй както нѣкои пострадаха отъ недавната голѣма война? Европа, това е едно съзвездие отъ голѣмитѣ държави — отъ Франция, Германия, Англия, Италия, Русия. Всички останали 14 или 15 по-голѣми или по-малки държавици, всички ние сме сателити на това съзвездие. Европейскиятъ духъ, европейската култура, европейската цивилизация, това сѣмъ тия държави. Тѣ сѣмъ дали на Европа това, което ние имаме. И представяватъ ли си, г-да народни представители, какво би станало, наистина, ако една отъ тия велики държави пострада или бѣде унищожена? Да вземемъ за примѣръ Франция — великата Франция, слънцето на свѣта, тя, която столѣтия подредъ е озарявала човѣчеството съ потоци отъ свѣтлина. Какво би станало, ако наистина пострада тая велика държава, която съ французката революция даде духъ, цивилизацията, това, което днесъ имаме въ Европа? Какво би било, ако Германия, организаторскиятъ гений на Европа, Германия, страната на науката, на техниката, на методата, на системата въ работа, загине? Или ако загине Италия, която създаде неизмѣрнитѣ духовни богатства, люлката — а ренесансъ, духовния капиталъ, отъ който ние и до днесъ се продоволствуваме? Какво би било, ако пострада Англия, владѣтелката на моретата, която организира владичество на блѣлата раса въ Европа надъ свѣта? Ако една отъ тѣхъ рухне, рухва цѣлата система, а ние малкиятъ сме предъ опасността автоматически да загинемъ.

Председателстващ Никола Захариев: (Звъни)

Александър Ц. Цанковъ: Не ме прекъсвайте. Ще завърша. — Това би било наистина страшно нещастие, г-да народни представители, за човѣчеството.

Какъ би се постигнало действително единство, какъ бихме изживѣли тия трагични дни, които преживява човѣчеството, които преживява и България? Единъ единственъ начинъ има по моему: България да получи една нова власт, една нова система на управление, за която азъ пледирамъ. И не само азъ, но сигурно и въ вашата срѣда има хора, които пледиратъ за такава власт.

Г-да народни представители! Живѣемъ въ страшно отговорно време. Азъ винаги съмъ си задавалъ въпроса: кой носи отговорноститѣ? Кой? Миналата година презъ месецъ октомврий г-нъ Кюсеиановъ подаде оставката на правителството. Държавниятъ глава ни направи честта да се консултира съ насъ, политическиятъ водачъ, и да възстанови една практика, парламентарна и конституционна, която съществуваше въ миналото.

Кой какви съвети е далъ на Държавния глава азъ въ подробности не зная. Зная едно, че само единъ отъ господата е съветвалъ Държавния глава да разтури XXIV-то Народно събрание. Азъ пледирахъ предъ Държавния глава да освободи часъ по-скоро г-нъ Кюсеиановъ отъ управлението и да се даде една власт по-друга. Азъ я нарекохъ власт на подобрани политици и общественици. Не употребихъ израза „власт на елита“, защото това понятие вече у насъ е доста компрометирано; не употребихъ

и термина „национална концентрация“, защото това малко ми спомня миналото, защото само предъ катастрофи у насъ се идваше до национални правителства, за да предотвратятъ или да консумиратъ катастрофата.

Азъ поискахъ отъ Държавния глава да си изяснимъ преди всичко задачитѣ на нашата външна политика, да опредѣлимъ рамкитѣ, въ които можемъ да се движимъ при това международно и междубалканско положение, въ което е поставена България, да опредѣлимъ методитѣ на действие, и ако тая политика се сподѣли отъ всички ни, той може да отпрати апелъ за сътрудничество и подпомагане. И азъ бѣхъ убеденъ, че никой отъ насъ нѣмаше да откаже своето съдействие.

Вмѣсто това, насъ ни се сервира седмиятъ кабинетъ на г-нъ Кюсеиановъ.

Г-да народни представители! На това наше настояване да се даде една нова власт, организирана, крепеща се на общественитѣ сили и на Парламента, намъ ни се отговаряше, че нѣма нужда отъ промѣняване на методитѣ на действие, затова защото времето е таково съдобносно, такова деликатно, че това не е нужно. Намъ ни се отговаряше и друго: — „Ако е за неутралитетъ, и ние пазимъ неутралитетъ, и г-нъ Кюсеиановъ, и г-нъ Филовъ е за една политика на неутралитетъ и миръ! Защо вие, та не тѣхъ?“

Да. Може и така да се разсуждава. Но азъ мисля, че ако се даде една власт нова, отражение на общественитѣ сили, опрѣна на Парламента, такава власт не само ще бѣде присто съ голѣмо довѣрие, но тя ще обнадее, тя ще успокои, тя ще бѣде авторитетна власт, която ще спечели довѣрие и тукъ, и навънъ. А тия съдобносни дни изискватъ организирано сътрудничество на всички ни. Насъ ни се отговори: тая политика на миръ и неутралитетъ...

Председателстващ Никола Захариев: Г-нъ Цанковъ! Разисква се отговорътъ на тронното слово. Разговоритѣ, които сте водили Вие презъ течение на тѣзи години, нѣма нужда Народното събрание да ги слуша. Това сѣмъ Ваши разговори, разговори, които сте водили Вие. Моля Ви да говорите по отговора на тронното слово.

Александър Ц. Цанковъ: Моля, Ви г-нъ Захариевъ, азъ зная по-добре какво трѣбва да кажа и какво не трѣбва да кажа. Нѣма Вие да ме учите какво да кажа. Това сѣмъ държавни разговори, тѣ не сѣмъ тайна.

Председателстващ Никола Захариев: Азъ Ви предупреждавамъ да привършите.

Александър Ц. Цанковъ: Вие искате да ме свалите отъ трибуната? Заповѣдайте!

Председателстващ Никола Захариев: Моля Ви се!

Александър Ц. Цанковъ: Това искате!

Председателстващ Никола Захариев: Г-нъ Цанковъ! Половинъ часъ толерансъ Ви дадохъ и въпрѣки това Вие пакъ казвате, че азъ съмъ искалъ да Ви смъкна отъ трибуната. Говорете! Нѣма да Ви смъкна отъ трибуната.

Александър Ц. Цанковъ: Не ви позволявамъ да ми правите тая бележка! Не сте Вие, който ще ми правите тая бележка, господине! Азъ съмъ носилъ отговорности и затова ще мълча! Вие сте длъженъ само да изпълнявате правилника!

Димитър Пешевъ: Нали и Вие сте били председател на Народното събрание! Не бива да говорите така.

Председателстващ Никола Захариев: Вие искате да предизвикате скандалъ. Нѣма да Ви направя това удоволствие, но азъ Ви предупреждавамъ да свършите.

Александър Ц. Цанковъ: Не ми правете това удоволствие, оставете ме да свърша — азъ това искамъ.

Но, г-да народни представители, намъ се отговори, че политиката на неутралитетъ у насъ е добила одобрението на българския народъ въ последнитѣ избори: 140 народни представители ни доведе тукъ г-нъ Недевъ. И азъ тукъ засѣгамъ една отъ най-тежитѣ страници на управлението.

Дени Костовъ: Народътъ ни доведе тукъ, а не г-нъ Недевъ.

Александър Ц. Цанков: Г-н Дени Костов! Вие ли се обаждаме? Вие ще направите добре да мълчите, защото Вашето място не е тук, господине! Вие сте осъждаме за фалшификация. Вашето място не е тук.

Дени Костов: Аз пък ще Ви кажа къде е Вашето място. 4-5 хиляди български синове ги няма по домовете им днес по Ваша вина. Там е Вашето място. Недейте ме предизвиква! Да не провокирате, г-н Цанков, и малко повече скромност да имате и уважение към тѣзи, които Ви слушат. Няма да Ви позволим този тон на ментор в Парламента! Най-малко на Вас!

Александър Ц. Цанков: Г-н Дени Костов!

Дени Костов: Ще ви отговоря при друг повод.

Александър Ц. Цанков: Какво ще ми отговорите! Аз няма да приема Вашия отговор, защото Вие сте избѣзали от затвора.

Дени Костов: Вие достатъчно сте провокирали този народ, за да не Ви засегнат тѣзи провокации.

Александър Ц. Цанков: Г-н Дени Костов! Вие бѣхте на служба при нас в Дирекцията на полицията. Вие бѣхте при г-н Русев на служба, за да шпионирате другарите си.

Дени Костов: Лъжете, г-н Цанков!

Александър Ц. Цанков: Ето го там, (Сочи народния представител Иван Русев) и той ще каже. Вие бѣхте в полицията.

Дени Костов: Вие лъжете по един провокаторски начин.

Александър Ц. Цанков: Аз не лъжа. Вие сте фалшификатор на подпис.

Дени Костов: Най-недостойно лъжете!

Александър Ц. Цанков: Повече съ Вас няма да се разправям. Вие сте известна фирма. (Квесторът Таско Стойков отива към народния представител Дени Костов. Смѣх)

Г-да народни представители! Аз засѣгам въпроса за изборите. Правени ли сѣ друг път избори сѣ такива срѣдства, сѣ каквито се извършиха изборите за XXV-то обикновено Народно събрание?

Д-ръ Атанас Попов: А в 1923 г., г-н Цанков?

Александър Ц. Цанков: Ще говорим и за 1923 г., господине!

Председателстващ Никола Захариев: Моля, г-да народни представители, да оставите г-н Цанков за 5 минути да свърши.

Александър Ц. Цанков: Арестуване на кандидатите, притиски на правителството, арестуване на застъпници, обиски на урните, обиски на избирателите — ето системата, ето условията, при които се извършиха последните избори!

Дени Костов: Но безследно изчезнали няма.

Александър Ц. Цанков: Г-да народни представители! Профанираха се иначе добре замислени институции и методи. Аз не мога да не кажа няколко думи за една система, която наистина е английска и която ние копирахме от Англия — системата, при липсата на конкурентни кандидати, да се провъзгласяват за избрани единствени кандидати. Така система съществува наистина в Англия, но, доколкото зная политическата история на Англия, в последните няколко десетилетия само двама души сѣ избрани по този начин: Йосиф Чембърлейн, основател на династията Чембърлейнови, и Лойд Джорж. За Бога, кого от г-да провъзгласените за избрани у нас можем да поставим наравно, при нашите условия, toute proportion gardée, сѣ тѣх? Добра система, но, нека да кажа, тя се компрометира.

Но казвате, че предизвиквам. Няма да се спирам върху тѣзи въпроси.

Г-да народни представители! За характеристика на тази система или на този режим, който имаме пред нас и в който всичко е в превъзходна степен — оторитарната система, при която се предполага, че всичко най-добро, най-способно, най-разумно и въпреки това в работата — ще си позволя да цитирам един документ, за да видите в какви нещастни рѣже е попаднала нашата държава.

(Чете) „Окръжно. Плевенска областна дирекция. № 19654. Повѣрително. До околийските управители в областта. Копие: областния полицейски началник, за сведение и съдействие; областния инспектор, областния стопански директор, областния инспектор по професиите, областния медицински лѣкар, областния горски инспектор“ и пр. и пр. — цѣлата администрация е призована да вземе участие в изборите.

Не само това. Ето, например, между многото работи, които този господин си е позволил да впуши на своите подведомствени, какво се казва: „Наблюдавайки нѣкои политически прояви на известни срѣди от народното представителство от разпуснатия Парламент, долавяйки нѣкои ангажменти и тъмни отношения за смѣтка на добродушния и затѣнал в къртовска работа за стопанско и икономическо възможване български народ, всѣки добър българин ужасен ще се запита: какво щѣне да се поднесе на този народ, ако не бѣше смѣлостта и твърд жест на правителството да изпѣди сѣ бич от храма на България търгащите сѣ държавните и народни интереси“. Това е за разтуреното Народно събрание.

Г-н Казанлиев дава тая атестация за разтурения Парламент. А тук има 40 души от този разтурен Парламент. Търгани ли бѣха тѣ? Няма ли срам? Но не стига това.

Председателстващ Никола Захариев: (Звъни) Моля Ви се, г-н Цанков!

Александър Ц. Цанков: По-нататък той казва: „Днес пулсът на държавата е нормален, този пулс е държавната полиция... Държавният ни бюджет, ако не е чувствително по-малък от бюджетите през последните партизански години, то се дължи на големите ни задължения от партизанското минало за заеми от чужбина, за престъпните валоризации, сключени от един партизански режим, за вътрешни заеми и други подобни. А дължи се още и на факта, че нашият режим“ — режимът на г-н Казанлиев и пр. — „хвърли милиарди срѣдства за пѣтица“ и т. н.

Г-н министре на финансите, г-н Божилов! Обръщам се към Вас, който бѣхте сътрудник на много от правителствата и на респективните кабинети, когато ставаха тѣзи работи, не за да искаме реабилитация на паметта на тѣзи големи заслужили българи — това би било оскръбление за самите тѣх — обръщам се към Вас: не чувствувате ли и Вие срам като мене, че може сѣ един такъв недостоеен език да се клеймат тѣ? И Вие сте вжре, защото и Вие вземате участие в преговорите по валоризацията. Това е от Вашето ведомство, г-н Божилов! Аз мога да си умия ръцете, защото аз бѣх против заемите, които се сключваха тогава. Но аз не бѣх против тѣх за това, че се сключваха за нечисти цели, а защото имах разбирането, че няма да бѣдат полезни, така както се мислѣше.

Председателстващ Никола Захариев: (Звъни)

Александър Ц. Цанков: Приключвам, г-да народни представители! Привѣршвам, г-н председателю, за Ваше удоволствие. (Оживление)

Г-да народни представители! Смѣната на правителството на Кюсевианов сѣ правителството на г-н Филиов аз бих я поздравил, ако тя е начало на смѣна на системата. И аз се обръщам към Вас, г-н председателю на Министерския съвет, г-н председателю на Академията на науките и бивш ректор на Университета, и смѣтам, че Вие ще имате и по-благородна и по-значителна амбиция от тая, да заемате само едно овакантено място: Вамъ прилича и Вие имате това задължение към срѣдата, от която излизате, към университетската срѣда, да съдействувате за промѣната на тази система. Вие сте университетски професор. Университетът е давал почти в всѣки кабинет по един или двама министри. На този стол (Сочи министър-председателят) сѣ седѣли двама ректори: Вие сте вторият, аз бѣх първият. И аз дойдох като Вас в страшни дни. Държавата се тресѣше, тя бѣше под удари, под напор отиваше. Тя не бѣше спокойна. Доколкото си

литъ ми позволяваха, мъчихъ се, борихъ се съ своитѣ другари и, каквото можахъ, направихъ го. Азъ се надявамъ, че Вие ще оправдаете доверието, което Ви се дава, че Вие ще изпълните задължението, което имате къмъ тая сръда, отъ която излъзохте — университетската.

Въ тронното слово се прави една констатация, че правителството и Негово Величество Държавния глава смяно доволни, че сроятъ за свикване на Народното събрание е спазенъ. И азъ съмъ доволенъ, че се спазватъ поне формитѣ, формалноститѣ, но нито Рашата, нито моята радостъ е пълна. Нашата радостъ би била много по-пълна, ние бихме се истински радвали, ако се възстановятъ гражданскитѣ свободи и права, ако се смѣни системата.

Д-ръ Атанасъ Поповъ: Най-малко Вие може да говорите за свобода.

Александъръ Ц. Цанковъ: Тая система трѣбва да бѣже смѣнена. Не се касае, г-да народни представители, да се възвръщатъ партиитѣ и пратизанството. Тѣ сѣ покойници. Както Вашиятъ предшественникъ, когато единъ младъ риторъ тукъ нарече най-големия държавникъ отъ третото българско царство, нѣма да чуе втората трѣба, така и партиитѣ нѣма никога вече да чуятъ втората трѣба, защото тѣ не подлежатъ на възкресение.

Д-ръ Атанасъ Поповъ: Г-нъ Цанковъ!

Александъръ Ц. Цанковъ: Мълчете тамъ, Вие, малки господине, на когото сѣката днесъ е тукъ, а утре едва ли вече ще се мѣне. Малко скромностъ! (Смѣхъ) Познавамъ Ви кой сте. Вие сте били студентъ, най-напредъ уважение къмъ учителитѣ си дължите. Азъ зная и какъ сте избранъ, млади господине! Не Ви е срамъ!

Д-ръ Атанасъ Поповъ: Вие нѣмате срамъ! Тукъ сега кървави ризи не се донасятъ, както когато Вие бѣхте министъръ-председателъ. Тогава тукъ се донасяха кървави ризи и Вие седяхте на това мѣсто. (Сочи министъръ-председателското мѣсто)

Александъръ Ц. Цанковъ: Кървави ризи донасяха такива като Васъ, Ваши по-стари събратя, които се бунтуваха и хвърляха катедрата въ въздуха, които правѣха атентати. Тѣ донасяха кървави ризи. Азъ бранихъ държавата, господине, и ще я браня. И срещу Васъ ще я браня, защото Вие сте комунистъ и такъвъ ще си останете. Вие не сте елементъ на реда.

Д-ръ Атанасъ Поповъ: Вие лъжете! Никога въ живота си не съмъ билъ комунистъ! Може ли такива лъжи!

Александъръ Ц. Цанковъ: Познавамъ Ви добре.

Димитъръ Пешевъ: Бъркате го.

Д-ръ Атанасъ Поповъ: Съ Вашитѣ очи Вие виждате всички хора като комунисти. На времето Вие бѣхте социалдемократъ и станяхте най-големиятъ тиранинъ въ нашата страна.

Александъръ Ц. Цанковъ: Тиранинъ! Макаръ че сте съ философско образование, едва ли знаете...

Д-ръ Атанасъ Поповъ: Азъ зная, когато Вие произведохте изборитѣ въ моята околия, какъ ги правѣхте. За избори нѣма да говорите.

Александъръ Ц. Цанковъ: Азъ мога да говоря. Вие седнете на мѣстото си и не приказвайте приказки, които не приличатъ на боя Ви.

Председателствуващъ Никола Захариевъ: (Звъни) Присъдвайте, г-нъ Цанковъ.

Александъръ Ц. Цанковъ: Свършвамъ.

Г-да народни представители! Системата трѣбва да се измѣни. Не пледирамъ да се възстановятъ партиитѣ и пратизанството. Казахъ ви, че това нѣма да бѣде, и да го искате. И който смѣта, че миналото ще възкресне, че партиитѣ ще дойдатъ пакъ на сцената, лъже се. Тѣ принадлежатъ на една историческа епоха, която си отива; тѣ си отиватъ съ нея. Въпросътъ сега е да се даде възможностъ да се организиратъ общественитѣ сили, и Парламентътъ и управлението да се опратъ на тия общественитѣ сили.

Едно имайте предвидъ, г-да, и го запомнете. Ние, славянитѣ, сме търпеливи въ страданията си. Ние, българитѣ, сме изживѣли робство. Почти всички славяни, безъ изключение, сѣ робували. Но ние, славянитѣ, сме необуздани въ действията си. Ние развиваме страшна рушителна сила, когато търпението прелѣе. Искате ли примѣръ? Ето Русия, която страдаше отъ абсолютизма, но която намѣри сили въ себе си да го помете. Съ нашата енергия и съ нашия борчески духъ ние хвърлихме въ въздуха две империи: византийската и турската.

Идеалътъ на една властъ не може да бѣде да остави политически гробища, да смаже, да унищожи, да обезвѣри, да убие духа въ народа и да го направи една маса индиферентна, безчувствена и безразлична къмъ съдбата на държавата и къмъ собствената си съдба. Ако това може да бѣде идеалъ, той е постигнатъ. Но, г-да народни представители, на политически гробища държавна не виждѣ, тронъ не се крепи. Всички, азъ, най-паче, ще ви поздравя, ако измѣните системата. Ако не я измѣните — историята назадъ не се връща, животътъ назадъ не се връща и българскиятъ народъ назадъ нѣма да се върне, но той ще намѣри сили въ себе си да се справи и съ тази система.

Председателствуващъ Никола Захариевъ: Има думата народниятъ представителъ г-нъ Христо Статевъ.

Таско Стоилковъ: Дайте отиди!

Председателствуващъ Никола Захариевъ: Давамъ 10 минути отиди.

(Следъ отиди)

Председателствуващъ Никола Захариевъ: (Звъни) Заседанието продължава.

Д-ръ Атанасъ Поповъ: Г-нъ председателю! Азъ се считамъ оскърбенъ отъ г-нъ Цанковъ и искамъ думата за лично обяснение.

Председателствуващъ Никола Захариевъ: Има думата народниятъ представителъ г-нъ д-ръ Атанасъ Поповъ за лично обяснение. Само за 5 минути.

Д-ръ Атанасъ Поповъ: (Отъ трибуната) Г-да народни представители! Въ пререканията, които станаха между мене и г-нъ Цанковъ, той ми каза, че съмъ билъ комунистъ и съмъ се борилъ срещу устоитѣ на държавата и затуй той въ миналото се е борилъ и искалъ да унищожи такива личности като мене. Считахъ за дългъ да поясня, г-да народни представители, че никога въ живота си не съмъ билъ комунистъ. Никога не съмъ се числилъ въ комунистическата партия — макаръ, че не считамъ, че това е особенъ грѣхъ на тия, които сѣ се числили тамъ. Азъ смѣтамъ, обаче, че политици и държавници като г-нъ Цанковъ, които сѣ свикнали всѣки свой противникъ да го окачествяватъ като комунистъ и съ законнитѣ сръдства на държавата да се борятъ противъ него, такива държавници сѣ пакостни за нашия общественъ и политически животъ.

Ние сме тръгнали по пътя на едно примирение, искаме да създадемъ единство въ нашата държава и всрѣдъ нашия народъ и трѣбва веднажъ завинаги да ликвидираме съ приюмитѣ, чрезъ които се раздѣляше българскиятъ народъ на враждуващи политически лагери и всѣки противникъ бѣше окачествяванъ като комунистъ, анархистъ или врагъ на държавата, който се бори срещу тая държава. Ние искаме въ лицето на всички народни представители, въ лицето на всички българи да видимъ достойни и доблестни граждани, да ги обединимъ и да заработимъ заедно за напредъка и успеха на българската държава. Ние въ никой случай, обаче, не бива да допускаме, общественици и държавници като г-нъ Цанковъ, който отново прави опитъ да раздѣля — да сочи едни отъ българския народъ като комунисти, безъ да има каквото и да било основание за това, а други да ги дѣли като негови приятели или като привърженици на държавата — и по тоя начинъ да всѣва отново смутове, раздори и разединение всрѣдъ българския народъ. Ние ще покажемъ — и азъ ви декларирамъ моята непоколебима воля въ това отношение — че ще работимъ съ всичката енергия за изкореняването на това зло, което се създаваше редица години отъ партизанитѣ, които създаваха враждуващи лагери всрѣдъ българския народъ и които се мъчеха да унищожаватъ дори невинни граждани. Азъ съмъ билъ свидетелъ какъ презъ управлението на г-нъ Цанкова въ моето село доведоха невинни граждани по ули-

цитъ, съдѣха ги, че били комунисти и ги убиваха. По този път ние нѣма да вървим. Ние ще искаме въ държавата да творимъ здравъ общественъ и политически животъ и да не раздѣляме нашия народъ на враждуващи лагери, а да създадемъ здрава, силна и благоденстваща българска държава. (Ръкоплѣскания)

Дени Костовъ: И азъ искамъ думата за лично обяснение. Каза се, че не ми е мѣстото тукъ.

Председателствуващъ Никола Захариевъ: Имате думата за лично обяснение. Само за 5 минути.

Дени Костовъ: (Отъ трибуната) Г-да народни представители! Въ малкото пререкание, което имамъ съ уважаемия г-нъ Цанковъ, той намѣри за достойно въ залата на XXV-то Народно събрание да ми хвърли жестока обида, че моето мѣсто не било тукъ, че азъ не мога, че не би трѣбвало да бѣда народенъ представителъ, защото съмъ осъжданъ и защото нѣкога съмъ билъ агентъ на неговата власт.

Азъ не знамъ, съ какво съмъ заслужилъ този упрѣкъ на г-нъ Александъръ Цанковъ. Поддържамъ, че на това мѣсто съмъ дошелъ по волята на 10.000 избиратели на II Видинска избирателна колегия, при една абсолютна свобода въ избора, за която предлагамъ парламентарна или каквато искате анкета, и ако се установи, че е имало едно единствено насилие, единъ единственъ произволъ върху волята на моитѣ избиратели, заявявамъ, че ще напусна немедленно това Събрание. Дошелъ съмъ, следователно, по волята на моитѣ избиратели и съмъ длъженъ да кажа на г-нъ Цанковъ: наистина, Вие ни осъждахте, г-нъ Цанковъ, и то не единъ път, не два пъти, не десетъ пъти. Десетки присѣди и азъ, и стотици български граждани и общественици имаме при Вашия режимъ, имамъ и 8 години изгнаничество извънъ границитѣ на моето отечество, за което и азъ съмъ далъ кръвта си и кръвта на родния си братъ въ борба за национално обединение и за свободата на моя народъ (Ръкоплѣскания)

Азъ съмъ длъженъ, обаче, да Ви кажа, че каквито и лични прегрѣшения да имамъ, на съвѣстѣта ми не лежи нито единъ грѣхъ предъ държава и предъ народъ, спокойно мога да гледамъ народа си, да гледамъ съгражданитѣ си, да гледамъ депутатитѣ на това Събрание и всѣки българинъ, защото за ничий български гробъ нѣма отговорност Дени Костовъ. (Ръкоплѣскания)

Александъръ Ц. Цанковъ: Искамъ думата за лично обяснение.

Председателствуващъ Никола Захариевъ: Вие засегнахте двамата народни представители и тѣ се обясниха.

Александъръ Ц. Цанковъ: Азъ съмъ засегнатъ и искамъ думата за обяснение.

Председателствуващъ Никола Захариевъ: Моля, г-нъ Цанковъ! Народнитѣ представители се смѣнаха засегнати отъ Вашата речъ. Вие нарекохте г-нъ д-ръ Поповъ комунистъ и той дойде да каже, че никога не е билъ комунистъ. Казахте, че на Дени Костовъ отъ II-ра Видинска избирателна колегия не му било мѣстото тукъ. Той каза, че е избранъ по народната воля.

Александъръ Ц. Цанковъ: Разбрахъ всичко това.

Председателствуващъ Никола Захариевъ: Тѣ въ нищо не засегнаха Васъ, за да се считате обиденъ и да искате думата. Иначе следва следъ Васъ да искатъ тѣ думата за лично обяснение. Ето защо по-нататѣкъ лични обяснения не мога да допуща.

Има думата народниятъ представителъ г-нъ Христо Статевъ.

Александъръ Ц. Цанковъ: Азъ съмъ обвиненъ. Трѣбва да ми дадете думата, за да се обясня. На моята съвѣст не тежатъ тѣзи грѣхове, които ми се приписаха. Ако трѣбва на тази тема да говоримъ, не знамъ кой къде ще бѣде. Искамъ думата.

Председателствуващъ Никола Захариевъ: Започнете, г-нъ Статевъ.

Александъръ Ц. Цанковъ: Вие трѣбва да ми дадете думата, за да знае Народното събрание биографията на г-нъ Дени Костовъ. Трѣбва да ми дадете думата за петъ минути.

Христо Статевъ: (Отъ трибуната) Г-да народни представители! Комисията по отговора на тронната речъ ни предлага единъ проектоотговоръ и дава поводъ на всички ни, върху текстоветъ на този проектоотговоръ да дадемъ своитѣ преценки. Отговорътъ на тронната речъ съдържа известни положения, съдържа известни преценки върху политиката на правителството въ настоящия моментъ и предстои този текстъ да бѣде гласуванъ отъ Народното събрание.

Г-да народни представители! Каза се, че посещението на Държавния глава въ Народното събрание при откриване на сесията е изпълнение на единъ дългъ, е изпълнение на една конституционна повеля. Това е абсолютно вѣрно. Каза се, отъ друга страна, че това посещение въ началото на парламентарната дейностъ отъ страна на Държавния глава е едно засвидетелстване на взаимно почитание между народното представителство, народъ и Държавенъ глава. И това е абсолютно вѣрно. Но ние трѣбва да имаме предвидъ и една трета преценка, едно трето осмисляне на този актъ, за да можемъ действително, г-да народни представители, да знаемъ всѣщностъ какъ да разбираме всичкитѣ ония генерални дебати, които ставатъ сега въ връзка съ отдѣлнитѣ текстове на този отговоръ. А тази трета преценка се състои въ следното: не е само взаимното уважение, което по този начинъ се манифестира при откриването на Народното събрание, не е само изтъненето на единъ дългъ, по повеля на конституцията, отъ страна на Държавния глава, а това е единъ изразъ, едно подчертано, манифестирано единство между Народното събрание, изпълнителна власт и Държавенъ глава.

Ето политическия смисълъ, по моята скромна преценка, на този голѣмъ парламентаренъ актъ и ето кое ни дава задължението да бѣдемъ абсолютно начисто въ своето съзнание и въ своята съвѣст, когато ще дойде да одобримъ текста на отговора на тронното слово.

Отговорътъ на тронното слово, г-да народни представители, е не само единъ парламентаренъ актъ, той е и единъ конституционенъ актъ. Въ него се изразяватъ права и задължения, но съ него се създава и първата предпоставка, отъ която ние ще отпочнемъ по-нататѣкъ своята дейностъ, съ огледъ на онова отношение, което Народното събрание ще си опредѣли къмъ възвѣстената политика отъ страна на изпълнителната власт, отъ страна на Министерския съветъ. Но ако действително по една или друга причина Народното събрание не успѣе да се обедини около единъ отговоръ на тронна речъ, ако по една или друга причина наддѣлватъ известни съображения и преценки, които не се сподѣлятъ отъ правителството, а Народното събрание ги възприеме, тогава се създава началото на криза и правителството е длъжно веднага да поднесе оставка и да се сезира Държавниятъ глава за интервенция. Ето смисълътъ на този голѣмъ парламентаренъ актъ, ето отъ къде ние трѣбва да почерпимъ задължението да се отнесемъ съ едно убеждение здраво затвърдено въ насъ при одобренето на проектоотговора на тронната речъ.

Г-да народни представители! Разбира се, по-добре ще бѣде за насъ да останемъ въ тѣснитѣ рамки на нашата опредѣлена задача, да се спремъ повече на ония проблеми, които интересуватъ насъ, отколкото да правимъ далечна екскурзия изъ всички ония събития, които днесъ съ усложнили цѣлия международенъ животъ. За насъ е по-важно въ тѣзи решителни дни да дадемъ смисълъ и съдържание на нашата дейностъ, да я осмислимъ, да я опредѣлимъ, да ѝ туримъ изходното начало и да ѝ поставимъ помалки или по-голѣми цели за преследване и осъществяване.

Има известни положения въ текста на проектоотговора на тронната речъ, които се оспорватъ отъ нѣкои другари, и не само се оспорватъ, но и изцѣло се отричатъ; и не само се отричатъ, но едва ли не се взематъ като поводъ, за да се бие тревога предъ обществената съвѣст и предъ българския народъ, че страната е увиснала надъ нѣкаква пропасть, че ние сме тръгнали въ нѣкакъвъ лошъ, погрѣшенъ, антиконституционенъ път, че ние сме въ хаосъ на едно безредие, че ние сме подъ развалинитѣ на нѣкакво голѣмо извършено беззаконие.

Тѣй ли е всѣщностъ? До такава степенъ ли ние, г-да народни представители, сме една случайностъ на каприза на едно зле проведено държавно управление? До такава степенъ ли ние сме едни случайни гости въ тази зала, хора ликвидирани съ своята съвѣст и съ своитѣ убеждения — помладитѣ понесени на своя карьеризъмъ, други по-възрастни, до вчера били въ армията, продали своята царска съвѣст и дошли да се котиратъ на едно правителство, за да се домогнатъ до Парламента — или имъ нѣщо друго, на което трѣбва да дадемъ съответната цена.

Аз не съм съгласен с подхвърлената преценка от нашия другар Серафим Георгиев, който каза, че XXIV Народно събрание е загинало в стихията на своите противоречия. Не съм съгласен и с преценката на уважаемия г-н Цанков, който заяви, че XXIV Народно събрание било разгонено, защото то на два пъти бламирало бившия министър-председател г-н Кюсеианов. Фактически това не е вярно. Имаше инциденти, въ които народните представители не се проявиха като обикновени регистри, а обективно, по силата на своята съвест и убеждение, отказаха някои закони, по които Министерският съвет не се формализира. Тъзи инциденти не бяха по повод на някаква интерпелация, не бяха по повод прокарването на едно заангажиращо престижа на правителството законоположение. Това бяха инциденти, които въ всяка Камара може да се случат, когато отделен министър или Министерският съвет не се формализира да прави въпрос на доверие. Но следъ тези инциденти, г-да народни представители, Народното събрание продължи своите функции и действия, то гласува бюджети, на няколко пъти прави акламации на цялия Министерски съвет въ лицето на министър-председателя, следователно въпрос за блям не може да става. Не може да става дума, казахъ, и за някаква стихия отъ противоречия, която е погълнала или затрупада XXIV Народно събрание. Известни противоречия има, известни противни разбирания има — да; затуй ние сме живи хора, мислещи хора, принадлежащи на своите убеждения и на своята съвест, движейки се въ генералните линии на една политика. Но туй не изключва въ даденъ моментъ обективно и добросъвестно да бждемъ на различни мнения и често пъти отделен народен представител да не се солидаризира съ едно правителствено предложение или съ една правителствена преценка, тогава когато той е готовъ да поддържа това правителство и да върви съ политиката, въ името на която е избранъ.

Следователно, XXIV Народно събрание изпълни своите голъми задачи, които бяха поставени и които бяха изразени въ тогавашната тронна речъ — да ликвидира съ изживяните събития и част по-скоро да се внесе миръ и спокойствие въ нашия вътрешен животъ.

Г-да народни представители! Виждате, че и отъ гледище на конституцията, и отъ гледище на международното положение се е налагало да стане едно допитване до народа, което се изрази въ последните законодателни избори, произвеждането на които стана точно въ определените по конституцията срокове. Следователно, и въ това отношение няма нарушение на конституцията.

По-нататъкъ. Засега се единъ другъ въпросъ, много деликатенъ. Азъ бихъ желалъ, за честта на нашата Камара и за престижа на отделните конституционни фактори, той да не се поставяше. Азъ никога не съмъ бѣгалъ отъ обективна преценка по каквото и да е деликатенъ въпросъ, но понеже този въпросъ се засегна тукъ, азъ не мога да не сподѣля по него своето разбиране — това е въпросътъ за промѣната. Да, единъ любопитенъ въпросъ, единъ интересенъ въпросъ. За недобросъвестния политикъ, ако щете, той може да бжде единъ поводъ за една голъма сензация, за едно повдигане на завесата, за да може всеки единъ да го изкористи, да си направи своите заключения. Всъщностъ, въпросътъ е за промѣната на единъ министър-председател съ другъ министър-председател, който до единъ моментъ ръководи политиката и следъ туй се предава на другъ министър-председател, да продължи същата политика.

Ако е въпросъ да дадемъ едно обяснение за тази промѣна, на насъ като сериозни хора, съ всичката загриженостъ да назимъ авторитета на отделните институти и фактори въ тази страна, не ни е позволено да правимъ каквито и да било загадки, черпени отъ съобщенията на този или онзи вестникъ. Какво бѣше официалното съобщение? — Че по здравословни причини бившиятъ министър-председател г-нъ Георги Кюсеиановъ напуска управлението. Имаше едно друго съобщение, че бившиятъ министър-председател г-нъ Георги Кюсеиановъ помолитъ Държавния глава да бжде освободенъ отъ управлението. Какво искате да кажете сега вие, г-да, които ровите по този въпросъ? Да се солидаризираме съ преценката на г-нъ Мушановъ, който си послужи съ израза, че бившиятъ министър-председател г-нъ Кюсеиановъ бѣше изпѣденъ отъ управлението?! Дълго време се борихъ съ себе си да видя, добре ли съмъ чулъ думата. Следъ туй, преди почване на заседанието днесъ, отидохъ да я проверя въ стенограмитъ и видѣхъ, че бившиятъ министър-председател г-нъ Никола Мушановъ е употребилъ точно този изразъ: „Георги Кюсеиановъ бѣше изпѣденъ“. По силата на какви побуждения, г-нъ Никола Му-

шановъ, Вие повдигате този въпросъ, Вие специално? Загриженъ за съдбата на г-нъ Георги Кюсеиановъ ли? Вамъ ли Ви домиля, че него го няма, или Вие искате да протестираме за туй, че той не навреме напусна властта? Кажете, да се обяснимъ. Ако е така, между насъ няма различие, що се касае до оценката, която ние можемъ да имаме за проведената политика отъ единъ вчерашенъ министър-председател. Но, доколкото знамъ азъ, както г-нъ Цанковъ открито заяви това — прави му честъ — Вие отъ години наредъ дращите, за да бжде изхвърленъ отъ управлението Георги Кюсеиановъ. Това е истината. И въ съвещания, и въ лични срещи, и въ интимни преценки съ представители на бившите отделни партийни съществувания, а както разбираме сега и въ светитъ Ви предъ Държавния глава, Вие сте имали куража на своето мнение, да заявите, че Георги Кюсеиановъ трѣбва част по-скоро да си върви. Е добре, да предположимъ, че г-нъ Георги Кюсеиановъ си е отишълъ — защото и г-нъ Цанковъ е препоръчалъ на Царя да си отиде. Тогазъ защо поставяте на насъ този въпросъ? Защо го ровите, защо искате отъ насъ да ви кажемъ защо си е отишълъ бившиятъ министър-председател, ако не желаете да хвърлите смущение, единъ упрѣкъ, ако щете, тукъ или тамъ, и да останете върни на оѣзи попълзновения, на които вие сте били върни досега, за да смущавате нашия общественъ и политически животъ? Ние, които искаме да мислимъ политически, ние, които искаме да следимъ само нормитъ и постановленията на конституцията, нямаме нужда отъ други обяснения, освенъ отъ онова обяснение, което се каза, неопровергано отъ заинтересуванитъ страни, че по здравословни причини бившиятъ министър-председател Георги Кюсеиановъ е напусналъ управлението, като е помолитъ Държавния глава да го освободи.

Е добре, нека ми бжде позволено да изнеса единъ фактъ въ връзка съ този въпросъ, за да бжде ликвидиранъ той до край. Не само азъ, а мнозина отъ тукъ присѣтстваващитъ и почти всички отъ тази министерска маса знаятъ, че г-нъ Георги Кюсеиановъ самъ поиска напускането на властта, като много по-рано депозира оставката си на Държавния глава. Дълги разговори имаше между тяхъ, докато най-после разбирателството стана, за да си отиде той по оня редовенъ път, по който сѣ се качвали и сѣ слизали министър-председателитъ отъ отговорнитъ мѣста на държавното управление, по силата на конституционнитъ функции, които Държавниятъ глава упражнява. Какво искате вие сега, да питаме Царя, защо прави промѣнитъ? Да му искаме смѣтка всеки денъ?! То значи, да искаме да оспоримъ известни стриктни прерогативи, които той има по силата на изрични конституционни текстове. Царятъ назначава министър-председателя и министритъ. Министерскиятъ съветъ е отговоренъ предъ Народното събрание и предъ Царя. Това сѣ негови суверенни функции, които той упражнява тъй, както намѣри за добре.

Ако е въпросъ, г-да народни представители, да сподѣлимъ сега известни преценки по станалата промѣна, да ги сподѣлимъ. Тѣ иматъ своето голъмо обществено и политическо значение, защото самиятъ фактъ е направилъ известни отражения, за да може да бжде смутена обществената съвестъ и за да може да бжде смутено народното съзнание.

Едно е важно да се разбере въ връзка съ тази промѣна. Г-да народни представители! Всеки единъ отъ тия 140 народни представители, приобщени къмъ болшинството, къмъ правителствената политика, въ навечерието на произвеждане на изборитъ имаше лична ориентировка къмъ тази политика, и всеки е изживялъ единъ процесъ на обособяване, единъ духовенъ, бихъ казалъ, единъ идеенъ процесъ въ себе си, за да може да отиде да сътрудничи на правителството, за да може въ съзнанието си да се приобщи къмъ ония идеи, които сѣ легнали въ основата на провежданата политика. Това е истината. За честта на толкова млади хора, както казахъ; за честта на всички, които правятъ съдържанието на това болшинство отъ 140 души, всеки единъ отъ тяхъ е разрешилъ своята задача. И, за да разреши той така своята задача, изхождалъ е отъ известни преценки. Коя е първата преценка? Доколко неговото разбиране, доколко неговото убеждение може да се покрие съ принципитъ, легнали въ основата на провежданата отъ страна на правителството политика. Но не само това. Ние всички имаме едно отношение къмъ цялия Министерски съветъ, начело съ тогавашния министър-председател г-нъ Георги Кюсеиановъ, едно отношение не само идеологично, но едно отношение на доверие къмъ самитъ лица, съставляващи Министерския съветъ.

Е добре, г-да народни представители, стана промѣната. По преценката на г-нъ Мушановъ, особено ония, които сѣ дали телеграми до тогавашния министър-председателъ, е следвало заедно съ него, както той се изрази, да си вдигнатъ чуковетъ — не помня фразата — и да напуснатъ Народното събрание, ако действително тѣзи отношения сѣ били искрени и ако действително тази идеологична връзка между отдѣлните народни представители, приобщени къмъ болшинството и къмъ министър-председателя, е една връзка на почтени и честно мислещи хора. Г-нъ Мушановъ! Отъ гледище на Вашата теза, на партийната теза, която Вие застъпвате, тогава когато отдѣлните начала или отдѣлните разбирания се отстояваха като начала на една партийна програма, провеждана отъ една цѣла партия, която има своя установенъ вътрешенъ уставенъ редъ, която има една установена дисциплина, ако щете, която има една фанатична привързаностъ и къмъ шефоветъ, и къмъ по-малките водачи на тази партия, ако такава нѣщо стане, тогава единъ такъвъ резултатъ можеше да се очаква: отива си министър-председателъ, по едни или други причини, и следъ него всички демонстративно презъ отворените врати да напуснатъ Народното събрание. Обаче тамъ е сега малкото, или, ако щете, по-голямото различие между едната и другата теза, че ние, които имаме едно отношение къмъ министър-председателя и къмъ неговите другари, имаме го и на лична почва, но имаме го и на известна идеологична почва, една ориентация — както умѣстенъ бѣше апострофътъ на нашия другаръ г-нъ Митакъвъ по преценката, която г-нъ Мушановъ даваше — къмъ режима и системата, но не и къмъ личността. Каква по-хубава добродетель отъ тази, да останешъ вѣренъ на единъ другаръ? И, безъ да правя комплиментъ на г-нъ Мушановъ, въ нашия общественъ и политически животъ, е рѣдко проявление една такава другарска добродетель, каквато той засвидѣтелствува къмъ покойния си другаръ Александъръ Малиновъ. Какво по-хубаво отъ туй, нашето приятелство ние да бѣхме го осукали съ триста вѣжета около личността на министър-председателя Георги Кюсеиановъ и утре, плащайки данѣкъ на тази велика и хубава добродетель, да напуснемъ и да демонстрираме, когато той по Ваша преценка — която азъ не сподѣлямъ — е злепоставенъ? Злепоставенъ е отъ кого? — Отъ Държавния глава. Защо? — Защото билъ изпѣденъ министър-председателъ! Държавниятъ глава никого не пѣди. Държавниятъ глава никого не изхвърля. Държавниятъ глава отъ гледището на конституцията упражнява своите функции, упражнява своите права. И на Васъ, г-нъ Мушановъ, на менъ, на втори, на трети, може тия нѣща да не се харесватъ. Но дотогава, докогато въ основите на нашата конституция има тази повеля, ние сме длъжни, като разумни хора, да се подчинимъ и да се ориентираме, безъ да искаме да правимъ каквито и да било коментари около тия нѣща, които действително сѣ доста деликатни.

Но, г-да народни представители, така ли е всѣщностъ, за да заключа по този въпросъ? Не. Затуй защото повечето отъ васъ сте имали случай да видите бившия министър-председателъ Георги Кюсеиановъ. Къмъ всички той имаше единъ съветъ, едно обяснение на факта на своето излизане: азъ се раздѣлямъ съ Държавния глава следъ четиригодишно управление на държавата, съ едни отношения и съ една топлина, която ме радва и която ми дава куражъ да запазя своите сили, за да мога нѣкога, ако бѣда наново призванъ, тъй както бѣхъ повиканъ, пакъ като войникъ да изпълня своя дългъ било на министерската маса, било въ нѣкоя друга инициатива, чрезъ която ще бѣда полезенъ на държавата. Но туй, което бѣше още по-интересно и още по-важно, то е, че на всички свои другари, които му отправиха телеграми и които подчертаха едно одобрение на неговата политика, той казваше: азъ си отивамъ, ценя вашето приятелство, но вие сте приятели на режима, дайте подкрепата си на оня, който седна на това мѣсто следъ мене. Така той посвѣтваше своите другари, затуй защото остана вѣренъ на своите разбирания, остана вѣренъ на системата, за която ще имамъ случай да поговоря по-нататѣкъ. Като имамъ предвидъ една друга добродетель на г-нъ Георги Кюсеиановъ, голямото му качество да мълчи — въ добрата смисълъ на думата г-нъ Георги Кюсеиановъ бѣше единъ великъ мълчаливецъ — не вѣрвамъ съ никого да е сподѣлилъ каквото и да е свое огорчение, за да може той да го навие на прѣста си и да ни подхвърли нѣщо, че буйто-би неговото честолюбие е накартено и чрезъ своите подставени хора той търси възмездие. За честта на Георги Кюсеиановъ, за проявения тактъ и за онуй, което той даде въ продължение на четири години, за хората, които го познаватъ, това е абсолютно изключено.

Следователно, г-да народни представители, нека да ликвидираме и съ този въпросъ, защото върху него се спрѣха, и защото той, както ви казахъ, отрази известни нѣща, които внесоха смутъ въ съзнанието на българския народъ.

Сега ние имаме да се спремъ на единъ другъ въпросъ, който е сѣщо така много интересенъ и отъ преценката на който ще можемъ да ориентираме нашето отношение къмъ онова, което сме призвани да вършимъ въ този моментъ. А то е, г-да народни представители, да осмислимъ какво всѣщностъ сега е нашето положение: е ли то едно всѣщо положение, немотивирано и несъобразено съ основния ни законъ; е ли то действително едно положение, което трѣбва да получи едно радикално промѣняване, за да смѣнемъ, че ние сме точно тамъ, където трѣбва да бѣдемъ?

Г-да народни представители! Когато става въпросъ да оценимъ сегашното положение, не трѣбва, ако искаме да бѣдемъ справедливи и обективни, да изпускаме изъ предвидъ всички ония предпоставки, които го създадоха. Само тогава ще можемъ да намѣримъ и снизхождението и оправданието на това, което днесъ съставлява основата на нашата, ако щете, държавна структура. Ние минахме презъ много изпитания.

Въ преценките, които се сподѣлиха тукъ преди насъ, се загатна за известни изживѣни събития, които действително дадоха страшни и голѣми сътресения въ нашия обществено-политически животъ, които на три-четири пѣти едва ли не костваха живота и съществуването на самата държава. Да хвърлимъ ли погледъ назадъ? Необходимо е поне нѣколко събития да ги обхванемъ и да ги преценимъ, и, ако обективно и правилно ги преценимъ, ще намѣримъ всички съображения и аргументи, за да обяснимъ и положението, въ което се намираме сега.

Да, вѣрно е, г-да народни представители, че следъ войната, действително, ние влѣзхоме въ една нова историческа епоха, че следъ войната, действително, свѣтътъ за живѣе не само съ известни изненади, но и съ известни идеологични напѣни да намѣри системите, които, приложени въ вътрешния животъ на отдѣлните държави, да могатъ да гарантиратъ по-сигурно, по-човѣчно съществуване на всички граждански категории. На тази плоскостъ на търсене и откритие се яви националъ-социализмътъ, се яви фашизмътъ, се яви болшевизмътъ, който направи въ своята трансформация редъ завоевания.

Всичко туй, което мина презъ главите на интелгенцията въ отдѣлните държави, даде отражение и въ живота у насъ. Ние наблюдавахме, г-да народни представители, разни проявления: начало на обществени организации, младежки и всевъзможни други отъ граждански категории, които бѣха навѣяни все по силата на тия отражения, на тия завладяващи нови политически доктрини, които упражняваха своето въздействие върху всѣки мислящъ гражданинъ въ отдѣлните държави. По едно време даже видѣхме куриози: националъ-социалистически организации, образувани въ Япония, фашистски организации, образувани въ Китай т. н. Така тия голѣми учения, които искаха да обяснятъ новосъздаденото положение и да преобразувагъ живота въ отдѣлните държави, съ своите догми и начала бѣха опасали земното кълбо и упражниха своето въздействие по всички негови точки. И у насъ се създаде сѣщото.

Но ние, г-да народни представители, излѣзохме отъ войната победени. Ние едва уцѣлѣхме. Въ нашия обществено-политически животъ се образуваха три голѣми фронта, които продължаваха да си даватъ сражения. Отъ една страна комунизмътъ правѣше своите голѣми опустошения и завладяваше масово българската интелгенция. Ние знаемъ манифестации, които сме наблюдавали въ София, и които, като почнѣха да се движатъ по софийските улици отъ 12 ч. по обѣдъ, къмъ 4-5 ч. следъ обѣдъ дочаквахме да видимъ опанката имъ. И въ редицѣтъ на тия комунистически манифестации ние виждахме и възрастни, и млади, и чиновници, и работници. Това масово завоевание на комунизма вървѣше като единъ стихийенъ процесъ, който се налагаше на нашия обществено-политически животъ.

Ние достигнахме въ София да видимъ една комунистическа проява, срещу която не можеше да устоятъ почти всички организирани партийни сили на нашия политически животъ. На много мѣста общините съ взеха отъ комунистите, на много мѣста надъ общинските домове се издигнаха червени байраци. Комунизмътъ правѣше своето идеологично завладяване, но същевременно той създаваше фанатици, създаваше динамични натури, създаваше умопомрачени адепти на това движение, докато най-последно се намѣриха петъ или шестъ души умопомрачени, за да

турят взривове на кубето на „Св. Недѣля“ и да извършат най-страшното незапомнено човѣшко злодеяние, което се е извършвало — дотождова, доколкото ние помним — през борбитѣ на различнитѣ политически прояви. Подъ развалинитѣ на „Св. Недѣля“ останаха стотина граждани. Този отразенъ зловещъ ефектъ веднага хвърли въ другата крайностъ ония, които трѣбваше да се явятъ като реакция срещу тази проява. И тогава започна ликвидация, една ликвидация страшна, една ликвидация кървава, една ликвидация, която се движеше само отъ страсти, само отъ озлобление и отъ повика за удовлетворяване на скѣпнитѣ жертви, които се дадоха подъ тия страшни развалини. Помнимъ тия нѣща. Не трѣбва да ги забравяме. Всичко туй създаде стихията на много ексцеси, които се преживѣха. Тѣ се преживѣха, г-да народни представители, но и въ единия и въ другия лагеръ останаха дълбоки, тежки следи, които ако мажко се разровятъ, веднага ново-страститѣ ще излѣзатъ на повърхността на нашия обществено-политически животъ.

Г-нъ Цанковъ, като отрича накрая сегашната система — ще я видимъ каква е — препорѣчва възстановяването на общественитѣ сили. А нека минемъ отъ формулитѣ и да дойдемъ до същността и до съдържанието. Обществени сили! Кои сѣ тѣ, г-нъ Цанковъ? Назовете ги! Ние искаме да ги чуемъ. Вие сте единъ прозорливъ, талантливъ български държавникъ. Вие сте при това професоръ, ученъ, исторически изследвате всички нѣща; затуй когато дойде да бъдете конкретни, реално-политици, азъ бихъ желалъ на тая трибуна да кажете своята формула. Какъ е хубаво да се приказва съ формули! Какъ е хубаво да плачемъ за съдбата на всички цивилизовани народи! Та на кой отъ насъ може да не бъде смутена съвѣстѣта и убеждението, ако всички тѣзи хора, които сѣ носили факела на свѣтовната цивилизация и култура, днесъ си причиняватъ едно такова грамадно нещастие? Естествено, ще съжаляваме. Но, г-нъ Цанковъ, преди да съжалявамъ за тази цивилизация и за тази култура, азъ имамъ единъ дългъ, дългъ на българинъ: искамъ да зная въ ония съдбоносни и тежки дни, когато тѣлото на българската държава се разпѣваше, когато българскитѣ синове бѣха разхвърляни по различни държави, когато надъ насъ се изсипаха всички неправди, когато тия неправди легнаха въ основитѣ на мирнитѣ договори, цивилизацията, която Вие оплаквате, и културата на тия хора къде останаха? Защо тѣ не се затрогнаха отъ нашата съдба, за да можемъ и ние да бъдемъ затрогнати сега отъ тѣхната съдба? (Ржкоплѣскания)

Но, мисълѣта ми бѣше, г-да: не е въпросъ да вървимъ въ облацитѣ, не е въпросъ да си служимъ съ формули. Вие, г-нъ Цанковъ, отричате сегашната система и казвате: „Азъ препорѣчвамъ събирането на общественитѣ сили“. Да, г-нъ Цанковъ, всички тукъ, безъ да съмъ ги сезиралъ, даже и тия на министерската маса, сме готови да дадемъ съдържание на това осъществяване на Вашата формула: събиране на общественитѣ сили. Кои сѣ тѣ, г-нъ Цанковъ? Дайте да разгнемъ нашия обществено-политически животъ, да видимъ кои сѣ тѣзи обществени сили, които можемъ да съберемъ, за да ги съберемъ. Защото ние апелираме за единение, искаме обединението на българския народъ, искаме да бъдемъ единни въ решителнитѣ времена, които се очертаватъ прѣдъ нашия взоръ. Да, формулата ни е: да съберемъ общественитѣ сили! Кои?

Да започнемъ отъ народното движение, оглавявано отъ г-нъ Александъръ Цанковъ. Да, г-да, то бѣше народно движение. Мнозина отъ политическитѣ противници на г-нъ Цанковъ, включително и г-нъ Мушановъ, поставяха народното движение въ кавички и трѣбваше единъ обективенъ журналистъ да дойде на единъ нашъ съборъ въ Горна-Орѣховица, за да пише на другия день: „Азъ смѣквамъ кавичкитѣ. Движението е истински народно, защото бѣхъ свидетелъ, когато десетъ хиляди души отъ цѣлия Горно-Орѣховски край дойдоха и съ една идеологична привързаностъ, и съ една преданостъ се наредиха въ редоветѣ на това движение“. То отпочна своята обществено-политическа мисия. То бѣше въ разцвѣтъ, въ голѣмъ разцвѣтъ. То бѣше завоювало голѣми кадри отъ българската интелигенция, безъ разлика на възраст, безъ разлика на бивша политическа принадлежностъ, безъ разлика на гражданска категория. И работникъ, и чиновникъ, и еснафъ, и търговецъ, и индустриалецъ — всички изпълваха голѣмитѣ кадри на това движение. Това бѣше така. За да бъдемъ обективни и справедливи, трѣбва да го признаемъ.

И въ единъ моментъ, когато, г-да народни представители, това движение щѣше да се наложи съ по-затвърдени свои платформа и програма за ролята, която искаше да

играе прѣди конгреса, който то бѣше свикало, дойде неочакваниятъ ударъ — превратътъ на 19 май.

Превратътъ на 19 май, г-да народни представители, е не само едно събитие, което тласна развитието на нашия обществено-политически животъ по съвършено други насоки; превратътъ на 19 май е не само едно събитие, което отрази известни идеи, които бѣха респектирани и които легнаха въ основата на единъ царски манифестъ — превратътъ на 19 май 1934 г. ликвидира съ всички прояви на обществено-политическия животъ, по-специално съ паритѣ, които по него време изживяваха една голѣма агония.

Характерно за нашитѣ вътрешни борби и за вътрешния обществено-политически животъ бѣше, че като реакция срещу управлението на така наречения Народенъ блокъ тогава, отразилъ процеса на едно голѣмо разложение вътре въ Парламента и вънъ отъ Парламента, отъ една страна растѣше народното движение, ръководено отъ г-нъ Цанковъ, отъ друга страна въ Земеделския съюзъ се яви пладнарството, което правѣше бързи, смѣли и голѣми завоевания въ разхвърлянитѣ маси на Земеделския съюзъ. Ако Народниятъ блокъ бѣше останалъ въ управлението още 6 месеца — една година, пладнарството щѣше да обсеби почти всички кадри на Земеделския съюзъ, който тогава се ръководѣше отъ г-нъ Гичевъ и неговия другаръ Вергилъ Димовъ.

Народното движение, казвамъ, бѣше ударено и това предизвика голѣма криза върѣтъ него. Г-да народни представители! На мнозина не е известенъ фактътъ, че на другия день следъ 19 май, на народното движение, или по-скоро на неговото ръководство, се наложи въпросъ: какво отношение да се вземе къмъ току-що извършения превратъ? Защото кадритѣ на свикания конгресъ на народното движение бѣха на пътѣ, по влаковетѣ и на много мѣста превратътъ свари придвижващитѣ се голѣми маси отъ делегати, които идваха на този конгресъ. Като се сложи този въпросъ, ръководството на народното движение се раздѣли на две. И, за голѣма изненада, г-нъ Цанковъ остана самъ. Въ позицията си, която му прави честъ . . .

Александъръ Ц. Цанковъ: Имате грѣшка. Вие бѣхте при мене, когато г-нъ Калфовъ и компанията му ме напустаха. Така че не съмъ билъ самъ. (Смѣхъ)

Христо Статевъ: Да, само азъ останахъ съ васъ! Г-да! Въпросътъ е важенъ въ смисълъ, да можемъ да обяснимъ сегашното положение, да видимъ на какви обществени сили можемъ да разчитаме. Вѣрно е, че отъ цѣлото ръководство на тогавашното движение, отъ 21 човѣка 19, по силата на своето разбиране и своето убеждение, искаха да дадатъ подкрепа на деветнайсетомайцитѣ, а г-нъ Цанковъ и азъ решихме да вземемъ едно рѣзко отрицателно становище по това, което стана, затуй защото и тогава и сега нѣмамъ вкусъ къмъ превратаджинѣтѣ и къмъ превратитѣ и смѣтахъ, че въпрѣки благороднитѣ пориви, въпрѣки предпоставкитѣ, които съществуваша тогава за този превратъ, все пакъ превратитѣ не сѣ пътищата, чрезъ които можемъ да ръководимъ нашия обществено-политически животъ.

Александъръ Ц. Цанковъ: Позволете да Ви задамъ единъ въпросъ.

Христо Статевъ: Моля.

Александъръ Ц. Цанковъ: Понеже Вие сте противъ превратитѣ, трѣбва да кажа, че и азъ съмъ противъ превратитѣ, макаръ че съмъ участвувалъ въ единъ превратъ. Спомняте ли си, че азъ и Вие бѣхме поканени при генералъ Заимовъ?

Христо Статевъ: Азъ ще го кажа.

Александъръ Ц. Цанковъ: А, ще го кажете. Добре. То бѣше въ връзка съ преврата. (Голѣмо оживление)

Христо Статевъ: Да, азъ ще го кажа. — Г-да народни представители!

Азъ засегнахъ този въпросъ съ всичкото съзнание да го третирамъ не като единъ въпросъ отъ миналото, но като единъ въпросъ, правилното освѣтление на който ще може да ни обясни сегашното състояние на нѣщата. Оттогава досега г-нъ Цанковъ продължава да се счита на чело на една обществена сила, но, по силата на създаденото положение, той не е ималъ възможностъ да прояви какво количество и какви последователи съ задъ неговия грѣбъ, за да може действително да се смѣтне, че

той води една от обществения сили, учѣла въ оня видъ, въ който навремето действително тя предизвикваше сериозно внимание на факторитъ въ управлението на държавата.

Ами Земеделскиятъ съюзъ обществена сила ли е, г-нъ Цанковъ? По Вашата формула ще трѣбва ли да я потърсимъ? Въ лицето на кого? На г-нъ Гичевъ, на г-нъ Вергилъ Димовъ, на г-нъ Оббовъ, на г-нъ Недѣлко Атанасовъ, на г-нъ Георги Вълковъ? Кѣде ще потърсимъ Земеделския съюзъ? И въ осъществяването на Вашата формула да потърсимъ общественитъ сили, изключвате ли ги по изначало? Ако ги изключвате, защо, по силата на каква логика, по силата на какво разбиране? Тѣ не сѫ ли граждани на нашата страна, не сѫ ли били обществена сила? Защо ние не трѣбва да я зачитаме? Обществени сили! Когато е въпросъ да съберемъ общественитъ сили, за да осъществимъ Вашата програма, ние ще трѣбва да подиримъ и бившата радикална партия, и бившата широко-социалистическа партия и всичко туй да го съберемъ, г-нъ Цанковъ, за да вземе да промѣни системата, противъ която Вие се обявявате. Както щете, но една такава препоръчана мѣрка, съ огледъ на всичко оный, което е изживѣно въ нашия обществено-политически животъ, съ огледъ на фактическитъ сили, които сѫ останали днесъ въ нашия обществено-политически животъ, е неосъществима. Друго кажете. Има ли друго да препоръчате? Друго нѣма. И не може да има.

Г-нъ Мушановъ остана въ амплитудата на своитъ разбирания като старъ изпитанъ демократъ и направи известни препоръжки, които сѫ по-близки да нашия обществено-политически животъ: политическо възпитание, демокрация. Но и той се изказа малко колебливо за възврѣщането на партията. Безъ партия не може, казва той, като се обяви противъ партизанството въ тия партии. Г-нъ Мушановъ, партизанството вирѣе най-много само въ партията. Вие известни прояви и сега ги таксувахте като партизански. Това е вѣрно. Има си ги тукъ-таме. Но въ всѣки случай Вие, струва ми се, нѣмате куража да подѣржате, че действително възврѣщането на партията е належащо. Не го изказахте, направихте известни препоръжки, но отъ туй, което като аргументи искахте да изтъкнете, за да можете да направите известна препоръка съ огледъ на оценката, която давате на сегашното положение, Вие до тази смѣла крачка не отидохте — да препоръчате реставрирането на партията. Е, тогава, г-да народни представители?

Никола Мушановъ: Тогава не сте ме разбрали.

Христо Статевъ: Значи Вие препоръчвате партията.

Никола Мушановъ: Както знаете, азъ не обичамъ апо-строфитъ. Но сега позволете ми да обясня.

Христо Статевъ: Моля.

Никола Мушановъ: Азъ казахъ, че партията е органи-зъмъ както човѣшкия животъ; че новитъ условия на живота диктуватъ прегрупиране на общественитъ сили въ смисълъ политически, и казахъ, че не се боя отъ етикета, защото партия, това е една групировка, която си поставя за целъ политическа дейность, съгласуване на политическитъ и стопанскитъ възгледи на хората, които сѫ въ нея. Това е моята теза. Но азъ казахъ, и още друго нѣщо: новитъ условия на живота дори въ днешния моментъ изискватъ прегрупиране на политическата мисълъ въ страната, въ форма на организации, които азъ наричамъ партии. И то трѣбва да стане. А за днешния моментъ ви казвамъ, че нито партии, нито личности ме интересуватъ; интересуватъ ме интереситъ на страната и сборътъ на всички тия духовни и материални сили на България.

Христо Статевъ: Точно така Ви разбрахъ, г-нъ Мушановъ, и благодаря за освѣтлението, което дадохте. — Въ днешния моментъ, при времената, въ които живѣемъ, и при затрудненията, предъ които сме изправени. Вие не препоръчвате каквито и да било отъ старитъ методи, а искате да се запази единството въ народа, и съ огледъ на задачитъ, които времената ни слагатъ, да можемъ да имаме съзнанието, куража, волята и подготовката да се справимъ съ тѣхъ. Така е.

Г-да народни представители! По този въпросъ искамъ да приключа. Защото, за да си дадемъ отговоръ на задачите, които има да решаваме, за дейността, която имаме да провеждаме, за да можемъ да си опредѣлимъ насокитъ, по които трѣбва да се придвижимъ, за насъ трѣбва да бѣде ясно, въ какво състояние на работитъ, въ какво положение се намираме ние днесъ и доколку това

положение е оправдано отъ гледището на онази закон-ность, която трѣбва винаги, при всички условия, да обуславя вътрешния животъ на страната.

Г-да народни представители! Вѣрно е, че ние произведохме едни избори за XXV-то Народно събрание по силата на избирателния законъ, който биде одобренъ отъ XXIV-то Народно събрание. И като резултатъ на тѣзи избори, ние сме днесъ членове на този Парламентъ. Вие, представителитъ на онази група, която не сподѣля на-шиятъ разбирания, считате, че въ текста на отговора на тронната речъ липсва единъ пасажъ, липсва единъ текстъ, съ който трѣбва да се съобщи какъ сѫ произведени из-боритъ, а г-нъ Мушановъ предлага по-нататъкъ форму-лата, че изборитъ сѫ произведени, като българскиятъ на-родъ бѣлъ излъгана!

Г-да народни представители! Азъ загатнахъ съ нѣколко думи този въпросъ въ началото на моята речъ. Ще спра вашето просвѣтено внимание само за нѣколко минути върху него.

Председателстващъ Никола Захариевъ: Свършете, г-нъ Статевъ.

Христо Статевъ: Да, свършвамъ. — Измаменъ ли е българскиятъ народъ? Може ли една такава констатация, една такава преценка да легне въ текста на отговора на тронната речъ? Съ какво го измамимъ? Всѣки единъ отъ насъ се яви предъ българския избирателъ и помоли за до-вѣрието на този избирателъ въ името на една политика, която бѣше изразена само въ два или три пункта: политика на миръ, на неутралитетъ, на вътрешно спокойствие и вътрешно народно единение. Въ името на тази политика, ние поискаме довѣрието на народа. Съ какво го излъ-гахме? Ние бихме го излъгали, ако следъ всичко туй, въ името на което ние поискаме неговото довѣрие и го по-лучихме, сега трѣгнемъ точно по обратния пътъ, за да не вършимъ точно онова, което сме проповѣдвали и въ името на което сме искали народната подкрепа. Така ли е? Още не сте го видѣли, за да правите своята преценка. Напротивъ, обратното е вѣрно.

Никола Мушановъ: Не ми е мисълта тази. Азъ казахъ, че не се оправда декларацията, съ която се обяви, че изборитъ ще бѣдатъ свободни.

Председателстващъ Никола Захариевъ: (Звъни) Моля.

Христо Статевъ: Г-да народни представители! Когато става въпросъ за произведени избори, позволете да спра вашето внимание още и на това, което се подхвърли, че изборитъ били съпроводени съ известни насилия. До тоя моментъ, като аргументи и като данни и доказателства за извършени незаконни и насилнически действия въ про-извеждането на изборитъ, ние имаме две или три бумажки, които г-нъ Мушановъ ни прочете за два-три случая въ Дръновско, и онова, което г-нъ Цанковъ процитира отъ разпоредбата, ако се не лъжа, на областния директоръ г-нъ Казанлиевъ.

Александъръ Ц. Цанковъ: Въ Вашата избирателна ко-легия въ Пловдивъ не бѣха ли интернирани и въдворени на мѣстожителство всички опозиционни кандидати, съ из-ключение само на Васъ?

Председателстващъ Никола Захариевъ: (Звъни) Моля Ви се.

Христо Статевъ: На второ мѣсто се спомена за интер-ниране на известни кандидати. Отъ хиляда и толкова кандидати, интернирани 4 или 5 души! Г-да народни пред-ставители! Нека и по този въпросъ да бѣдемъ начисто. Азъ не изключвамъ, че тукъ или таме, въ тази или онази избирателна колегия, може да има още, както се изрази г-нъ Мушановъ, отражение на известни страсти, които въ едни изборни борби нѣкаси иматъ своето по-дръзко проявление. Но дотогава, докогато изборитъ не бѣдатъ сложени на нашата преценка по надлежния редъ, въ изпъл-нението на нашата задача като контролѣри за произ-веждането на изборитъ, на никого отъ насъ не е позво-лено, желайки да бѣде обективенъ, да дава своята пред-варителна оценка за насилия тукъ и таме. Защото, г-да народни представители, съ огледъ на тия интернирани азъ научихъ единъ поразителенъ фактъ за съдбата на г-нъ Вергилъ Димовъ. Вѣрно е, че Вергилъ Димовъ бѣше интерниранъ. Вѣрно е, че неговата госпожа, като всѣка съпруга, загрижена за съдбата на своя мъжъ, алармираше навсѣкѣ, и на нѣколко пъти ме безпокои и мене, да

видя какво става с нейния съпруг. Добре, Вергилъ Димовъ, обаче, е жертва на една мистификация или, ако щете, на едно злепоставяне отъ собственитъ му другари. Това днесъ вече се знае. Вергилъ Димовъ не бѣше интерниранъ като кандидатъ, за да бѣде облечена кандидатурата на нѣкои отъ неговитъ противници. Не. Бѣше заловенъ единъ документъ, подписанъ отъ Земеделския съюзъ, съ подписа на Вергилъ Димовъ, въ който се даваха нареждания какъ да се работи, какъ да се действува, съ кого да се коалиратъ, кого да поддържатъ, съ кои централи да се срѣщатъ — една предварително партизански организирана дейностъ.

Тодоръ Кожухаровъ: Кой е написалъ този документъ?

Христо Статевъ: Когато на Вергилъ Димовъ му даватъ тази бумага въ Дирекцията на полицията, той казва: „Това е единъ шантажъ, г-да. Вие полицаятѣ сте авторитѣ на този документъ, защото азъ не съмъ си слагалъ подписа подъ него“. Полицаятѣ добросъвестно казватъ: „Не, ние го заловихме. Той изхожда отъ вашитѣ срѣди“. И сега се разкрива, че авторѣтъ на този документъ е г-нъ Гичевъ, баджанакътъ на г-нъ Димовъ, неговиятъ другаръ, и че той е подписалъ Вергилъ Димова. Този фактъ се знае отъ всички.

Никола Мушановъ: (Казва нѣмо)

Христо Статевъ: И когато тази работа сега се разясни и тя ще бѣде доразяснена . . .

Председателствуващъ Никола Захариевъ: Недейте занимава Парламента съ такива работи при отговора на тронното слово.

Христо Статевъ: И когато върху методитѣ на произвеждането на изборитѣ се подхвърлятъ едни подобни факти, трѣбва да се знае, че действително има подобни инциденти, оценката на които ще видимъ, когато дойде да разглеждаме изборитѣ.

Председателствуващъ Никола Захариевъ: Мина Ви времето, г-нъ Статевъ.

Христо Статевъ: Г-да народни представители! Азъ ще привърша съ нѣколко думи, като спра вашето внимание още на единъ текстъ отъ проектоотговора на тронната речъ, който текстъ засѣга единъ въпросъ, по който ние ще трѣбва сѣщо така добре да се изяснимъ.

Външната политика на България, следвана отъ правителството на Кьосевановъ, продължена сега отъ правителството на г-нъ професоръ Филовъ, е одобрена отъ всички. Нито ще се спирамъ на нея, нито ще я коментирамъ. Но азъ ще се спра на единъ другъ въпросъ, който за насъ може да има своето голямо значение.

Г-да народни представители! Колкото повече събитията влизатъ въ една решителна фаза, колкото повече събитията влизатъ къмъ едно все по-засилващо сѣ тревожно състояние, толкова за нашия вътрешенъ животъ се поставятъ известни по-голямѣ задачи. Ние днесъ сме изправени предъ кръстосанитѣ въздействия на известни заинтересувани сили, които бушуватъ въ нашия вътрешенъ животъ. Това е било предъ всѣка война, това е било въ процеса на всѣка война. И днесъ нашиятъ вътрешенъ животъ е застрашенъ отъ тия пакостни въздействия, които често пѣти отиватъ до решителни срѣдства, за да може да влияятъ на съвѣсти и убеждения. Ние политиката за външна ориентация ще я следваме съ всичката предпазливостъ, съ която трѣбва да се придвижваме въ тия времена. Ние ще я следваме съ огледъ на всичкитѣ ония мѣрки, които решително следва да се взематъ въ тоя моментъ, за да може нашата държавна сигурностъ да не бѣде изправена предъ известни изненади. Въ ходъ сѣ, г-да народни представители, различни въздействия, различни срѣдства. Ние трѣбва да бѣдемъ предпазливи, а властѣта трѣбва за бѣде бдителна на своя постъ. Ще пазимъ неутралитетъ, ще пазимъ своето вътрешно спокойствие, ще се придвижваме съ загриженостъ, за да може да активизираме нашия стопански животъ и да подпомогнемъ бедствуващитѣ класи и съсловия. Всичко туй ще го направимъ. Но, сѣщевременно, ние ще се готвимъ, за да може въ решителния часъ да изпълнимъ едно отъ най-върховнитѣ си задължения, да можемъ да устоимъ срещу ония напори, които неминуемо ще се струпатъ върху насъ.

Председателствуващъ Никола Захариевъ: Привършвайте, г-нъ Статевъ.

Христо Статевъ: Г-да народни представители! Съ тѣзи нѣколко думи азъ искамъ да привърша. Като заключение азъ ще изкажа следнитѣ преценки.

Ние не сме въ противоречие съ никакви текстове отъ конституцията, а точно изпълняваме Търновската конституция. Това, което искатъ да ни вмѣнятъ като едно отклонение отъ конституцията, е, че ние сме искали да направимъ едно рѣзко разграничение между законодателната и изпълнителната власти, тогазъ, когато въ миналото въ нашия политически животъ такова рѣзко разграничение не се е правилло. И тукъ г-нъ Мушановъ намира, че ние сме се отклонили отъ правия пътъ.

Председателствуващъ Никола Захариевъ: (Звъни) Моля, завършвайте.

Христо Статевъ: Г-да народни представители! И по този въпросъ да сме начисто. Въ никакво отклонение отъ постановленията на конституцията не сме. Разграничението на тия власти е посочено въ самата конституция. Това разграничение не се изразява само въ това, да бѣде или да не бѣде единъ министъръ отъ Народното събрание депутатъ. Ако до тамъ сведемъ това разграничение, въ сѣщностъ такова разграничение нѣма. По този въпросъ ние ще оставимъ да се ръководимъ отъ изричния текстъ на конституцията, споредъ който Царѣтъ има суверенното право да назначава министритѣ. Дали ще ги намѣри въ Парламента, дали ще ги намѣри въ свободнитѣ професии, дали ще ги намѣри на професорската катедра, или ще ги намѣри въ лицето на бивши министъръ-председатели или бивши министри, това е негово право. Но щомъ ги намѣри, щомъ упражни своето право и щомъ тѣ дойдатъ, по силата на това назначение, на министерската маса, ние ще имаме сѣщото отношение на законодателна властъ къмъ изпълнителна властъ, дотолкова доколкото нашитѣ разбирания ще се покрийтъ съ разбиранията на правителството по еднаквото провеждане на онази политика, която се следва.

Председателствуващъ Никола Захариевъ: (Звъни)

Христо Статевъ: Ето, г-да народни представители, нѣколкото съображения, които сѣ ни ръководили, за да установимъ основнитѣ текстове на съдържанието на нашия проектоотговоръ. Ето нѣколкото положения, които искахъ да изясня, за да сметемъ действително, че ние не сме въ никакво противоречие съ правителствената политика, независимо отъ това, че на министъръ-председателското мѣсто не е лицето, чрезъ което или въ връзка съ което ние сме надѣнали мандата си на народни представители.

Председателствуващъ Никола Захариевъ: (Звъни)

Христо Статевъ: За насъ е важна декларацията на българското правителство въ лицето на министъръ-председателя, че ще се следва сѣщата политика и дотогава, докогато тя се следва, то ще има цѣлата наша подкрепа, подкрепа дадена по убеждение, подкрепа дадена въ изпълнение на единъ нашъ дългъ, подкрепа такава, каквато се налага отъ общитѣ интереси на народъ и държава въ решителнитѣ времена, въ които живѣемъ. (Ръкоплѣскания).

Председателствуващъ Никола Захариевъ: Има думата народниятъ представителъ г-нъ д-ръ Никола Сакаровъ.

Д-ръ Никола Сакаровъ: (Отъ трибуната) Г-да народни представители! Има два голѣми дѣла, както въ тронното слово, така и въ неговия отговоръ, който е обикновено перифразация на тронното слово. Тия два дѣла засѣгатъ, първо, стопанското положение, стопанската и финансовата политика на държавата, второ, външната политика. Други два-три пасажъ засѣгатъ въпроси сѣщо не маловажни отъ вътрешното управление. Върху тѣхъ се спрѣха нѣкои преждеговоривши и затова по тѣхъ ще кажа само нѣколко думи. Азъ нѣмамъ желание да повтарямъ развититѣ отъ тѣхъ мисли главно по изборитѣ, които азъ одобрявамъ. Искамъ да се спра върху единъ отъ тия два голѣми дѣла по-изчерпателно, именно върху външната политика, и то въ краткото време, съ което разполагамъ. Но понеже всички г-да говориха съ благоволение на председателството по единъ часъ и четиридесетъ минути, вмѣсто часъ, азъ, разбира се, нѣма да се откажа отъ това и нѣма да говоря по-малко. (Смѣхъ) Предполагамъ, че бюрото ще бѣде съгласно съ менъ, че имамъ това право, а васъ ще моля, и да поогладните, да потърпите.

Ще се огранича, при това говорене, съ малко думи по стопанската и финансовата политика на държавата, за да

мога да наблегна сега повече на най-важните въпроси, характерни за нашето външно положение. Имам предвид, че въ неотдалено време ще имам възможност да говоря специално по стопанската и финансовата политика на България, като център на нашата обща политика — именно при генералните дебати по бюджета за 1940 г. И все пак един-два елемента от стопанската политика трябва да помена въ това говорене. Без тях е невъзможно. Върху тях се спрех почти всички преждеговориши. Особено г-н Серафим Георгиев, който постави на разрешение дори и социалния въпрос. Той трябва да бъде разрешен — много добро желание! — веднаж завинаги, и то от Народното събрание!

От друга страна, г-н Цанков съ своите широки познания по въпросите за стопанското развитие на свѣта, и като професор, и като човѣкъ школуван въ тия въпроси от по-ранни години, постави като една перспектива за края на войната дори социалната революция. (Смѣхъ) Напълно съм съгласен. Дано бъде така!

Азъ ще имам предвид всичко това, което се каза. Ще държа строго на тронното слово и неговия отговоръ. Ще стоя на почвата на 1940 г. въ България и съ огледъ на това ще говоря за едно предвидимо бъдеще, за нашите стопански и финансови нужди, за нуждите на различните слоеве от нашия народъ, главно по бюджета, а сега, неспециално — по въпроса за нашата външна политика. Положението е такова днесъ въ свѣта, че на първо мѣсто се поставятъ въпросите: ще бъде или нѣма да бъде една държава; ще съществува или нѣма да съществува независим единъ народъ. Това се отнася напълно и за българската държава, и то тъкмо поради мѣстото, което заемаме като кръстовище, както сподручливо каза г-нъ Цанковъ, между Европа и Азия — ще добавя: между Близкия Изтокъ на Европа и Мала Азия.

Но искамъ да кажа нѣколко думи предварително, каго сумирамъ всичките въпроси, които можахъ да чуя въ тия два дни. Тия въпроси искамъ съ много малко думи да мина. Първият от тях е въпросътъ за развитието на България въ миналото и досега. За него сетне ще говоря само нѣколко минути. Това правя от голѣма преданост къмъ всичките господа по-млади колеги. Азъ съм на добра възраст, но иначе съм абсолютно младъ, (Смѣхъ) що се касае до надежди и концепции за бъдещето. Азъ съм винаги съ най-големи надежди за прогреса и съ надежди за най-големи социални преобразования въ бъдещето на човѣчеството. (Ржикалъскания отъ нѣкои)

Искамъ да кажа за тях нѣколко думи, думи като съветъ, думи на човѣкъ, който е билъ тукъ преди 26—27 години въ сѣщото положение. Азъ бѣхъ въ Камарата на 32 години и мене ми бѣше много мѣчно, когато нѣкой не ми даваше право да се произнасяме, като казвахъ, че сме много млади хора. Азъ поддържамъ, че много млади хора могат да бъдатъ съ повече актьорство отъ по-стари. Случватъ се такива нѣща. (Смѣхъ) То не винаги е правилно, но все пакъ се случва.

Тукъ, обаче, за голѣмо съжаление, съ тона, съ който се говорѣше вчера, се отрече миналото. Хичъ не ме занимава личността на който и да било въ миналото. Имамъ даже едно преимущество, че съм билъ винаги тукъ все опозиционеръ, не съм управлявалъ, така че partii prii нѣмамъ и нѣмамъ причини да защитавамъ никакво управление, обаче чувствавамъ необходимостта да подчертая най-дебело, че историята учи настоящето.

Най-голема грѣшка правятъ всички, които считатъ, че предварително знаятъ всичко. Въ единъ апострофъ се каза това отъ единъ отъ нашите колеги, иначе енергиченъ, търгавъ умъ, или, както се употребява сега една дума — динамиченъ елементъ! Една скобка. Азъ разбирамъ тая работи и приемамъ тая дума. Динамични — разбирамъ не въ техническо отношение, не динамични мотори. Азъ разбирамъ динамични възгледи въ смисълъ, че държишъ смѣтка за социалното и културното развитие, стремишъ се само напредъ да вървишъ, да не се връщашъ назадъ къмъ нѣкакво сръдновоковие, къмъ което, впрочемъ, се опитаха на 19 май да върнатъ България.

Каза се: ние сме политически възпитани, ние сме научени. Приятно ми е. Но азъ ще кажа друго. Тукъ е г-нъ Мушановъ, единъ отъ най-старите участници въ Парламента, не по възраст, а по участие — нему се възрази. Азъ бихъ казалъ, г-да, едно мнение: лично азъ чувствавамъ необходимостта и се уча всеки денъ, всеки часъ. Считамъ, че отъ люлката до гроба човѣкъ се учи. Нѣщо повече — да си послужи съ мъдростта на древния философъ — колкото повече задълбавамъ съ опитъ и знания въ ширината на човѣшкото знание, толкова повече разбирамъ, че не зная. (Смѣхъ и гласове „Вѣрно!“) Онака ширината необходимостта на знанието и опита, които е необхо-

димо да се прилагатъ отъ всеки на това мѣсто, на тая трибуна, ме кара да ви кажа това. Съ две думи, съветътъ ми е: ако може, такива работи тукъ да не се повтарятъ. Ще се използвамъ много и ще се отива до работи, за които, вѣроятно, и авторитѣтътъ ми ще съжаляватъ, защото рано или късно всеки ще разбере, че никой не може да надскочи боя си. Въпросите, които съм поставени за разрешаване въ днешните времена, съ реални величини. Навсякъде, и у насъ, тѣ изискватъ на първо мѣсто голѣмо трудолюбие, голѣмъ опитъ, много знания и стремление къмъ знания, искатъ много виждане въ конкретните факти, въ действителността. Изискватъ се всеотдадени изучения въ България преди всичко на конкретните стопански и финансови въпроси.

Нѣкои мислятъ, че тая нужда се е явила сега подиръ войните. Не, г-да, стопанските въпроси, като въпроси на поминъците на човѣшкото общество, съм били винаги въ центъра на всичките епохи на историята. Другояче не може да бъде. Тѣ съм движещите пружини на обществено развитие.

Може би у насъ, понеже работитѣ съм се търкали криво-ляво, съм вървели нагледъ благоприятно, поради по-низката култура, се е отдавало повече внимание на бележителни настроения и не се е обръщало достатъчно внимание върху стопанските въпроси. Думата е за писателитѣ и за поетитѣ въ политиката. Но то е минало. Сега всички съм съгласни, че трябва да държимъ окоото си, преди всичко, върху стопанските въпроси. Отъ това зависи, преди всичко, цѣлокупната култура.

Г-нъ Серафимъ Георгиевъ направи една кратка характеристика на нашето стопанство, която даже и мене уплаши. Азъ боравя непрекъснато съ цифри за стопанското развитие и не бѣхъ досега установилъ окончателно, напримеръ, че 1.100.000 души въ нашето земеделско стопанство съм скрити безработни.

Серафимъ Георгиевъ: Скрити безработни.

Д-ръ Никола Сакаровъ: Азъ съм се спиралъ върху една приблизителна цифра — къмъ 800 до 850.000 човѣка — като имамъ предвидъ, че числото на нашите стопанства, по преброяване, което би станало сега, не по преброяването отъ 1934 г., би било кръгло 950.000. Бихъ приелъ съ колебание почти въ всѣко едно стопанство да считамъ за безработенъ по единъ човѣкъ. Тая цифра, която каза г-нъ Серафимъ Георгиевъ, не е абсолютна, не е проверена, но той я каза. И понеже е близъкъ приятелъ на правителството, предполагамъ, че той се е справилъ най-малко съ данните на министра на земеделието.

Намираме се, значи, предъ една проблема, много тежка, на която и азъ мислѣхъ да обърна вниманието ви.

У насъ, г-да, наистина има огромна скрита безработица, особено въ селата. Тая проблема трябва да се постави категорично.

Безработицата въ градовете, за която се говори официално, засѣга предимно промишлеността, индустриалните предприятия, както и непълно заетият човѣкъ и търговските предприятия. Официалната статистика показва на 1 февруарий 1940 г. сврѣхъ 52.000 безработни въ тая областъ. Тая официална статистика, за която се държи смѣтка въ Дирекцията на труда, въ връзка съ обществените осигуровки и безработицата, и за непълнотата на която има вече доста много протести, обхваща, значи, единъ кръгъ сврѣхъ 52.000 човѣка, отъ най-добритѣ наши производства, работещи предимно съ наши национални материали. Ако умножимъ тая цифра на 3—4, съобразно числото на членове въ семействата, ще достигнемъ до 200.000 души, а заедно съ безработните — 250.000 души, 250.000 гърла безъ доходъ отъ едно градско население кръгло 1.400.000 души, половината отъ което живѣе полуградски и полуселски животъ — това е една страшна цифра.

Азъ очаквамъ, че ние тукъ тъкмо по това ще се произнасяме. Азъ очаквамъ проектите на правителството въ това отношение. Имамъ предвидъ всички проекти, внесени вече отъ министра на финансите. Чухъ и разискванията по тях и лично взехъ участие въ пленума и въ комиситѣ.

Предполагамъ, че съ нови проекти ще се занимаемъ твърде бързо. И така трябва да бъде при това бедствие. Азъ искамъ да видимъ какво може да стане, и то бързо. Виждате, откриватъ се много голѣми проблеми. Освенъ градската безработица, какво означава тая селска безработица, която засѣгала 1.100.000 души или по-малко — 850-950.000 души? Това засѣга почти половината отъ българското селско активно население. Това ще рече, че предъ насъ е открита една проблема, една голѣма частъ отъ социалния въпросъ въ формата на аграренъ въпросъ. Това

ще рече, че една голяма част от нашето население не може да живее от сегашните си поминъци.

Г-да народни представители! Това е едно страшно състояние. Тръбва да имате предвид, че само в един от клоновете на производството — в тютюневото производство — според официалните данни, половината от работниците, даже нъщо повече, са безработни. Строителните работници също са в голяма безработица. Текстилите още не са потикнати към достатъчна работа. Плюс други няколко хиляди души безработни в други производства — работата отива много зле.

Мислях, че на тая тема, освен г-н Серафим Георгиев, щяха да се спрат и други. Разбира се, за мнозина това не е задължително.

От сега нататък и до края на нашата дейност кабинетът трябва да ни посреща с необходимите мероприятия, защото, действително, положението става от ден в ден застрашително.

На това отгоре имаме и едно социално законодателство, което, поради особеностите в някои клонове от производството, не дава възможност на безработните да се ползват и от малкото подпомагане. Това важи предимно за по-голямата част от тютюневите и строителните работници, на които работата има сезонен характер, поради мрътвите сезони, както ги наричат официално, и които довеждат дотам, че малък брой работници успяват да изплащат 52-те седмични марки, за да добият право на помощ за безработица.

Фондът има средства. Държавата има да дава около 700 милиона лева на фонда „Обществени осигуровки“. Има средства за разрешаване на тия въпроси, с увеличаване, на първо място, сумата-помощ за безработните, второ, с подпомагане, както се казва, в натура. А най-главно, в днешно време могат да се използват безработни при организацията на така наречената стопанска гражданска мобилизация за всяка евентуалност. При условията на военния живот вън, който дава своите отражения и у нас, ние по необходимост трябва да организираме, да централизираме, да уредим производството за бъдещи нужди. Сега ние се намираме в чудо. Много индустрии скриват поради липса на сурови материали; други, поради това, че нямат достатъчно части за машини; трети, поради неразрешаване на въпроса за цените; четвърти се оплакват много сериозно, че искали преди 4, преди 8, преди 10 месеца да се снабдят с необходимото, но не им е оказано нужното съдействие, било от Народната банка, било от правителството.

Ето въпросът за безработицата и за организацията на стопанството, на който се спираме, като част от стопанската и финансовата политика, и който желая да бъде осветлен преди всичко в комисията и после тук, за да се изясним, защото при това положение отиваме много зле.

При това положение ние можем да потвърдим само втората част на въпроса, а да изоставим първата. Казва се — да бъдем готови за жертви. — Няма съмнение. Да бъде цялостен народът готов за жертви. — Няма съмнение. Всички ще бъдат. И са готови. За кога? Не знаем. Но ако тези жертви не се искат в човъци, а в други материали средства, тези хора, които ще трябва да дават каквото ще дават, трябва да имат най-напред за себе си и от него да отделят и да дават. Значи, на първо място, въпросът е свързан с премахване безработицата и създаване доходи чрез повдигане производството. Безработица има в малки и големи градове, на първо място Пловдив, Хасково, Дупница, София — за тютюневите работници. Също, преди всичко, в София — за строителните работници. И в други производства — в цяла България. За част от текстилните работници сега има една надежда, че с преденето на памука, който пристига от Русия, ще се намаля безработицата.

Всичко това е добро, благоприятно, но то не стига. Има много неща, които трябва да се имат предвид. В тронното слово има един пасаж, който говори за необходимостта да се повдигне стопанството на нашата страна. Във него се говори специално за необходимостта да се използват новите търговски спогодби, сключени за по-дълго или по-късо време с разни държави, на първо място с Съветска Русия, която спогодба трябва да се разшири; с Испания; с Италия; с Югославия, с Румъния, Германия.

Но, преди всичко, аз искам да видя това изразено в предстоящия бюджет, който чакаме да бъде внесен. А най-важното — аз искам да го видя изразено в съответните законоположения.

Досега внесените законоположения, всичките без изключение, говорят само за облагания. Те са също една

необходимост — по принцип, трябва да има средства, за да се правят разходи — но аз искам да кажа, че други законоположения за повдигане стопанството, за създаване работа още не са внесени. Сигурно такива са приготвяват. Те, обаче, трябва да бъдат приготвени в духа на тая действителна необходимост от стопанско повдигане и закрепване на страната, на която трябва да се даде възможност да издържа всичко, или да издържа онова, което днешните български условия и възможности изискват. Преди всичко да се имат предвид дребно-стопанските селски съществуваания и работниците.

Като подчертавам най-большия въпрос от стопанското положение — селската и градската безработица — искам с тия думи да изтъкна, че се касае за организация на труда, за стопански условия по-благоприятни, и че трябва да се бърза с мероприятията, които се очакват. След като те вземат, тогава вече, паралелно с това, може да се говори, че този народ, селски и градски, е на разположение на държавата, ако се случи нещо.

Към тая област аз ще премина подир малко.

Но, г-да, аз бих искал да засегна и някои въпроси от нашето минало, което не е нито позорно, нито само порочно. Днешният кабинет е 55-тият по ред от освободението на България. Повече от 230 министри са се изредили в тези 55 кабинети. Някои са повтаряли, по няколко пъти са били министри. Сега, след новата промяна преди 25 дни, тяхното число е 232 души, с влизането на новите два министри — г-н Горанов и... кой беше още нов? (Смех)

Председателствуваш Никола Захариев: (Звъни)

Д-ръ Никола Сакаров: Изредили са се в България, като министри, през съответните ери на нашия живот от освободението, за 61 години, именно толкова хора. Аз съм в Парламента от доста дълго време, а също и в обществения ни живот. Двети трети от нашата политическа история аз съм изживял като участник, повече или по-малко активен. Аз имам с повечето от министрите, които са се изредили, лично познание, имам лични впечатления и наблюдения за качествата, способностите, силата им и за възможностите им за дейност. Но като махнем изключенията, които нямат намрънение сега да разисквам, аз казвам: изобщо цялото българско общокултурно и стопанско развитие се е извършвало при участие на кабинети и министри, произхождащи от различни по-малки или по-големи партии или групи от партии.

Г-да! Ще направя само в 10-15 минути една констатация за нашето развитие, и то извършена точно по официалните документи, с които ние в нашата история сме отбелязвали нашия културен, социален, просветен, стопански и финансов проситет. Ние имаме няколко публикации, които са били на съответните управлявали в разни времена кабинети, произхождащи от различни партии и коалиции.

На първо място, в 80-те години на миналия век и до средата на 90-те години, до падането на Стамболова, има едно развитие, което живее под два знака.

Първият знак е, че новото българско княжество беше заставено с Берлинския договор от 1878 г. да приеме принципите на сключените търговски договори от турската империя в началото на 60-те години на миналия век и нямаше право на своя самостоятелна митническа тарифа-политика, освен да събира до 8% адвалорно мито от внасяните стоки. Това имаше огромно значение при протекционните нужди на българското производство в онова време.

Вторият знак е, че българското княжество се създаде в един момент, когато се извършваше най-големият преврат за онова време в техниката на земеделието и по-рано на индустрията в Североамериканските съединени щати. Те наводниха света, наводниха и Европа с своите жита, зърнени храни, тъкмо си ония материали, от които живееше българското дребно и средно земеделие. Българското земеделие токущо беше започнало да живее самостоятелно, след разпадането на старите немощни чифлици на бейовете.

От 1878/1879 г. ние живеем почти непрекъснато под тая конкуренция, под това наводнение на евтини продукти от страна на високата техника на земеделието и Шатите, развивана по-нататък не само в Европа, но и в други континенти вън от Европа.

В този период българската държава преживя една от най-бурните години в нейното държавно устройство и политическо закрепване. В този период е Сръбско-българската война в 1885 г. В този период става пър-

вият преврат съ детроанирането на Батембергъ въ 1886 г., извършенъ отъ дейци, подобни на тѣзи, които извършиха въ България и втория, въ 1923 г., и третия превратъ — на 19 май 1934 г. Въ този периодъ на българското развитие сѣ отбелязани, въпрѣки всичко, важни моменти за нашето народно стопанство, за нашата културна, просвѣтна и административна организация. Въ него е и първото българско промишлено и земеделско изложение въ Пловдивъ въ 1892 г.

И ако проследимъ юбилейната книжка за 10-годишното князуване на Фердинанда, отъ 1887 до 1897 г., ще намѣримъ, че това е констатирано. — Отъ кого? Отъ нашитѣ кабинети и учреждения по онова време. Постигнатото показва сравнително голѣмъ просперитетъ.

Но, разбира се, има и много политически борби. Азъ съмъ единъ отъ тѣзи, които по-късно сѣ борили противъ схващанията на този периодъ, противъ схващанията на Стамболова. Баща ми бѣше краенъ стамболовистъ, личенъ приятелъ на Стамболова; билъ е нѣколко пѣти въ тая сграда като представителъ на неговата партия, а сѣщо и въ великото Народно събрание въ 1893 г. Азъ съмъ се каралъ не веднажъ съ него по въпроса за политиката на Стамболова.

Дойдоха нови времена. Рускитѣ архиви се разкриха отъ болшевикитѣ. Изнесоха се факти за царската руска политика отъ преди нашето освобождение. И сега вече добросъвестно и обективно азъ трѣбва да направя преоценка на отношението си къмъ политиката на Стамболова. Готовъ съмъ да я направя. Тогава съмъ смѣталъ, че неговата политика не е била права. Такива бѣха даннитѣ, такива бѣха материалитѣ, а и такъвъ ходъ имаха партизанскитѣ борби: вътрешни гонения, насилия и т. н. и всичко това, между другото, идѣше като отражение отъ външната политика. Много тайни отъ нашата външна политика около пазене нашата независимостъ тогава не ни бѣха известни. Тълкуваха се и догаждаха се много работи, но категорично бидоха установени отъ архивитѣ на руското самодържавие.

Следъ това настѣпва вториятъ периодъ — пакъ тежкъ. Той обхваща втората половина на 90-тѣ години, до 1902—1903 г., периодъ на трескаво развитие: създаване и насърчаване на индустрия, на търговски камари, на занаятчийска организация, на професионално организиране — все необходимости въ края на 90-тѣ години, които се налагаха отъ новата фаза въ развитието на капитализма въ свѣта, отъ империализма. Това развитие носѣше отражение и върху насъ, като елементъ на свѣтовното стопанство, макаръ да сме свършено скромна страна, страна съ скромни стопански сили, съ скромни занятия, съ скромно културно развитие.

И презъ този периодъ сѣщо имаме голѣми дейци. Ако презъ първия периодъ имаме дейци като Стамболова и неговитѣ другари Каравеловъ и дѣдо Драганъ Цанковъ, презъ този вторъ периодъ имаме дейци като Стойловъ, Евстатий Гешовъ и други отъ голѣма величина, които сѣ допринесли за нашето развитие.

Азъ ви давамъ обща характеристика за нашето развитие. Искамъ да подчертая развитието въ този втори периодъ, но все пакъ, имало е и голѣма криза. Ние строехме желѣзници, а нѣмахме пари, не ни даваха обещанитѣ пари въ заемъ, защото сме промѣнили плана. Имаше наводнения, неурожай и въ резултатъ пакъ виждаме гонения, пакъ вътрешни страдания и пр. Промѣнятъ се нѣколко кабинети.

Въ 1903 г. идватъ други хора — настана ерата на неостамболовизма. Идва Петковъ съ неговата група въ единъ периодъ на разцвѣтъ въ свѣта, въ единъ периодъ на разцвѣтъ въ Европа, на разцвѣтъ и у насъ. Открива се единъ строителенъ периодъ отъ 1903 до 1908 г., който, както всички строителни периоди въ историята, е съпроводенъ съ много нередовни работи. Това е навсѣкжде по свѣта. Това е въ Балканитѣ, това е и у насъ. Трупатъ се печалби, капиталѣ. Съдържанието е сѣщото, само формитѣ сѣ различни, поради културното ниво на обществото.

Дохожда следъ това новъ периодъ. Пакъ нови и стари дейци, пакъ правителства, пакъ партии. Всички тѣ водятъ нашето развитие напредъ. Това е периодътъ отъ 1908 до 1911 г. — 1911 г. е върхътъ, апогейтъ на българското стопанско развитие. Този връхъ и до днесъ остава непостигнатъ въ всѣко отношение. Сравнително, превърнатъ въ злато, не е постигнато още положението отъ 1911 г.

Настѣпиха войнитѣ — 1912 до 1918 г. — войни катастрофални. Нѣкои казаха, че катастрофитѣ били предизвикани отъ Парламента. Други казватъ, че сѣ предизвикани отъ партиятъ. Г-да! Само една дума. Катастрофитѣ сѣ предизвикани отъ нѣколко фактори, а 16 юний 1913 г. — отъ определенъ факторъ. Въ нашата история това е установено, неотмѣнимо. И ако тукъ днесъ г-нъ Цанковъ каже, че на 9 декемврий 1923 г. той възстановилъ необходимостта да се явява Държавниятъ глава съ тронно слово предъ Парламента, да го четѣ отъ трона по тържественъ начинъ, той е правъ. Така бѣше. Но защо отъ 19 декемврий 1913 г. до 9 декемврий 1923 г., при вече промѣнени условия на царското величие у насъ, не се явяваше Държавниятъ глава да открива Народнитѣ събрания съ четено отъ Него тронно слово?

Не се явяваше именно, защото въ съзнанието на българския народъ, безъ разлика на личности и партии, бѣше, че голѣмата катастрофа на 16 юний 1913 г. не бѣше извършена отъ Парламента. Това „престъпно безумие“, както го нарече тогава своевременно Евстатий Гешовъ въ специална книга, или „държавенъ превратъ отгоре“, както пѣкъ въ отдѣлна брошура го квалифицира Борисъ Вазовъ — ето началото на катастрофитѣ. Тогава Парламента не питаха, а главнокомандуващиятъ, чрезъ своя помощникъ, даде престъпната заповѣдъ. Тая катастрофа бѣше доведена отъ други схващания, отъ други опасни поглѣзновения въ нашата политика, отъ тогавашнитѣ неотговорни фактори въ управлението. И това съзнание накара тогава тукъ парламентарни групи, къмъ които и азъ принадлежехъ, да изкажатъ народното възмущение и протестъ по единъ крайно тежкъ начинъ, въ лицето на Държавния глава; азъ бихъ казалъ сега, по единъ дори уронващъ външния престижъ на Парламента начинъ. Отъ този моментъ нашиятъ бившъ царъ не стапи въ Народното събрание. Това е историческиятъ фактъ.

Парламентътъ самъ по себе си не е виновенъ. Сбирка г-нъ Лазаръ Поповъ, който, като говорѣше тукъ за чл. 47 отъ конституцията, каза, че по чл. 47 отъ конституцията е обявена войната. Не. Войната се объяви по чл. 17 отъ конституцията, единъ членъ, противъ създаването на който презъ 1911 г. се води голѣма борба въ България — вънъ публично и вътрѣ въ Парламента. Маса личности отъ най-голѣмъ калибъръ се противопоставиха тогава; най-голѣмитѣ наши юристи, конституционалисти и политици изтъкнаха опасността отъ промѣната на тоя членъ. Въпрѣки всичко, обаче, стигна се до чл. 17 въ V-то велико Народно събрание.

Прилагането на конституцията, г-да, е всмѣхностъ съотношение на обществени сили. И ако трѣбва да се измѣни конституцията — азъ поддържамъ, че трѣбва да се измѣни, защото има наистина много назрѣли нужди — първото измѣнение на конституцията ще трѣбва да бѣде, да се върне чл. 17 въ старата му редакция, споредъ която Народното събрание предварително дава пълномощия въ такива важни моменти, когато се ангажира съдбата на цѣль народъ, а не да се ангажира той единъ факторъ, билъ той Държавенъ глава. Той е единиятъ факторъ. Той не е народътъ; народътъ е другиятъ факторъ по нашата конституция; Народното събрание е народътъ и безъ него не може да се решаватъ съдбоносни въпроси. Двама фактора познава нашата конституция.

И така, г-да, искахъ съ малко думи да подчертая историческитѣ факти. Отъ мнозина тѣ неправилно сѣ схващати, защото отъ много години у насъ не се освѣтлява историята, не се пише и говори по нея, за да се разбере добре настоящето. Особено младитѣ оставатъ въ пълно неведение за нашето развитие, или чрезъ неговото отричане фалшиво го освѣтляватъ. По този начинъ тѣ си изграждатъ всевъзможни теории и създаватъ концепции, които не отговарятъ на нашето развитие.

Споменавамъ това въ връзка съ дебатитѣ по чл. 47 отъ конституцията. Когато се одобряваха издаденитѣ отъ правителството наредби-законали, азъ не искахъ да говоря, защото изказалитѣ се двама души — Петко Стайновъ и Мушановъ — освѣтлиха въпроса. Азъ бѣхъ доволенъ, че кабинетътъ не ни занима съ наредби-законали, издадени по чл. 47, въ време на сесия на Народното събрание. Миналата Камара, между наредбитѣ-законали и постановления, които се предложиха за одобрение, одобри и такива, които бѣха издадени отъ правителството не само 5 дни преди свикване на Камарата, но и такива, издадени следъ 22 май, дори и до 31 май 1938 г., когато вече Камарата заседаваше. Това бѣше най-голѣмото, флагрантно нарушение на конституцията, респективно на чл. 47 отъ конституцията. Слава Богу, това не стана сега, и то бѣше полезно. При одобряването сега на издаденитѣ отъ правителството наредби-законали се казаха много съображения, повечето отъ които азъ одобрявамъ, защото, действително, е имало нужди, които е трѣбвало да бждатъ удовлетворени. По тази причина азъ не намѣрихъ за нужно да говоря повече на тази тема, особено тогава, когато има вече единъ напредъкъ. Правото е, че не може да се използва чл. 47 отъ конституцията, когато и да било, както мислятъ нѣкои антипарламентаристи.

Следъ това дохожда периодът на годините след войните. Всички кабинети, които и да бъдат тѣ, отъ 1918/1919 г. до началото на голѣмата свѣтвна стопанска криза въ 1929/1930 г., живѣха, съ малки интервали, при тежки финансови условия. Г-да! Азъ не съмъ на мнение, че въ България стремлението трѣбва да бѣде да създадемъ две-три крила демократи, две-три крила национал-либерали, две-три крила социалисти, четири-петъ крила земеделци, три-четири крила сговористи, едно на Ляпчевъ, друго на Цанковъ, разни поддѣления Калфовъ—Русевъ и други роения, две крила радикали или още други исти.

Това бѣше абсолютно недобро и ненормално състояние. Но въ тия партии участваха абсолютно всички, които виждамъ въ Народното събрание, минусъ, може би, нѣкои отъ по-младите или нѣкой воененъ. Отъ анкетата, която направихъ, ако не всички млади, то почти всички сѣ били предимно при Цанковъ.

Иванъ Батембергски: Не е вѣрно.

Д-ръ Никола Сакаровъ: Каква школа сѣ учили тамъ — не зная, но почти всички сѣ били тамъ. Г-нъ Батембергски! Вие може да не сте били, обаче азъ ще Ви кажа нѣщо. Не ме предизвиквайте, азъ давамъ пей за предизвикване. — Азъ зная оня моментъ, когато една група млади се яви при Цанковъ да подѣли съ него бѣдешата власт, въ смисълъ да се наредятъ въ неговото „движение“. И при смѣтките, при пренеситѣ кой къде да бѣде, дойде работата до тамъ, че Цанковъ на края трѣбваше да имъ каже: „Чакайте, вие претендирате да вземете всички постове: редактори, главни секретари, ръководители — всичко, ами азъ къде ще отида?“ (Смѣхъ)

Азъ говоря съвсемъ добросъвестно. Азъ не нападамъ никого. Моля да се има предвидъ това. Не искамъ да влизамъ въ много конкретни факти отъ политическия животъ, напоследъкъ, които мога да кажа въ най-голѣми подробности. Това не ми е целта сега, не желая да говоря за тия подробности. Азъ говоря съ най-добро желание, това корумпираше най-близо минало да не се повтара.

Г-да! Следъ 1930 г., 1931 г., до 19 май 1934 г. имаше едно положение на най-тежка стопанска и финансова криза. Азъ не завиждамъ на тѣзи, които сѣ били управляващи презъ този периодъ. Азъ трѣбва да констатирамъ тѣзи особености въ развитието на нашата страна, отъ които отчасти и кабинетитѣ следъ 19 май се оплакватъ. А и сегашниятъ кабинетъ има да се оплаква отъ не малко нѣща, които не може да превъзмине, както желае, защото сѣ плодъ на новитѣ стопански процеси въ военната конюнктура.

Но, каза се: две катастрофи направи Парламентътъ и два преврата, които опростиха България. Съвършено вѣрно е само това, че я опростиха. Дветѣ катастрофи, обаче, както казахъ вече, сѣ извършени отъ фактори вънъ отъ Парламента, а и двата преврата се извършиха също вънъ отъ Парламента, особено вториятъ. Той бѣше противъ Парламента. Петъкаха конституцията, разтуриха Парламента и обществено-политическитѣ организации и огнеха свободитѣ и правата на гражданитѣ. Нека да разберемъ всички, какъ е било точно, и тогава да обсъждаме тѣзи нѣща. Да ги имаме въ главата си, да ги разбираме, да бѣдемъ готови да ги признаемъ и да теглимъ поука правилна за бѣдешето.

За наше политическо минало азъ чета още: „Юбилеенъ сборникъ за 20-годишнината на царъ Фердинандъ“ — до 1907 г.; „Юбилеенъ сборникъ за 25-годишнината на царъ Фердинандъ“ — до 1912 г.; „Хилядолѣтие на царъ Симеонъ отъ Първото българско царство до 1927 г.“; „50-годишнината отъ нашето освобождение“, 1928 г., съ данни изъ всички области на нашия културенъ, общественъ и държавенъ животъ; редица издания за тоя периодъ; „50 години български държавни желѣзници“; „20-годишнината отъ царуването на царъ Борисъ III“; „20 години благоустройство“ — отъ 1919 до 1939 г. и др. Въ последния томъ виждаме огромната роля на трудовата повинностъ въ България, редовна и временна, която се прокара преди 21 години.

На времето, по партизански поглѣзновения, мнозина отъ разни партии не гласуваха за тая повинностъ. Азъ я одобрихъ. Единъ голѣмъ държавникъ, сега покойникъ, ми казваше тогава: „Защо защищавашъ трудовата повинностъ, като си опозиция; тя е наистина, хубаво дѣло, но да я направимъ ние, когато дойдемъ на властъ“. Тогава азъ се карахъ съ него. Но такъвъ бѣше духътъ на времето. Отъ тоя духъ сѣ проонти мнозина. Опасенъ е тоя партизански духъ, но не само при партии, а и безъ партии, при разни организации между борещи се страни. Може да бѣде спортна организация, може да бѣде културна, може да бѣде читалище, кооперация, може да бѣде каквѣто щете

другъ институтъ — винаги и навсѣкѣ е имало и има партизанство. Партизанството е фаворизация или гонение; партизанството е корупция; партизанството е използване по-добрението въ даденъ моментъ и мѣсто, но то не е непременно качество на членъ, привърженикъ, партизанинъ на известна партия. Това е заблуждение. Трѣбва да викинемъ добре въ същността на въпроса.

Партизанство въ този смисълъ има и сега. Знаемъ достатъчно факти. Изнесоха се нѣкои въ миналата сесия на XXIV обикновено Народно събрание. Ще дойде време да се кажатъ на министритѣ още нѣкои работи. Не е нужно да се говори непременно навсѣкѣ и винаги. Но такива факти съществуватъ.

Еднакво е опасно за държавата, когато се фаворизира единъ недостоеенъ партизанинъ, членъ на управляваща партия, като му се повѣрва голѣмъ чиновнически постъ или като се улеснява въ доставки въ строежи, въ гешефти, както и когато се улеснява за същото нѣкой, понеже е роднина, понеже е приятелъ, понеже е сватъ или членъ на нѣкой конспиративенъ клубъ, понеже е съ другою въ нѣкоя организация: ловна, спортна, гуляйджийска компания и т. н. Това е противно на държавните интереси. Трѣбва да се знае, че ако всѣщностъ общественото съзнание е противъ нѣщо, то е именно противъ това партизанство: корупцията въ страната, въ разни времена, безъ разлика кой управлява.

Г-да! Има единъ грамаденъ томъ отъ нѣколкото тома за анкетата по войната отъ 1912/1913 г. и отъ 1915/1918 г., който съдържа само злоупотрѣбления при доставки. Още въ миналата Камара, при гласуване военните кредити, съвършено искрено казахъ на г-на военния министъръ: „Г-нъ министре! Вижте какъ се гласуватъ кредититѣ. Никой да не злоупотрѣблява, да не лъже и да не казва, че нѣкой въ Народното събрание е прѣчелъ на народната отбрана. Но нека хубаво да се внимава. Съблазнитѣ сѣ много, изкушенията сѣ много, да не става спекула и злоупотрѣба съ необходимостта за снабдяване на армията“. Това казахъ, ще го повтора сега и ще го потрѣта, когато трѣбва, защото това е най-болното. Българскиятъ народъ разбира нуждитѣ на народната отбрана. Той дава, мъчи се, изтежава се. Но когато разбере, че се спекулира и злоупотрѣблява съ неговитѣ върховни интереси, въ името на които се обогатяватъ разни лица, той е непоколебимъ и не може да понесе никакви, отъ нѣкоя страна обяснения и оправдания. Това е положението. (Нѣкои народни представители ржкоплѣскаха) Това същото нѣщо сѣмъ казвалъ винаги тукъ по въпроситѣ, свързани съ отношения къмъ тържавалата хазна. Въ случая, значи, виждамъ болни въпроси, изникващи въ усилни времена. Тѣ засѣгатъ възможни военни стѣлкновения или увлѣчения въ подобни стѣлкновения и конфликти, както и мѣритѣ за подготовка или предупреждение въ такива времена.

Съ тѣзи думи азъ искахъ само да подчертая, че ще бѣде полезно да се бърза съ обещанитѣ голѣми въпроси, съ голѣмитѣ законоположения, за да осигуримъ на безработнитѣ селяни и граждани работа; да осигуримъ и на физика срѣдства, като увеличимъ приходитѣ, доходитѣ на населението; да осигуримъ и необходимитѣ сурови материали, фабрикати и полуфабрикати за промишлеността; да осигуримъ минималната издрѣжка на нашия държавенъ чиновнически персоналъ, на пенсионеритѣ и пр., въпроси, свързани съ бюджета. Това ще стане само съ конкретно разглеждане на отдѣлнитѣ въпроси.

По тѣхъ азъ желая тукъ да се изредятъ всички — и млади, и стари — да кажатъ, по чувство и убеждение, своето разбиране, да вземемъ решения, да се приложатъ и съ това да дадемъ възможностъ на хората реално да почувствуватъ грижитѣ на Народното събрание и на правителството. Да дадемъ на населението да разбере, че, наистина, ние мислимъ сериозно за неговитѣ нужди.

Другото е най-лесното — словоборство отъ трибуната на теми за различни течения въ историята, за различни работи отъ древността, отъ библейско време, какво сѣ казали разни авторитети и кога, при условия, които нѣматъ нищо общо съ съвременността. Тая работа е великолепа за аудиториитѣ на университетитѣ, за публични сказки и за разговори, но тя е на последно мѣсто въ Народното събрание, където се касае за рѣзко, ясно очертани нужди, които крещатъ. А азъ смѣтамъ, че нѣма да сбъркамъ, ако кажа, че това ще е и ваше общо мнение. Всички трѣбва да разберете, че народнитѣ срѣди това чакатъ.

Председателствувашъ Никола Захариевъ: (Зѣнна) Моля, г-нъ Сакаровъ.

Г-да народни представители! Часътъ е 8. Ще моля да се съгласите да продължи заседанието, докато свърши работата речта си. Които сѣ съгласни съ това предложение

ние, моля, да вдигнат ръка. Мнозинство, Събранието приема.

Д-ръ Никола Сакаровъ: Много се спореше от 5—6 години насам по въпросите, може ли кабинетът да не изхождат от Народното събрание. Разбира се, че, формално по конституцията, може. Има ли право Държавният глава да назначава министри, които намъри за добри? Има. Може ли Държавният глава да не вземе нито един министър от Камарата? Може. (Оживление) Има ли право Държавният глава по конституцията и по негово схващане, когато той намъри, че един кабинет не върви правилно, да го смъни? И това може. Може ли Държавният глава да смъни един министър-председател, както направи преди 25 дни, и да назначи друг? Може. Може ли да си избере за министри измежду чиновниците? Може. Било е. Само едно е новото: когато е избирал чиновници за министри след 19 май 1934 г., тѣ винаги сѣ си казали мѣстата като чиновници. (Смѣхъ) Това не одобрявамъ. Не е редовно.

Чухте колко работи може по конституцията.

Г-да! Че може, може, но...

Защо не го е правил царь Фердинандъ често? Защо и царь Борисъ не го е правил 15 години? Защото сѣ създавали, че, наредъ сѣ формата на конституцията, които имъ дава тия права, съществува единъ неписанъ, изработенъ отъ практиката другадъ и у насъ парламентаренъ редъ. Той е признатъ въ конституционнитѣ страни и конституционнитѣ монархии. Тоя редъ е удобенъ за самия Държавенъ глава: да има работа сѣ отговорни, известни на народа министри, най-правилно, произхождащи отъ свободно избрано Народно събрание, гдето се концентрира законодателната власт. По конституцията министритѣ отговарятъ съвкупно и отдѣлно предъ Народното събрание и когато не сѣ депутати. Ако сѣ обвинени, царьтъ не може не само да ги амнистира, а и да ги помилва.

Ако се пита, има ли конституционно нарушение — нѣма. Но ако Държавният глава си служи сѣ кабинети вънъ отъ Парламента и го пита: какъ я намиращъ тая работа, удобно ли е, ще каже: въ много случаи, entre nous, хичъ не върви. (Смѣхъ)

Азъ винаги чета по политиката между редоветѣ, следъ като чета редоветѣ, и винаги разбирамъ въпроса по-добре, когато чета и между редоветѣ. Шомъ чета само редоветѣ, нѣщо липсва.

Казано е въ тронното слово, че Държавният глава, при новата конюнктура на война, поискалъ да попита народа какъ да се управлява страната. Има ли той това право? Има. Азъ настоявамъ на това, защото искамъ да отдѣля едното отъ другото. Нѣма защо да се боримъ сѣ юридическа софистика и да си служимъ сѣ схоластика.

Той има права и то страшно голѣми.

По този въпросъ азъ мислѣхъ, че не ще се приказва. Искали да сондиратъ народа — сондирали го. Правоматъ. Но смѣнителъта не е тая. Ехъ, знаехъ азъ доста работи по изборитѣ, за които говори Мушановъ. Четохъ позиви. Научихъ много нередовни нѣща за околийски управители и за областни директори. Видѣхъ, научихъ кѣде сѣ движили, що сѣ правили, какъ сѣ агитирали за правителствени кандидати и сѣ гонили опозиционни. Казахъ сѣ: да сии зло подъ камъкъ, не ще ни убедятъ въ тия външни мотиви. Намъриха се други преди менъ да го кажатъ, и го казаха. Нѣма защо да го повтарямъ. (Смѣхъ)

Никола Мушановъ: Добре, че други го казаха.

Д-ръ Никола Сакаровъ: Азъ съмъ съгласенъ сѣ Васъ.

Излъзе Серафимчо. Добро момче, уменъ мъжъ, и азъ позволи да каже: единъ високъ държавникъ слѣзе отъ сцената следъ толкозъ години управление. Четохъ за речта му и въ вестникъ „Вчера и днесъ“, но само първата половина на тая фраза, втората половина я нѣма. А въ нея се казва, че тоя високъ държавникъ, пръвъ въ Третото българско царство, за голѣмо съжаление, падналъ отъ власт, като че ли по начинъ, както падатъ лоши държавници. Абе, г-да, азъ не бихъ рискувалъ да квалифицирамъ така положението на г-нъ Кюсеивановъ. Обаче, шомъ Серафимчо казва тѣзи работи за Кюсеивановъ, веднага почнаха подозрения. Знаятъ, че той бѣ близъкъ на Кюсеивановия кабинетъ, а и правителството го изкара да говори втори по отговора на тронното слово. Значи — разсъждаватъ — тукъ има нѣщо. Ако Серафимчо бѣше премѣлчалъ, може би тази работа щѣше да вземе по-другъ край, но той като че ли предаде калето отвътре. И станаха сума неприятности. Сега Кюсеивановъ дали не си казва: каква бѣше тази мечешка услуга? А други казватъ: „Кюсеивановъ го накара да каже тия работи“. Разбира се, вто-

рото трѣбва да не е вѣрно. Първото — допускамъ, следъ речта на Статевъ.

Нѣкой отъ народнитѣ представители: (Казва нѣщо)

Д-ръ Никола Сакаровъ: Понеже не се чува нищо, не ме прекъсвайте. Така сѣ направили техницитѣ високотворителитѣ, че да не се разбираме какво говоримъ. (Общъ смѣхъ)

Минавамъ тѣзи въпроси. Нѣма какво да се разправаме и по другия въпросъ, който повдигна г-нъ Статевъ. Азъ го следихъ внимателно. Той се пази достатъчно и обясни каквото трѣбваше. Разбрахме положението. Азъ познавамъ въ по-голѣми подробности движението на Цанковъ, и то отъ самия Цанковъ. Азъ съмъ го питалъ и той ми е обяснявалъ достатъчно. Нѣмаше нужда г-нъ Статевъ да говори по тия работи. Но той намъри за нужно, даде обяснения, доволенъ съмъ, шомъ Цанковъ дообясни, че Статевъ му билъ най-вѣренъ другаръ.

Не ни интересува сега кое движение какъ се е развивало. Да видимъ сега кѣде сме, кѣде е държавата.

Географически сме тукъ, кѣдето бѣхме и вчера. (Веселостъ) Стопански — не сме добре. Какво ни чака? Ето въпросътъ. Но още една скобка.

Г-да! Има и болни въпроси, които сѣ свързани сѣ необходимостта да се свика велико Народно събрание. Казахъ за чл. 17 отъ конституцията. Има и друго нѣщо: ами че нашиятъ Държавенъ глава още не е давалъ клетва. Истина, той пази конституцията, ама казано е въ конституцията, че той трѣбва да даде клетва. Ето и още една причина да се свика велико Народно събрание. И още за други членове отъ конституцията трѣбва да се свика велико Народно събрание, наиримѣръ, по престолонаследието. Азъ съмъ набелязалъ и други, но другъ пътъ, когато говоримъ нѣщо за Върховното правителство или по правосъдието, тогава ще кажа повече.

Сега е въпросътъ, че ние сме поставени при условия на война въ Европа и въ свѣта. У насъ я още нѣма. Азъ всецѣло поддържамъ мисълта, че нашата политика трѣбва да използва всички условия и възможности, за да бѣдемъ въ миръ и неутралитетъ. Въ тия смисълъ намирамъ погрѣшно да се твърди, че въ Народното събрание за миръ и неутралитетъ били само 140 души, т. е. правителствени. Това не е истина. Тукъ 160 души сѣ за миръ и неутралитетъ. Нѣма позивъ по изборитѣ, въ който да не се споменава за миръ и неутралитетъ.

Нѣкой отъ народнитѣ представители: 159 души сѣ.

Д-ръ Никола Сакаровъ: Да, единъ е починалъ, Филипъ Рафаиловъ, Богъ да го прости, приятелъ ми бѣше. И него съмъ училъ едно време на социализмъ.

Г-да! Второто положение е: редъ и законность. Но тия понятия иматъ особено съдържание. Не смѣя да настоявамъ, колцина отъ тѣзи 160 души, респ. 140, като се отправяха за Народното събрание, дойдоха по пътя на реда и законността. Но всички сѣ за миръ и неутралитетъ, това смѣя да твърдя, и не вѣрвамъ нѣкой да ме опровергае.

Отивамъ по-нататъкъ и казвамъ: българската политика при никакви условия не може да се поведе по пътя на авантюритѣ. Много съмъ доволенъ, че изтреснѣха оиѣзи глави, които презъ 1913 г., около 16 юний, заплашваха сѣ кръвъ по улицитѣ на София, за да може да стане авантюрата отъ 16 юний. Подобно нѣщо при никакви условия не трѣбва да се допуца за независимостта на нашата държава, на нашия народъ, нито отъ военни, нито отъ цивилини, нито преди всичко отъ Народното събрание. Ако направимъ една анкета, ще видимъ, че и най-отчаяниятъ гражданинъ нѣма да каже, че иска авантюри.

Приказки на авантюристи сме чували преди 25 години: сѣ тѣзи така и така ще се разправимъ; на она съседъ стига една пехотна дивизия; на другия — една кавалерийска и пр. Такива глупости създадоха много пакости на нашата държава, за да нѣма нужда да се водимъ по такива схващания, ако дори тѣ да произхождатъ отъ най-голѣми техници по военното дѣло. Споръ не трѣбва да има въ това отношение. Азъ смѣя да твърдя, по мое наблюдение, по мое съзнание, че не може да има сериозни хора у насъ, които да рискуватъ сѣ подобни авантюри. Такива нѣма.

Но зависи ли всичко отъ насъ? Не. Отъ кого зависи? До известно мѣсто зависи отъ тѣзи, които воюватъ.

Какво е положението сега и какво бѣше преди войната? Г-да! Нито единъ отъ постулатитѣ, нито една отъ идеитѣ, които се прокламираха отъ дветѣ воюващи страни, не покриватъ пълнотата на мотивитѣ имъ.

Справедливостъ, правда, право, накарнени права, човѣщина, хуманность, човѣколюбие, международни

принципи, международно право, арбитражни съдилища — всички тия работи имат значение или за моралните философи, или за буквоедите професори по международно, частно и публично, право в университетите. В реалната политика те нямат абсолютно никакво значение. По това, тъй както се развиха въпросите през 1919 г., не остана никакво съмнение.

Каза тук единъ наш колега — това беше, мисля, г-н Цанков — че ние нямме причини да се обявяваме против Обществото на народите. Не се обявяваме. Подъ негова гаранция получихме единъ заемъ, нареченъ хуманенъ, презъ 1926 г., за настаняване на бълганиците, но съ добра — значителна дълга. Подъ негова гаранция получихме и втори заемъ, нареченъ стабилизационенъ, презъ 1928 г., съ който половината отъ задълженията оправихме, а другата половина объркахме. Върно е и друго, че Обществото на народите помогна своевременно по въпроса за отблъскването на Пангалосъ на гръцката граница. Но и това нямаше да стане, ако известни хора отъ вътрешността не бяха участници, плюсъ нашите гранични пазители. Друго нѣма що да спомена за неговата дейностъ къмъ насъ.

Какво е това Общество на народите? Само победител! Г-да! На 9 ноември 1919 г. на тази трибуна се изредиха няколко депутати, между които бяхъ и азъ, за да протестираме срещу проекто-договора — диктата въ Ньои. Този протестъ, който всѣки отъ насъ може и трѣбва да прочете въ дневниците на Народното събрание отъ 9 ноември 1919 г., е най-завършениятъ протестъ на българите противъ несправдливъ въ Ньои. Той е изразенъ непосредствено, веднага подъ впечатлението на страшните условия на диктата — договоръ за миръ.

Никой по-ясно и по-силно оттогава досега не е направилъ протестъ срещу Ньойския договоръ за миръ или по-право диктата отъ Ньои. Това направи най-добре Народното събрание на 9 ноември 1919 г. (Ржкоплѣскани!)

Г-да народни представители! На 9 ноември 1919 г. имаше тукъ наши колеги, които се лъжеха, заблуждаваха се, че съ известни по-благородни фрази ще можемъ да убедимъ въ нашето право и да умилостивимъ тогавашния архиепископъ въ Парижъ, въ Версайлъ, съ неговите разклонения въ Ньои, Сенъ Жерменъ, Трианонъ и Севъръ.

Азъ бяхъ на противно мнение. Повечето, обаче, бяха на това погрѣшно мнение. И се извърши голѣма грѣшка: българската делегация остави единъ документъ, въ който тя каза не само това, което беше възможно да се каже, че е вина на България, но каза и онова, което не беше вина на България, съ надеждата, че ще бъдатъ умилостивени, когато всѣщностъ стана противното. Диктаторите бяха съ ония схващания, за които загатна г-нъ Цанковъ. Клемансо може би имаше съзнанието за голѣмите престѣпления, които бяха извършени спрямо победените, и затова бѣ наредилъ да бъде погребанъ правъ, а не лежишкомъ. Въротно, за да не му тежи много земята, същиятъ Клемансо, трѣбва да знаете, когато влѣзе нашата делегация въ залата, най-жестоко се подигра, като каза: „България, туй царство ли е, република ли е, какво е?“

Нѣкой отъ народните представители: Позоръ!

Д-ръ Никола Сакаровъ: При оизи шовинистически и империалистически бѣсъ, който бѣше обхващалъ тогавашните империалисти — войната бѣше империалистическа, и сегашната е *par excellence* империалистическа, ще ви го докажа — същиятъ Клемансо, когато покойниятъ Теодоръ Теодоровъ четеше речта на делегацията, направи му забележка да чете по-високо. Теодоровъ, който разбира се, бѣше смутенъ, понеже чувствуваше, че неговата държава се къса, унижава и унищожава, просто изгуби присѣствие на духа. Клемансо се обърна къмъ него, къмъ председателя на делегацията, както се обръщатъ къмъ нѣкое дете отъ първо отделение: „Марийке, или Иванчо, чети по-високо да чуваме“.

Г-да! Азъ имахъ нещастieto въ тая делегация да бъда съветникъ по икономически и финансови въпроси, заедно съ дѣдо Гешовъ. Затова ще ме разберете и нѣма да се изнадевате отъ начина, по който говоря за фактите, които си спомнямъ следъ 20 години. Тамъ, въ Парижъ, въ Ньои ние можехме да ходимъ безъ тайна полиция само въ клозетите; всѣкъде другаде ходѣхме съ полиция...

Нѣкой отъ лѣво: Позоръ!

Д-ръ Никола Сакаровъ: Азъ не желая никому да издаде въ такава положение.

Азъ не си въобразявамъ сега и не мисля, че България може да направи нѣкаква авантюра, за да стигне отново до

подобно положение. Отричамъ подобна възможност. Азъ зная и чувствувамъ много изчерпателно всѣчки отражения на насъ — финансови, стопански, морални, отъ 1919 г. насамъ.

Ние сме въ голѣма степенъ не въ възходъ, а въ изпадане, и то не само стопански, нѣмотия не, не, не; ние сме въ израждане социално, морално и на човѣшкия прирастъ. Подобни състояния сѣ повсемѣстни въ Европа и въ други континенти. Това е израждането на капиталистичната система.

Г-да народни представители! Какво бѣше извършено спрямо насъ тогава? Откъснаха Добруджа направо отъ живото тѣло на България, като отвърдиха единъ договоръ, сключенъ 6 години по-рано. Откъснаха и Западните покрайнини и добитите територии на морския фронтъ.

Сега чета въ английски и френски вестници, въ италиански вестници, въ германски вестници; предава се и въ нашата преса тая пропаганда, че българите въ края на днешната война, като награда за миролюбие и неутралитета имъ, трѣбвало да получатъ своите справедливи права и пр. Куриозното е, че щомъ азъ или вие нариснете два реда, че България има нѣкакви справедливи права, цензурата въ България ги зачертава!

Сотиръ Яневъ: Ще я оправимъ.

Д-ръ Никола Сакаровъ: Защо бе, г-да, ги зачертава? Пише статия, че Румъния е рожба на Версайската система; че Югославия е рожба на тая система; че Гърция е рожба на същата система, че тѣ сѣ страни, които иматъ 50, та дори и 60 и повече на сто малцинства; че въ цѣлата система на договорите за миръ има тържествени положения по въпроса за малцинствата; за тѣхните права езикови, културни, за тѣхните права стопански; за нашия излазъ на Егея; че неизпълненото трѣбва да се изпълни, че неправдите трѣбва да се ревизиратъ — цензурата не допуска и не допуска! Спасявала България! Пише азъ, пишете вие, обръщате вниманието на еди кой членъ отъ договора, надѣвате се, че сега въ духа на справедливостта, че въ духа на правдата, че въ духа на идеята за самоопредѣлянето на народите — това и това ще трѣбва да стане. Цензурата го зачертава!

Кой е цензурата, бе господа. Ако бѣше Господъ, нѣхмѣ да кажемъ: Божие дѣло — подчиняваме се. Какви сѣ тия политически джуджета, които се произнасятъ върху мисълта на българските общественици, или нѣкъ, ако тѣ не сѣ факторите, който отъ тази маса (Сочи министерската маса) ги учи да правятъ това, да превръщатъ цѣлия народъ въ духъ на поражение, когато ние такива не сме и не желяемъ да бѣдемъ? (Ржкоплѣскани)

Мене интересува въпросътъ за нашата независимостъ повече, отколкото цензурата. Азъ разбирамъ, че никой нормаленъ българинъ нѣма да каже и да пише нѣщо, което да попрѣчи на държавата и на нацията — не, г-да. Щомъ заявяваме, че ние авантюри нѣма да правимъ, че ние подобно нѣщо нѣма да допусаме, че ние ножъ нѣма да вадимъ противъ никого, че на сила нищо не искаме да търсимъ и не очакваме — тогава на какви основания действа цензурата и нейните дирижбери? Какво криемъ? Българските национални идеали ли? По тѣхъ сѣ осѣблени въ чужбина.

Въ нито една отъ воюващите държави нѣма политика, които да не знаятъ много добре какви сѣ ефектите и отъ Ньои, и отъ Сенъ Жерменъ, и отъ Трианонъ, и отъ Версайлъ. Тѣмъ обратното. Нашата политическа литература, нашите истории отъ Университета, нашите географи и етнографи отъ Университета, сѣ използвали винаги историческите и етнографическите карти за малцинствата, за нашето отношение къмъ морето, отъ учениятъ въ Англия, въ Франция, въ Германия, въ Австро-Унгария, въ Русия. Споръ нѣма по това. Съ какво бихме ги уплашили или смутили ние?

Казватъ: ссст — мирно, не говорете, мълчете! Какво мирно? Щомъ го пише, напримеръ, „Манчестеръ Гардианъ“, нѣма мирно; а щомъ го вземете отъ него и го перифразирате, става нужда отъ мирно! Това е несериозно нѣщо. Това е удивително настояване; това е упорство; просто една бюрократическа страшна упоритостъ и тѣпостъ. Тая тѣпостъ не позволява да се мисли какви сѣ другите ефекти отъ такава цензура.

Четемъ въ германските вестници за тѣхъ и за насъ; четѣхме въ австрийските вестници по-рано за тѣхъ и за насъ; четемъ въ унгарските вестници за тѣхъ и за насъ; четемъ въ италианските вестници за насъ, за необходимостта отъ ревизия на договорите, за марна ревизия. А ние не можемъ да кажемъ нищо по това.

Г-да! Азъ виждамъ едно голѣмо заблуджение у самото правителство. То се мами, като мисли, че българската кауза е защитена, щомъ се мълчи и се вика: „сестт, има тайни.“ Никакви тайни. Отъ действителнитѣ тайни никой нищо не желае да закача, па и тѣ сѣ неизвестни, щомъ сѣ тайни.

Г-нъ министъръ Кьосеивановъ ни събра нѣколко пѣти въ комисията по външнитѣ работи и дава освѣтленни. Азъ не зная депутата, който, следъ като е чулъ отъ него нѣщо, което е казано повѣрително, да е отишълъ да го оксиплоатира по нѣкакъвъ начинъ. Ако пъкъ нѣкой съвсемъ лекомисленъ човѣкъ, който нѣма чувство на отговорност, който нѣма съзнание за своя дългъ къмъ държавата, си е позволилъ нѣкъде да каже излишни работи, както може да казватъ на жена си или на баба си при игра на бриджъ или покеръ — той е събркалъ основно.

По действителни тайни не се говори никога и никъде, сѣ тѣхъ се умира, щомъ това е полезно за държавата. Това винаги е било така въ разни години и въ Народното събрание. Нѣщо повече, г-да, дори Радославовъ въ време на войната, когато положението се сгъсти, прѣко или косвено, молѣше депутати, сѣщо отъ оппозицията, да направятъ питанья, за да вземе по този поводъ думата и да прави декларации. Това е полезно.

Отъ друга страна, знаемъ, че у насъ има разнообразни агенти. Нѣма какво да се лъжемъ. Агентитѣ на всѣка чужда държава сѣтукъ. Чрезъ легациитѣ тѣ иматъ задачи, тѣ изпълняватъ своя роля. Тази роля е формално информационна; тази роля е дори отъ характеръ на шпионажъ — но това е тѣхна работа.

Ние сѣщо трѣбва да имаме власт, която да знае какво да наблюдава; не да фантазира, да съчинява несъществуващи намѣрения и действия; ние трѣбва да имаме власт, която да бли, но власт, която да гледа реално, истински, да не се увлича, да не създава несъществуващи действия, да не алармира и да не шуми, сѣ което само да оправдава на края на месеца ведомостта на съответнитѣ органи. Добре е да се действува внимателно и тайно.

Заповѣдайте, единъ новъ примѣръ: ето шестъ дни четемъ разни съобщения отъ Швеция, отъ Норвегия, отъ Англия, отъ Франция за мирни преговори между Съветския съюзъ и Финландия. И едва днесъ всички ние за пръвъ пѣтъ чуваме отъ Москва, че имало преговори съ Хелзинки и то, че били свършени. Очевидно, това е най-добриятъ начинъ. Аларми нѣма, шумъ нѣма — и изведнажъ реаленъ резултатъ. Великолепно. Нѣма защо да се клюкарствува. Полезно е да правимъ и ние така.

Но да ни заставятъ да се отречемъ отъ необходимостта да изказваме нашитѣ мнения сѣ чувство на пълна отговорностъ въ интереса на нацията и държавата — това не може.

Азъ чувамъ много пѣти да казватъ сѣ право: ние не трѣбва да бѣдемъ поражени. Нима въ това ще се прояви нашето пораженство — въ подготовката за изпълнение на нашето право, въ нуждата да се предпазимъ и защитимъ? Обратното е пораженството.

Г-да! Чувамъ да казватъ, да мълчимъ, защото не се знае какво ще стане съ войната. Ама то се знае, че не се знае какво ще стане, кога е краятъ. Не се знае, какво ще стане въ смисълъ, че математически не можемъ да предвидимъ всичко. Това е положително. Но въ какви рамки се движи войната, какъ желаятъ да разширятъ нейната орбита — туй можемъ да разберемъ по сѣщия начинъ, отъ сѣщата литература, сѣ сѣщитѣ знания, сѣ сѣщитѣ сведения, но които съответнитѣ политически лаборатории тамъ нейде, въ всѣка воюваща или неутрална държава, действуватъ.

Какъ сега, напимѣръ, азъ мога да мисля, че сѣгѣтъ биль въ война отъ месецъ септемврий миналата година, отъ кога Германия обяви война на Польша?

Г-да! Нито въ единъ моментъ отъ сключване на мирнитѣ договори досега свѣтътъ не е биль безъ война. Въ война е повече отъ половината човѣчество, макаръ тя да е далечъ отъ насъ, и то още отъ 1919/1920 г., а усилено свѣтътъ е въ война отъ 1931 г., отъ кога Япония предприе своитѣ действия въ Манджурия; следъ това имаше война въ Абисиния, въ Испания, затриване на Австрия, Чехия... Китай не е прекратилъ войната отъ 1911 г. до днесъ, отъ времето, кога се борѣше първиятъ президентъ на тази република Сунъ-Ятъ-Сенъ. Въ Тихия океанъ войната не е прекратявана въобщо.

Вѣчно е, че на 1 септемврий миналата година се съобщилъ за война между Германия и Польша, обаче това бѣше само моментътъ на обявяване войната. Това сѣ актове, които иматъ само формално значение въ днешно време, защото знаете, че се водятъ войни отъ редица години, безъ да бѣждатъ обявени. Напимѣръ, Япония още не е обявила война на Китай, Япония още не е дала предвари-

телно на никое свое действие характера на международенъ актъ, който да може да удовлетвори нѣкой юристъ по международно или по военно право. Сега се воюва друго-иче — безъ да обждатъ, че воюватъ, а въ сѣщностъ кръвта се лѣе, техниката се проявява, силата на орѣжието се разбара, силитѣ на всички се разбиратъ. Война има по море, война има подъ море, война има по въздуха, война има и по суша. Има блокада, има стопанска война. Какъ ще се свърши? Днесъ едно много видно лице ме пита: „Радвате ли се, че е сключенъ миръ съ Финландия?“ Казахъ му: „Радвамъ се.“ Той ме запита: „Ама не Ви ли е страхъ, че ще дойде къмъ България?“ — Не. Защо ще си внушаваме сега пѣкѣ тия съображения. Азъ съмъ за мира. Но счита той, че имало държави, които решили, щомъ бѣждатъ ликвидирани севернитѣ фронтове, да се обрънатъ къмъ Черно море и къмъ България. Разбира се, това може да е така. Но може да е и резултатъ на разни пропаганди. Пропаганди много, отъ всички страни, които напомнятъ положението у насъ преди първата голѣма война, кога имаше сѣщо пропаганди отъ дветѣ воюващи страни. Това виждамъ. Обаче ние трѣбва да имаме здрави съображения за самия характеръ на войната между дветѣ воюващи страни и за тѣхнитѣ истински намѣрения въ тази война.

Г-да! Ако нѣкой мисли, че войната се води, наистина, за нѣкаква правда, справедливостъ и човѣщина, азъ веднага ще му отговоря, че отричамъ това. Вземамъ историческото развитие и сегашното състояние на всѣка една отъ воюващите страни и виждамъ ярко тѣхнитѣ стремени за нова подѣла на свѣта, на колонии, на пазари. Презъ 1914/1918 г. се опитаха да подѣлятъ свѣта и за колонии, и за сурови материали и за нови пазари, и за разработване на изкопани богатства, и за настаняване на емигранти, а най-главно, за създаване на бази за въздушни действия, за подводни и морски действия, бази, чрезъ които се върши свѣтловна, мирова политика.

Да вземемъ английската политика. Какъ ние ще ме убедите, че английската политика, напимѣръ, може да се ръководи отъ чувство на справедливостъ, особено къмъ малки народи, или къмъ народи, които трѣбва да получатъ право за самоопредѣление? Какъ мога да мисля това, кога азъ познавамъ историческото развитие на английската политика, състоянието на нейнитѣ колонии, на нейнитѣ доминиони, сѣщо и състоянието на новитѣ мандати, които Англия получи чрезъ заграбване колонитѣ на Германия презъ войната 1914/1918 г. Какъ мога да мисля сѣщото и за френската политика, като имамъ предвидъ сѣщитѣ отношения въ французкото колониално царство; като имамъ предвидъ изобщо държането на метрополитѣ къмъ тѣхнитѣ колонии, както и къмъ свободитѣ и правата на собственитѣ имъ народи. Не мога да мисля така. Обаче не се бъркамъ въ вътрешнитѣ имъ работи.

Но да нѣмамъ право, като български гражданинъ и общественикъ, да следя историческия ходъ на тѣхното дѣло и на другитѣ; да нѣмамъ право да определямъ въ моето съзнание, какъде се движи и какъ ще свърши тѣхнитѣ империалистически стремени и да кажа съ слово или перо моето мнение на моя народъ; да нѣмамъ право въ себе си да храня едно отношение на симпатия или антипатия — това не може да се удържи и никой не може да иска това отъ никого.

Убеденъ съмъ, че всѣки съзнателенъ човѣкъ има свое настроение, свое отношение безъ parti pris, сѣ огледъ на условията на нашия собственъ животъ, на живота на нашата страна. Какво искаме ние? Ние искаме да запазимъ нашата държавна независимостъ; да запазимъ нашата народна самостоятелностъ при миръ и неутралитетъ. Въ резултатъ на тази война да добнемъ онова, което ни биде взето. Значи, ние имаме схващане касателно необходимостта отъ ревизията на договоритѣ за миръ, тия пасивнически диктати.

Но съ това не се решаватъ въпроситѣ окончателно.

По договоритѣ за миръ се увеличиха Сърбия, Румъния и Гърция и се създадоха нови държави: полска и чехословашка държави. Тѣ нѣматъ вече различна сѣлба, макаръ че въ България има още полски пълномощенъ министъръ, следъ като Польша не съществува, а чехословашки пълномощенъ министъръ нѣма. Каква е тази работа? Питаятъ сѣ, но никой не може да ми отговори ясно, защо е това. Ще кажатъ нѣкоя формула отъ нѣкой дипломатически календаръ, но за мене това нѣма никакво значение. Или пъкъ нѣкой внушилъ нѣкому нѣщо и той го казалъ. За мене е важна сѣщността.

Сѣщността на въпроса е друга. Сѣщността на въпроса е, че и втората империалистическа война се води за действително владение на свѣта, за ново разпредѣление на пазари и колонии.

И Германия, която е страна с развита техника и с голъми сили и способности, със организационен дух, и тя претендира да владее по-голям дял от пляката.

Италия — и тя претендира за същата плячка по морета и зад океани. Тъзи две империалистически страни се борят за надмощие; борят се против Англия и Франция.

Ние не сме империалистическа страна. Ние нѣмаме никакви намѣрения къмъ никого. Ние нѣмаме право да искаме и не трѣбва да искаме чужда територия. Ние говоримъ за онова, което ни е отнето. Сѣщо за българскитѣ малцинства. Въ този случай ние допираме до тъй наречения македонски въпросъ.

Първоначално азъ смѣтахъ, че по тактически съображения по тѣзи въпроси нѣма да се говори много, но, понеже дебатитѣ се поведоха по този начинъ, принуденъ съмъ да кажа две думи.

Г-да! Никой въ България не трѣбва да мисли, че можемъ да се мѣсимъ въ вътрешнитѣ работи на югославската държава. По никой начинъ. Въпроситѣ за народитѣ, които живѣятъ въ Югославия — нѣма югославски народъ, не е вѣрно, че има такъвъ народъ; тукъ единъ отъ ораторитѣ употреби тази дума, но такъвъ народъ нѣма; има сърби, хървати, словенци, македонци и пр. — ще се разрешаватъ отъ и въ самата нея. Ето, преди 15 дни четохъ въ българския печатъ едно съобщение за пръвъ пътъ отъ толкова много години, отъ две десетилѣтия, че въ хърватски вестникъ се появила вече думата „Македония“. До сега това понятие бѣше заличено, нѣма го въ географията, нѣма го въ историята, които се преподаватъ въ училищата на Югославия! Защо е това така?

Никой у насъ не претендира за присъединяване на тази територия къмъ България; тя се намира въ Югославия. Ако югославската държава има вътрешни спорове, тя ще ги решава у дома си. Ние нѣмаме никакво участие. Азъ, обаче, като общественъ деятелъ, много ще се радвамъ, ако действително, прочетемъ, че народитѣ въ Югославия сѣ доволни отъ новата реорганизация на държавния животъ тамъ и че при тази реорганизация и българитѣ македонци, които живѣятъ въ нейнитѣ граници, около милионъ, сѣ добили правото да говорятъ на своя езикъ, да вършатъ свободно своята стопанска дейтелностъ, да иматъ право на своя черква, на свое училище, както у насъ малцинствата сѣ равноправни. (Ръкоплѣскания)

Да мислимъ така — това да не е нѣкакво престѣпление, г-да? Какъ може да се отричатъ подобни работи у насъ!? Не чувствувате ли, че тѣзи, които правятъ това, сѣ роби на единъ престѣпенъ духъ на поражение? Кого ще измаматъ, себе си или другитѣ? Може ли нѣкой да мисли, че тази грамадна емиграция у насъ на наши българи отъ цѣла Македония, на които родителитѣ, братитѣ, сестритѣ и роднинитѣ сѣ тамъ, не се интересуватъ отъ този въпросъ? Ние казваме на тази емиграция на всички: вие живѣте тукъ и ще се подчинявате на нашитѣ закони; вие тукъ сте български граждани и поданици, разни сѣ другитѣ. А тамъ оная ваши близки ще се борятъ тамъ за тѣхнитѣ права — то е тѣхна работа; може да бждатъ доволни, може да бждатъ недоволни, тамъ тѣхното дѣло зависи отъ тѣхъ. Това е дължно и честно.

Ето на, Стоядиновичъ получи право да създава партия, за да защитава централистичната държавна организация на Югославия отново. Сега, въ туй време, когато сърбитѣ иматъ споразумение съ хърватитѣ. Четемъ това въ тѣхния печатъ, който се получава у насъ, а малко четемъ по тия въпроси въ нашия печатъ. Интересно! У насъ казватъ: това е ересь, не се позволява да се каже едно мнение въ полза на българитѣ нѣкъде. Какъ може това!

Стоядиновичъ прави партия, ще защитава наново своитѣ стари позиции срещу даванетоъ права за самоуправление на разнитѣ националности въ Югославия, ще защитава позиции противъ борбата на Мачекъ и неговитѣ другари, които се борятъ за федеративна Югославия. Това, наистина, е тѣхна работа. Тѣ ще се борятъ. Защо българскитѣ граждани да не могатъ да кажатъ своето мнение по тия въпроси?

Като държава — трѣбва да знаятъ това всички — ние не фаворизираме у насъ движението за борба въ чужди държави; не признаваме никакво четиническо движение, което въ миналото е използвано и е служило като факторъ за вътрешни борби у насъ. Ние не признаваме намѣса въ югославската държава, нито въ грѣцката, нито въ румѣнската, нито въ турската. Ние сме лоялни съсед и приятели.

Но не позволяваме и на тѣхъ да се бъркатъ у насъ. Това е то взаимността.

Но азъ мога да кажа на единъ югославски журналистъ, или на единъ журналистъ отъ Бѣлградъ, както съмъ казвалъ: слушайте, ако вие желаете да живѣте въ ва-

шата страна въ миръ и творчество, и ако се интересувате отъ моето мнение по това, ето го — дайте на всички ваши народи правата имъ: културна автономия, училищна автономия, езикова автономия, църковна автономия, за да бждатъ добри ваши поданици, но нѣмате право да ги тѣпчате. Ако ги тѣпчате, тогава не е чудно, че може да се явятъ протести нѣкъде противъ такова тѣпчене, противъ такъвъ тероръ. Сѣщото е по отношение на българитѣ въ грѣцка територия, на българитѣ въ тракийска територия или въ Румѣния.

Г-нъ Цанковъ каза какво значи жизнено пространство. Той го обясни по единъ начинъ. Азъ бихъ му далъ малко по-друго тълкувание, бихъ го обяснилъ отъ гледище на българската стопанска и политическа независимостъ, бихъ го обяснилъ въ по-широкъ смисълъ и бихъ казалъ, че се касае за друга вариация пакъ на идеята за владение на свѣта, на дунавскитѣ страни и на югоизтока въ Европа... отъ Германия.

Има, наистина, нѣщо ново, което става въ свѣта. Г-да! Това ново е, че колониалнитѣ народи, народитѣ въ доминионитѣ и въ мандатнитѣ области, казватъ: вие тамъ въ Европа, Америка и Япония се борите, кой да ни владѣе; питаете ли ни, на какво сме мнение ние; ние пъкъ имаме мнение да последваме вашия примѣръ, да станемъ политически самостоятелни, независими държави и да живѣемъ свой самостоятеленъ, социално-икономически и културенъ животъ. Тамъ е голѣмиятъ въпросъ. Отъ тамъ иде голѣмиятъ страхъ: надига се азиатскитѣ континентъ съ неговитѣ повече отъ 1 милиардъ и 100 милиона души. Открива се въпросътъ за индийското положение; ето, дойде решението на конгреса въ Индия отъ онзи день, че Индия не се задоволява даже съ доминионно положение. И тамъ е опасността, но да му мисли държавата, която еладѣ Индия, да му мисли империята, която очевидно не може да брани съ сигурностъ вече своитѣ позиции.

Като социологъ, като български общественикъ и икономистъ, азъ да нѣмамъ правото да разсѣждавамъ на тази тема; да нѣмамъ право да пиша въ нашитѣ вестници и списания, да нѣмамъ право да говоря при тия условия, какво ще последва въ развитието, икономическо и държавно-политическо, на еди коя воюваща или неутрална държава; да нѣмамъ правото да изтъквамъ злото, което иде и за насъ, като неутрална държава, като миролюбива държава, отъ нѣкои воюващи държави — това е предателство спрямо интереситѣ на българския народъ. Ние ще се намѣримъ въ чудо, когато ще настанатъ нѣкои вънѣшности. Азъ не мога да си представя, кой ще запази равновесие въ главата си, ще има здраво съзнание, когато не сме подготвили нашия народъ своевременно да посрѣща събитията, да знае какъ трѣбва да се отнася къмъ дадена ситуация...

Г-да народни представители! Ние трѣбва да пазимъ неутралитетъ къмъ всички държави, като бждемъ лоялни. И азъ не съветвамъ никого да шиканира. Както английскитѣ политикъ Х отъ либералната партия или английскитѣ политикъ У отъ консервативната партия, който не е приврженикъ на крайното дѣсначество, което представлява безогледниятъ империализмъ Чембърлейнъ и неговата фамилия, иматъ право да предупреждаватъ своята страна, да говорятъ за правата на доминионитѣ, да говорятъ за необходимостта отъ промѣна на социалната или икономическа организация на държавата, и азъ, и ние трѣбва да имаме това право за нашия народъ. Азъ чета това отъ тѣхъ въ тѣхната литература, а нѣмамъ право да напиша сѣщото тукъ!

Г-да народни представители, млади и стари! Да се опомнимъ и да изпълнимъ своя дългъ, да не допускаме на една властъ да възпрепятствува по този начинъ нашитѣ мисли и действия. Това е абсолютно нетърпимо. Доколкото помня, г-нъ Кыосеивановъ бѣше декларираалъ, че е свикналъ съ мисълта, че това положение не ще може да продължава повече. Какво представляватъ нашитѣ вестници днесъ? Тѣ сѣ униформирани. Какво пишатъ — каквото имъ кажатъ и допустнатъ; мнение нѣматъ. Ако се намѣри нѣкой срѣдновѣковенъ реакционеръ да изтъкне нѣкой нужда отъ срѣдновѣковно право — съ удволствие му даватъ да пише. Може ли такава работа!

Нѣщо повече — ще кажа азъ. Ето, продължаватъ да прѣчатъ да се говори и пише за Съветския съюзъ сега, когато има ново положение въ нашитѣ отношения съ тоя Съюзъ.

Г-да народни представители! Мнозина отъ васъ, които бѣха въ близката Камера, бѣха въ Русия презъ августъ миналата година. И азъ бѣхъ тамъ презъ октомври. Можехъ да видя много нѣщо. Ние не се бъркаме въ работитѣ на Съветския съюзъ, обаче ако трѣбва да твърдя нѣщо, то е въ разрѣзъ съ всички пропаганди, които сѣ позволяватъ да се ширятъ въ България и да заблуждаватъ,

че уж руската държава внушавала от нѣкъде си България да напусне своя неутралитетъ. Нищо подобно. Азъ заявявамъ най-категорично, че никой, отъ най-малкия до най-големия, съ които се срещнахъ въ Съветския съюзъ, не казаха други думи, освенъ: „Пазете си неутралитета, бъдете въ миръ; самиятъ Съветски съюзъ се бори за миръ; той се мѣчи да осигури своитѣ граници на северъ и навсѣкѣ, за да бѣде способенъ да съдействува за спирането частъ по-скоро на войната. Вие, малките, да пазите неутралитетъ“. Азъ чувамъ тукъ какви не съобщения отъ обратенъ смисълъ. Това не е истина. Това би било крайно пакостна политика, политика на авантюри, която нѣма никой да защити. Прочее, нѣма подобно нѣщо.

Но, г-да народни представители, не мога да не гледамъ съ една вътрешна симпатия къмъ усилията, които се правятъ отъ Съветския съюзъ, за да се неутрализира войната; за да се намалятъ бедствията за неутралитѣ; за да не се разширява нейниятъ кръгъ; за да се постигне частъ по-скоро миръ; за да не се позволи, най-сетне, такъва закрепостяване и заробване на колониалнитѣ и полуколониалнитѣ народи отъ могъщи сили, които сѣ успѣли въ два и половина-три вѣка да заробятъ стотици милиони хора и да загратъ богатствата имъ. И най-сетне, трѣбва ли да се боямъ отъ тая политика за миръ на Съветския съюзъ? Никакъ не. Напротивъ, азъ не се боя още по една много важна причина. Въ Съветския съюзъ всѣка нация има свой езикъ, свое училище, своя култура. Азъ донесохъ отъ тамъ 50-тина български книги отъ български и други автори, начело съ „Подъ игото“ отъ Иванъ Вазовъ, издадени на български езикъ за българското малцинство въ Украйна. Интересувахъ се особено, какъ е сложенъ и какъ е разрешенъ националниятъ въпросъ тамъ.

И когато виждамъ, че тѣ сѣ разрешили за себе си най-правилно националниятъ въпросъ, азъ мога да вѣрвамъ, и българскиятъ народъ има тая вѣра, и на това се уповава, че ако се постави националниятъ въпросъ на България нѣкога и нѣкъде, той ще получи правилно разрешение за действително самоопредѣление, както за други малки и голѣми народи, преди всичко и безкористно отъ представителитѣ на оная държава, въ кръвта на която е влѣзла идеята за свободата на малките народи, а не отъ нѣкои други квази демократически държави, които тъпчатъ малцинствата и мнозинствата, както Великобритания — 47 милиона тъпчатъ повече отъ 480 милиона, или Франция — 42 милиона тъпчатъ 69 милиона и пр. (Ржкоплѣскания) Питанъ съмъ отъ граждани и освѣтлявалъ съмъ ги по тия въпроси, за да не се заблуждаватъ. Обаче не мога да се откажа отъ тая моя преценка.

Председателствуващъ Никола Захариевъ: (Звъни) Свършете, г-нѣ Сакаровъ.

Д-ръ Никола Сакаровъ: Още петъ минути. — Азъ намирамъ, че ние можемъ да считаме, че като пазимъ пълна лоялностъ къмъ всички, като пазимъ еднакви отношения съ всички съседи и далечни страни, по стопанскитѣ връзки, като пазимъ нашитѣ културни връзки съ всички, трѣбва да засилимъ нашитѣ търговски отношения съ всѣка държава и особено да ги задълбочимъ съ Съветския съюзъ, и като пазимъ истински неутралитетъ и миролюбие, — ще дойде време, когато, безъ да бѣдемъ ние въ война, ще се радваме на решенъ националенъ въпросъ за България.

Единъ последенъ въпросъ ще поставя нѣкои: ами ако рече нѣкой да ни натисне? Въ кафенета не ходя; въ кръчми и други заведения не ходя. Не съмъ, значи, подъ влиянието на шума отъ кафенетата и разни други заведения и клубове. Азъ изучавамъ тия въпроси непосредствено отъ историята, литературата и политиката на разнитѣ народи и държави, на които можахъ да науча езикитѣ. Имамъ си определено мнение и следя социалното, икономическото и психологическото развитие на тия държави и народи.

Не мога да си поставя и представя сега задачи, които нѣкой може да ни натрапи. Г-да народни представители! Ако нѣкой, обаче, мисли, че българскиятъ народъ храни въ себе си нѣкакъвъ пораженски духъ и е готовъ да отвори портитѣ на всѣки завоевателъ, азъ си позволявамъ съ същата яснота да кажа, че такова нѣщо нѣма, че именно за такъвъ моментъ се правятъ всички жертви отъ народа сега, за да бѣде готова българската държава да си запази самостоятелността. Това не ще рече, че българскиятъ народъ иска авантюри. Не, той не ще авантюри, но той ще се брани срещу завоевателитѣ.

Дали при една ситуация той ще постѣпи по единъ или по другъ начинъ — това ще се реши въ момента, тогава той ще опредѣли мѣстото си, на коя страна ще бѣде. Но при условията, които могатъ да настанатъ, българскиятъ

народъ има две нѣща предвидъ и българската политика ще трѣбва да върви съобразно съ тѣхъ. Първо, при запазенъ миръ и неутралитетъ българскиятъ народъ поставя на първо мѣсто независимостта на държавата. Второ, българскиятъ народъ поставя паралелно съ независимостта и като предварително условие свободитѣ и правата си. Българскиятъ народъ иска, безъ да пролива кръвъ, да запази правата и свободитѣ у дома си. Като има той правата и свободитѣ у дома си, изпѣква въпросъ: въ бѣдеще ще има ли обществени сили и какви ще бѣдатъ тѣ. Едно ще ви повѣря, господа. Говорилъ съмъ почти съ всички министри, които сѣ излѣзли отъ кабинетитѣ отъ 19 май 1934 г. насамъ и съмъ искалъ отъ тѣхъ да зная, интимно да ми кажатъ, има ли отъ тѣхъ нѣкой да е излѣзълъ неогорченъ. Получавахъ съмъ отговоръ, че нѣма. Говорилъ съмъ съ тѣхъ на темата: разбрахте ли, че въ въздуха не се стои. Всички отговарятъ: „Да, все трѣбва обществени сили“, а нѣкои мислятъ за една обществена организация. Всички съзнаватъ това. Нека всѣки тури ржката на сърцето си и ще признае това. Силата е въ народа. Въ една конституционна парламентарна държава силата е въ народната мощъ и организация, която гарантира единъ кабинетъ. Този вечеръ азъ нѣмамъ за целъ да говоря, какъ трѣбва да бѣдатъ организирани тѣзи обществени сили, но желая да се стремимъ да организираме тия сили.

Да не смѣтате, че се касае за нѣкакви квазинародни организации, въ които да гледа кой кѣде да се настани. Нищо подобно. Касае се за опора на властта. Касае се да изхожда властта отъ народа, безъ никакво накрѣпение правата на Държавния глава по конституцията. Имаше единъ период на накрѣпение правата на народа и на Държавния глава — не зная, дали е тукъ Петко Стайновъ да ме чуе — отъ 19 май 1934 г. до 21 априлъ 1935 г., когато разтуриха партийно-политическитѣ организации и отнеха конституционнитѣ права и свободи. Какви ли не курйози имаше тогава! Какво насилие се ширѣше!

Азъ съмъ се борилъ редица години като републиканецъ. Републиканци бѣхме и ние социалиститѣ, и радикалитѣ, и земеделцитѣ. Обаче като видѣхме какви републиканци се родиха на 19 май, рекохъ: моля, ресто! (Ржкоплѣскания) Това не мога да приема, съвсемъ друго нѣщо е това, което ние мислимъ.

А тогава какво бѣше? Тръгналъ нѣкъде Държавниятъ глава — не позволявахъ да му дадатъ портрета въ вестникъ! Замѣстиха го съ една тройка. Не му дадъ портрета, не зная кой си! И знаете ли тогава кой помогна, за да се поправи туй положение? Помогнаха все хора отъ порочното минало. (Смѣхъ)

Азъ не съмъ отъ него време, макаръ по възраст да съвпадамъ съ него. Единъ казватъ „позорно“, други „порочно“ минало. Азъ казахъ: нѣма порочно, нѣма позорно минало. Има партизанлъкъ, упражняванъ въ различни времена отъ всички управлявали.

Но г-нѣ Мушановъ ви каза право: г-да, голѣма частъ отъ времето си всички партийни дейци употребявахъ въ борба противъ своитѣ собствени недѣзи, въ тѣхнитѣ партии. Това е фактъ.

Даже нѣщо повече ще кажа. Всички министри въ днешния кабинетъ познавамъ. Кавга нѣмамъ съ никого отъ тѣхъ, защото имъ казвамъ право въ очитѣ какъвто мисля; тѣ ме познаватъ, не приематъ моето мнение, но разбиратъ, че това мога да имъ кажа. Тѣ отлично знаятъ, че въ живота на самитѣ партии се извършваха такива процеси, които фактически бѣха довели музюина отъ най-виднитѣ партизани да казватъ: аманъ и отъ собствената партия!

Сега положението е още по-лошо. Сега партии нѣма. Сега единъ ще ви каже: „Еди кой си е много добъръ човѣкъ“. — „Отъ кѣде го знаешъ?“ — „Ние заедно правимъ ловъ“. Значи, има цензъ за министъръ или депутатъ. Другъ ще ви каже: „Този е отъ нашата организация“ — която може да е и спортна. И той е достоенъ! Трети ще ви каже: „Този е отъ нашия випускъ“. — Може и той. Отъ всѣка професия има достойни. Но това не е достатъчно. А голѣми чиновници — като има министри, които казватъ, че нѣма да ги закачатъ — сѣ станали по-голѣми и отъ министритѣ. Всѣщностъ нашата държава е напълно бюрократическа, въ която особено тия министри, които сѣ нови, и не сѣ ориентирани по въпроситѣ на ведомството си, иматъ голѣмо нещастие. А има едно министерството въ нашата държава, въ което двама директори отъ доста време командуватъ всички проходящи министри. Азъ не казвамъ кое е това министерство, но всички вие го знаете. (Смѣхъ)

На чиновницитѣ, г-да народни представители, не трѣбва да се позволява да създаватъ такива условия, при които

тѣ да управляватъ безотговорно, задъ гърба на министритѣ. И знаете ли още какво правятъ? Оплакватъ ми се депутати отъ болшинството, и отъ тази Камара, и отъ бившата, че висши чиновници казвали: „Аманъ отъ чекмеджета съ ходатайства, аманъ отъ ходатайства на депутати, генерали и полковници!“ Какъ — ходатайства, молъ, нали е казано: „долу партизанщината, нали нѣма вече ходатайства“. „Ама какъ нѣма, купища ходатайства“. Отъ какъвъ ли не характеръ. А всѣщностъ тия чиновници постѣпвали подло. Отиватъ хора при тѣхъ и тѣ, които иматъ за целъ да компрометиратъ своитѣ министри, имъ казвали: „Ако имате нѣкой депутатъ, или генералъ, или полковникъ — работата ще стане; ако нѣмате, не знаемъ“. Това било всѣки день. Това е развратъ, който е насоченъ да подбива всѣщностъ основитѣ на Парламента.

Славейко Василевъ: Генералъ или полковникъ въ запаса или действащъ?

Д-ръ Никола Сакаровъ: Не зная, различно казватъ. Но азъ вѣрвамъ, че запаснитѣ по-малка сила иматъ. (Смѣхъ) Но това не мога да кажа — не зная. До тебе, Славейко, нѣма да се обърнатъ. Азъ зная, ти си тукъ отъ малко по-старо време и знаешъ кое не трѣбва да става. Но има нѣкои по-нови по тая материя, тѣ си знаятъ кои сѫ. Тукъ има такива хора, но не е хубаво да казвамъ имена.

Въпросътъ, съ който искамъ да свърша, това е печатътъ. Въ печата се отбелязватъ отъ 20 години само пикантернитѣ въ Народното събрание. Този бутналъ тогава, онзи ритналъ оногава; този казалъ на жена му и тѣмъ подобни, а по съществото на това, което върши Народното събрание, много малко се пишеше. Две десетилѣтния цѣлото българско общество стоеше подъ знака на тия съобщения. И затова много хора казватъ: защо ни трѣбва Парламентъ, депутатитѣ тамъ се псуватъ и се каратъ. Нищо не вършатъ. Сега, когато печатътъ почна да разбира по-добре своитѣ функции, цензурата пъкъ не позволява да пише дори какво сѫ говорили депутатитѣ.

Г-да! Г-нъ председателятъ бѣше много любезенъ, даде ми много повече време, за да мога да се изкажа много подробно. По стопанскитѣ въпроси ще говоря подробно при бюджета. Надѣвамъ се, че въ тия 100 минути, въ които говорихъ, ви казахъ какви трѣбва да сѫ главнитѣ линии на нашата външна политика. По неутралитета и мира, като принципъ, сме напълно съгласни, всички безъ изключение.

Да повтора съ нѣколко думи казаното до сега:

Първо. Съвършено искренъ и лояленъ неутралитетъ къмъ съседни и къмъ далечни страни.

Второ. Съвършено искрено мислене за миръ, никакво поддаване на каквито и да било външния за нѣкакви авантюри.

Трето. Което е най-важното, като резултатъ на това е запазването българската държавна и национална независимостъ.

Г-да народни представители! Въ името на българскитѣ национални идеали, нека се пазимъ отъ насаждане по какъвто и да е начинъ, отъ внушаване по какъвто и да бѣде начинъ на пораженски духъ, което ще бѣде опасно, което може да ни затрие, което може да докаже на всички близки или далечни приятели или евентуално врагове, че ние сами не мислимъ и не, държимъ за нашитѣ необходими и за възможността да просперира българскиятъ народъ. („Браво!“ Ръкоплѣскания отъ всички страни)

Председателствуващъ Никола Захариевъ: Г-да народни представители! Ще вдигна заседанието. Следващото заседание ще бѣде утре, на 15 часа съ сѣщия дневенъ редъ.

Съобщавамъ ви, че финансовата комисиия ще има заседание утре на 11 часа.

Вдигамъ заседанието.

(Вдигнато на 20 ч. 55 м.)

Подпредседателъ: **НИКОЛА ЗАХАРИЕВЪ**

Секретари: { **АЛЕКСАНДЪРЪ ЗАГОРОВЪ**
АНГЕЛЪ ДОЛАПЧИЕВЪ

Началникъ на Стенографското отдѣление: **ДОНЧО ДУКОВЪ**